

Monument revue

ročník 1

číslo 2

2012

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva



Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Nada Kirinovičová: Františkáni-observanti a ich stavby na území Slovenska v 15. storočí /2

Jana Juránková: Príspevok k ikonografii výmalby kapitulnej siene kláštora v Lelese /8

Martina Snaková: Archívno-historický výskum františkánskeho kostola a kláštora v Prešove-Nižnej Šebastovej /13

Katarína K. Bodnárová: Bratislavský kláštor Notre Dame /18

Marek Šeregi: Dokumenty k likvidácii kláštorov v rokoch 1950 – 1951 /21

Karol Ďurian, Ľubor Suchý, Daniela Zacharová, Peter Krušínský: Strechy a krovové konštrukcie nad Kostolom sv. Petra z Alkantary a kláštorom františkánov v Okoličnom /26

Peter Horanský, Filip Jaško: Život na hrade Uhrovec v roku 2012 /29

Správy

Ivana Fialová: Od špitála k nemocnici /31

Ľuboš Kačírek, Pavol Tišliar: Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy /33

Zuzana Krivošíková: Konferencie konzervátorů-restaurátorů /34

Zuzana Krivošíková: Monitoring drevených kostolov /35

Veronika Kapišinská: Technológie, ktoré sa pri ochrane pamiatok neosvedčili /36

Henrieta Žažová: Patrimonium, kultúra, pohostinnosť. Benediktínske kláštory ako miesto stretnutia /38

Monumentológia

Peter Buday: František Florián Rómer (1815 Bratislava – 1889 Oradea) /40

Flóris Rómer: Bakonský les, prírodopisný a archeologický náčrt /44

Flóris Rómer: Historické pamiatky Bratislavy /46

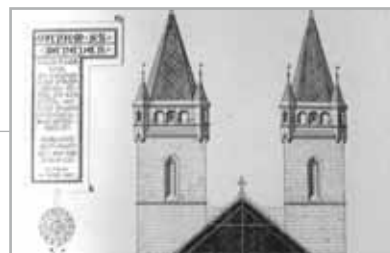
Osobnosti

Magdaléna Brázdilová: Ing. arch. Ľudmila Husovská, CSc. /48

Ľubomír Mrňa: Ing. arch. Tibor Kalafús /49

Knižnica

Juliana Reichardtová: Kláštory – výberová bibliografia z fondu knižnice PÚ SR /50



Na obálke:
s. 1 – Kláštor v Hronskom Beňadiku, 1952.
Foto: Archív PÚ SR.
s. 4 – Hlavný oltár v Kostole sv. Alžbety,
reprodukcia z publikácie Gizela Weyde:
Kostol a kláštor po sv. Alžbete menovaných
panien v Bratislave, 1922.

Editorial

Milí čitatelia,

významnú súčasť našich dejín predstavujú kresťanské kláštory a rehole. Ich prínos pre rodiacu sa európsku kultúru, ktorá vyrástla na troskách antickej civilizácie, je obrovský. Zohrali dôležitú úlohu pri vytváraní duchovného, kultúrneho a ekonomického rázu západnej spoločnosti. Hoci ich podoby či význam sa počas stáročí menili, ich odkaz ponoriť sa do vlastného vnútra a hľadať univerzálne hodnoty je dodnes aktuálny. Viac ako dve desaťročia, po polstoročí zaznávaného výskumu dejín monasticizmu na našom území, sú rehole a kláštory opäť centrom pozornosti časti odborníkov z oblasti spoločenských vied – historikov, archivárov, historikov umenia, archeológov i architektov. V rubrike Veda a výskum sme sa rozhodli venovať priestor výsledkom výskumov týkajúcich sa rehoľnej kultúry a umenia. Dominuje v nich problematika architektonicko-historického vývoja kláštorov, preto dovoľte niekoľkými vetami predstaviť kláštor ako stavbu a vývoj reholí na kresťanskom Západe.

Korene kresťanského zrieknutia sa majetku a odlúčenia od spoločnosti s cieľom priblížiť sa Bohu v samote prostredníctvom modlitieb a rozjímania siahajú do 3. storočia. Prvé známky výskytu kresťanského monasticizmu sa objavili na Blízkom východe a v Egypte. Východnými vzormi sa neskôr v mnohom inšpirovalo aj mníšstvo na kresťanskom Západe. Kláštory tu začali vznikať v blízkosti kostolov a komunity svojím evanjeliovým životom prebúdzali v spoločnosti hlbšie duchovné potreby. Pri kláštoroch vznikali školy alebo charitatívne zariadenia a vďaka bohatým mecenom z radov svetskej i cirkevnej vrchnosti si vybudovali silné postavenie v spoločnosti. Najrozšírenejšou mníšskou rehoľou v ranom stredoveku v západnej Európe bola rehoľa sv. Benedikta založená v 6. storočí, ktorej členovia sa mimoriadne zaslúžili o kristianizáciu Európy. Okrem misií a vzdelávania sa venovali aj skriptorskej činnosti či kultivovaniu okolitého prostredia. V rámci reformy mníšstva v 11. – 12. storočí vznikli hybridné formy mnícha-pustovníka, mnícha-kanonika, mnícha-rytierra. Všetky rehole – kontemplatívne, pustovnícke, kanonické, rytierske či špitáľnícke – vyhovovali iba potrebám agrárnej spoločnosti. V 13. storočí pre potreby formujúcich sa mestských spoločenstiev a v čase hľadania nových ciest k spásu, keď už nestačilo len modliť sa, nastúpili mendikantské rehole, ktoré sa od starších reholí líšili verejnou duchovnou službou. Pre potreby štúdia, kazateľskej činnosti a misií boli oslobodení od trvalej príslušnosti ku konkrétnemu kláštoru. V 16. storočí zámorské objavy a rekatolizačné snahy v Európe dali opodstatnenie vzniku rádov rehoľných klerikov podľa jezuitskej reguly. Množstvo rehoľných kongregácií a spoločností bolo založených na podnet rozsiahlých sociálnych, humanitných, zdravotníckych a školských potrieb novovekej spoločnosti. Všetky rehoľné spoločenstvá boli významnou hybnou silou v cirkvi a najspolahlivejšou oporou v boji proti svetskej nadvláde, heretikom a cirkevným neporiadkom.

Kláštor (lat. *claustrum* = uzavreté miesto) znamená podľa výkladu slovníkov spoločný dom rehoľníkov alebo rehoľníč. Tu žijú v uzavretosti pred svetom, aby zachovávaním rehoľných sľubov podľa schválených regúl smerovali k dokonalejšiemu životu. Dispozícia budov kláštora v minulosti bola podmienená rehoľnou príslušnosťou a funkciou kláštora. Kláštorne budovy bývali spravidla trojkrídlové alebo štvorkrídlové okolo stredného pravidelného kvadratickeho dvora, tzv. rajský dvor, do ktorého sa v prizemí otvárali arkády križovej chodby obiehajúcej okolo celého dvora. Na jednej strane tohto komplexu stál kláštorný kostol, ktorý sa rozširoval prístavbou bočných kaplniek. Ďalšími súčasťami boli obvykle kapitulná sieň, refektórium (jedáleň), dormitórium (spálňa), domus hospitalis (pre pocestných), infirmária (pre chorých mníchov), brána a obydlie pre vrátnika, hospodárske a iné budovy tvoriace tak kláštorný komplex.

Na nasledujúcich stránkach sa dočítate o reálnej podobe kláštorov žobravej rehole, konkrétne observantskej vetvy františkánov na území Slovenska v 15. storočí, o strechách a krovových konštrukciách jednej z ich kláštorných budov v Lipovskom Mikuláši-Okoličnom i architektonicko-historickom vývoji františkánskeho komplexu v Prešove-Nížnej Šebastovej. Zaujímavé sú aj názory na ikonografiu výmalby Kaplnky sv. Michala Archanjela v kláštore najvýznamnejšej kanonickej rehole – premonštrátov v Lelese. Z materiálov uchovávaných v Archíve Pamiatkového úradu SR v Bratislave čerpali autori dvoch uverejnených príspevkov o rekonštrukciách bratislavského kláštora kanonísk sv. Augustína rehole Notre Dame a o likvidácii kláštorov v 50. rokoch 20. storočia. Uverejňujeme aj správu zo septembrovej konferencie organizovanej pod patronátom Medzinárodného vyšehradského fondu v Banskej Bystrici s názvom Patrimonium, kultúra, pohostinnosť. Benediktínske kláštory ako miesto stretnutia. Veríme, že prostredníctvom publikovaných štúdií sa Monument revue stane príjemným „miestom stretnutia“ s kamennou podobou monastických komplexov na Slovensku a ich osudmi.

Henrieta Žažová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 1, číslo 2, 2012

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111

e-mail: archiv@pamiatky.gov.sk

Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavná redaktorka: PhDr. Viera Plávková

Redakčná rada:

PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Mgr. Martina Orosová

Mgr. Bronislava Porubská

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

Mgr. PhDr. Gabriel P. Hunčaga OP, PhD.

Mgr. Michaela Kalinová

PhDr. Daniela Pellová

doc. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD.

Tlač: Devin printing house, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

Mgr. Katarína K. Bodnárová, PhD., Slovenská národná galéria, katarina.bodnarova@sng.sk
Mgr. Magdaléna Brázdilová, privátna bádatelka, Bratislava
Mgr. Peter Buday, PÚ SR Bratislava, peter.buday@pamiatky.gov.sk
Ing. arch. Karol Durian, KPÚ Žilina, prac. Martin, karol.durian@pamiatky.gov.sk
Mgr. Ivana Fialová, PhD., Slovenský národný archív, ivana.fialova@sna.vs.sk
Mgr. Peter Horanský, PÚ SR Bratislava, peter.horansky@pamiatky.gov.sk
Mgr. Filip Jaško, PhD., PÚ SR Bratislava, filip.jasso@pamiatky.gov.sk
Mgr. Jana Juránková, Bratislava, janajurankova@gmail.com
Mgr. Ľuboš Kačirek, PhD., FF UK Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, kacirek@phil.uniba.sk
Mgr. Ing. arch. Veronika Kapišinská, PÚ SR Bratislava, veronika.kapisinska@pamiatky.gov.sk
Mgr. Naďa Kirinovičová, PÚ SR Bratislava, nada.kirinovicova@pamiatky.gov.sk
Ing. Zuzana Krivošíková, PÚ SR Bratislava, zuzana.krivosikova@pamiatky.gov.sk
Ing. arch. Peter Krúšinský, PhD., Katedra pozemného stavebníctva a urbanizmu, Stavebná fakulta Žilinskej univerzity, peter.krusinsky@fstav.uniza.sk
Ing. arch. Ľubomír Mrňa, CSc., Piešťany
PhDr. Juliana Reichardtová, PÚ SR Bratislava, juliana.reichardtova@pamiatky.gov.sk
Mgr. Martina Snaková, PhD., MV SR, ŠA Prešov, pobočka Svidník, martinasna@gmail.com
Ing. Ľubor Suchý, KPÚ Prešov, lubor.suchy@pamiatky.gov.sk
Ing. arch. Marek Šeregi, Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok FA STU, m.seregi@gmail.com
doc. PhDr. Pavol Tišliar, PhD., FF UK Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, tisliar@phil.uniba.sk
Mgr. Daniela Zacharová, KPÚ Trnava, daniela.zacharova@pamiatky.gov.sk
PhDr. Henrieta Žažová, PhD., PÚ SR Bratislava, henrieta.zazova@pamiatky.gov.sk

Františkáni-observanti a ich stavby na území Slovenska v 15. storočí

NAĎA KIRINOVIČOVÁ

Architektúre františkánskych kláštorov zakladaných v priebehu 15. storočia na Slovensku nebola doposiaľ venovaná náležitá pozornosť. Ide o obdobie, keď aktivitu v zakladaní preberá reformovaná vetva františkánskej rehole – tzv. observanti. Zámerom tejto štúdie je predstaviť známe stavby františkánov-observantov na našom území. Snažili sme sa postihnúť základné fakty o založení kláštorov a ich stavebnom vývoji, ktorý v mnohých prípadoch nie je dostatočne preskúmaný a vyžadoval by si samostatné bádanie. Sledovali sme takisto okolnosti, ktoré viedli k usadeniu observantov v jednotlivých lokalitách.

K dejinám observantov v Uhorsku

Observanti sa v 14. storočí objavili v južných častiach Uhorska, kde založili svoje prvé kláštory. Ich hlavnou úlohou bolo dosiahnuť konvertovanie ortodoxných veriacich na katolícku vieru a boj proti heretikom, najmä sekte bogomilov. Na rozdiel od františkánov-konventuálov, ktorí povoľovali

Klenba trojlodia kostola. ▶
Foto: Archív PÚ SR.



Prešov-Solivar, kláštorný Kostol Najsvätejšej Trojice.
Foto: Archív PÚ SR.



Kostol a bývalý kláštor vo Vranove nad Topľou. Foto: Archív PÚ SR.

vlastníctvo malých vidieckych pozemkov a cenností, observanti požadovali striktné dodržiavanie chudoby, jednej zo základných požiadaviek zakladateľa rehole sv. Františka.

Preto odmietali akékoľvek vlastníctvo, najmä pozemkové. Hoci od 14. storočia fungovali obe vetvy v Uhorsku vedľa seba, väčšiu podporu a vplyv mali konventuáli. Odráža to aj väčší počet ich kláštorov rozmiestnených po celom kráľovstve, oproti ôsmim lokalitám, v ktorých pôsobili v 14. storočí observanti. V polovici 15. storočia sa situácia obrátila v prospech observantov, ktorých začal výraznejšie podporovať Ján Huňady a neskôr jeho syn Matej Korvín. Nové kláštory po celom Uhorsku zakladali výlučne observanti, na viacerých miestach s priamou podporou kráľa. Zároveň niektoré už fungujúce konventuálske kláštory prešli do pôsobnosti observantov. Okolo roku 1440 mali 25 konventov a pred moháčskou bitkou až 70. Miestami ich pôsobenia sa stali najmä mestecká a dediny, hlavne v južných oblastiach susediacich s Osmanskou ríšou, kde ako misionári bojovali proti vplyvu islamu. Najvýznamnejšiu úlohu však zohrali v boji proti Turkom. Ich pôsobisko na juhovýchode Európy tvorilo akýsi nárazník voči silnejúcej Osmanskej ríši. Rozhodujúca bola najmä víťazná bitka pri Belehrade v roku 1456. Zásluha na tomto víťazstve je pripisovaná observantskému mníchovi, teológovi a diplomatovi Jánovi Kapistránskemu.

Do Uhorska prišiel v polovici mája 1455, zúčastnil sa prípravných rokovaní k protitureckej výprave v Győre a pobudol v Transylvánii, kde podľa slov niektorých životopiscov prinavrátil k viere desaťtisíc ortodoxných. Vo februári 1456 dostal v Budíne od pápežského legáta kríž požehnaný pápežom Calixtom III. a stal sa vedúcim výpravy. Vojská Jána Huňadyho napriek malej šanci odvrátili útok Turkov na Belehrad zvíťazili. „Zázračné“ víťazstvo bolo pripísané práve výprave meštianstva, študentov a chudobných, ktorých viedol Ján

Kapistránsky.¹ Odvrátený útok Turkov zažehnal nebezpečenstvo hroziace Uhorsku na ďalších 70 rokov. Tieto udalosti ovplyvnili pozitívny vzťah k observantom, ktorý ďalej rozvíjal Matej Korvín. Za jeho vlády sa observanti usadili najmenej na 24 nových miestach, od konventuálov alebo iných reholí prevzali aj niektoré staršie kláštory.² Observantom sa dostalo podpory nielen zo strany samotného panovníka, ale aj od príslušníkov bohatých a významných rodov, ku ktorým patrili napríklad Bebekovci, Peréniovci, Štefan Báthory, Michal Ország, Ján Drugeth alebo Peter Varádi.³

Do strednej Európy a oblasti medzi Baltickým a Jadranským morom sa observanti dostali po polovici 15. storočia, najmä po spomenutej misii Jána Kapistránskeho. Medzi prvé observantské kláštory v strednej Európe patria Viedeň, Klosterneuburg, Brno, Olomouc a Opava (1451), Vroclav, Krakov, Bytom (1453), Varšava (1454), Poznaň (1457), Praha (1461), Ľubľana (1465) alebo Vilnius (1468).⁴ Observanti v Uhorsku boli úzko spätí s bosnianskym vikariátom založeným v roku 1340 generálnym ministrom Gerardom Odonisom s podporou bosnianskeho bána Štefana. Ako prvý bol v roku 1347 založený kláštor v meste Dakovo na východe Chorvátska. Bosna nebola nikdy františkánskou provinciou, jej vikár bol priamo podriadený generálnemu ministrovi. Ku koncu 14. storočia sa pôsobnosť bosnianskeho vikariátu rozšírila i za hranice samotnej Bosny a vplývala na susedné oblasti Uhorska ako Slavónsko (Chorvátsko) alebo dnešné Maďarsko a pričlenila k sebe dve kustódie, Bulharsko a Galatinu (Apúliu). Do Uhorska prichádzali členovia bosnianskych observantov na pozvanie kráľa Ľudovíta I. Veľkého, no ich rozmach bol obmedzený pôsobením konventuálov, ktorí ich vnímali ako konkurenciu. V roku 1444 však napokon vznikla Uhorská vikária bratov observantov, ktorej zriadenie potvrdil pápež Eugen IV. Medzi najstaršie observantské kláštory založené na území Uhorska patria Ozora (1418), Nagykanizsa (1423) a Visegrád (1425), ktoré boli priamo podriadené generálnemu ministrovi františkánov alebo jeho vikárovi v Bosne. Odhaduje sa, že v počiatkoch uhorskej observancie k nej patrilo okolo štyridsať kláštorov. Samostatnú rehoľu s vlastným generálnym ministrom vyhlásil bulou z roku 1517 pápež Lev X. a Uhorská vikária sa stala jej provinciou s titulom Najsvätejšieho Spasiteľa.⁵

K otázke založenia a stavebných dejín observantských kláštorov na Slovensku

Do tzv. druhej generácie kláštorov zakladaných observantmi patrili na území dnešného Slovenska kláštory vo Vranove nad Topľou (pred 1397), Solivare (1413), Košiciach (1450), Hlohovci (1465), Skalici (1467), Okoličnom (1476), Filakove (1484) a Humennom (1488). Zakladali ich františkáni prichádzajúci z juhu cez Sedmohradsko z Dalmácie a Chorvátska.⁶ Po tureckých vojnách a reformácii boli na začiatku 17. storočia niektoré z nich obnovené, čo značne zmenilo ich architektonickú podobu. Okrem niekoľkých komplexov (Okoličné, Košice) im v odbornej literatúre nebola venovaná náležitá pozornosť. Datovanie počiatkov františkánskych kláštorov je problematické, keďže jednotlivé zdroje sa v otázke založenia či vybudovania kláštora rôznia.

Symptomatické je to najmä v prípade kláštora vo Vranove nad Topľou. Literatúra poskytuje niekoľko dátumov: 1397,⁷ 1441,⁸ polovica 15. storočia⁹ alebo posledná tretina 15. storočia,¹⁰ V. Mencl uvažoval o polovici 14. storočia.¹¹ Komplex pozostával z Kostola Panny Márie a kláštornej budovy. Po zničení v 16. storočí bol obnovený a od roku 1672



Filakovo, kláštor a Kostol Korunovania Panny Márie. Foto: Archív PÚ SR.



Humenné, Kostol Všetkých svätých. Foto: Archív PÚ SR.

patril paulínom, ktorí na mieste františkánskeho kláštora postavili vlastný kláštor. Zo stredovekého kostola, ktorý je dnes farským kostolom, zostal pôvodný pôdorysný rozvrh, resp. hmota lode a svätyne a niekoľko architektonických detailov. Jeho dnešná podoba je výsledkom úprav v 18. storočí i neskôr. Budova kláštora sa ku kostolu pripája zo severnej strany.

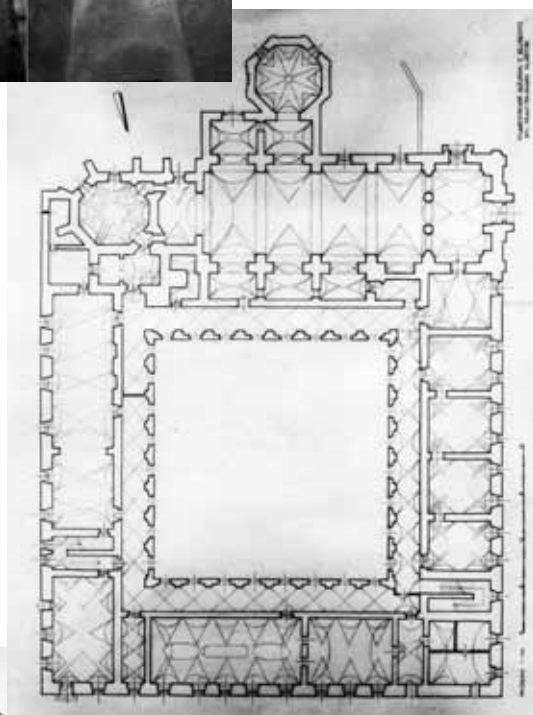
Aj františkánsky kostol v Solivare sa v roku 1751 stal farským kostolom.¹² Dnešné patrocínium Sv. Trojice nahradilo prvotné zasvätenie Panne Márii. Vročené stavby rokom 1413 je zachované na nápisovej tabuli nad vchodom do kostola. Dnešná podoba stavby je baroková, budova kláštora sa nezachovala. Kláštor zanikol asi v 16. storočí. Udalosti, ktoré k zániku viedli, nie sú zachytené v žiadnych listinných dokumentoch. Predpokladá sa, že dôvodom mohla byť morová epidémia.¹³ Podľa Mencla je jadro kostola, teda hlavná loď a svätyňa, gotické. Vo svojich poznámkach sa zmienuje aj o pozostatkoch hviezdicovej klenby v strednej lodi.¹⁴ Loď je dnes zaklenutá križovými klenbami, svätyňa valenou klenbou s lunetami. Pri úprave kostola v 18. storočí vznikla západná štvorcová veža a sakristia. Kláštorná budova stála s najväčšou pravdepodobnosťou pri severnej strane kostola, na severnej stene sa totiž zachovali dvere, ktoré mohli viesť práve do kláštora.

Povolanie františkánov do Filakova sa spája s rokmi

1470¹⁵ a 1484.¹⁶ Údaje o kláštore sú známe najskôr z roku 1513, v rímskom archíve sú zachované písomnosti k dejinám kláštora z rokov 1517 – 1544.¹⁷ V tomto roku museli františkáni odísť a vrátili sa až v roku 1610. Takmer novopostavený kláštor v roku 1615 vyhorel a o štyri roky neskôr ho františkáni opustili kvôli hrozbe vojsk Gabriela Betlena. Už v roku 1622 sa rozhodlo o opätovnom postavení kláštora, s ktorým sa začalo v roku 1626. V priebehu 17. storočia bol kláštor štyrikrát vypálený a až v roku 1694 tu bola postavená malá budova pre členov rehole. Dnešná dvojpodlažná budova kláštora s tromi krídlami a ústredným dvorom vznikla až z fundácie Štefana Koháryho medzi rokmi 1699 – 1727 a ku kostolu sa pripája zo severozápadnej strany.¹⁸ Počiatky neskorogotického Kostola

Korunovania Panny Márie sa kladú do roku 1514¹⁹ alebo širšie do prvej štvrtiny 16. storočia.²⁰ Kostol

◀ Presbytérium kostola.
Foto: autorka.



Hlohovec,
pôdorys
kostola
a kláštora
františkánov.
Foto: Archív
PÚ SR.



Hlohovec, západná fasáda kláštora
františkánov. Foto: Archív PÚ SR.

zničený v roku 1544 Turkami, ktorého časti mali byť zamurované do bašty filakovského hradu, nahradila medzi rokmi 1694 – 1727 nová stavba jednolodia, na západe s predsieňou a na východe so svätyňou s polygonálnym záverom.²¹ Žiadne stredoveké architektonické prvky sa z kostola alebo kláštora nezachovali. Predpokladať môžeme snáď len rešpektovanie primárneho pôdorysného rozvrhu kostola v podobe jednolodia a polygonálnej svätyne, ich pôvodné rozmery však nepoznáme.

Napriek prestavbám, ktoré sa realizovali na kostole s kláštorom františkánov v Humennom, si najmä kostol zachoval čiastočne svoj stredoveký charakter s niekoľkými gotickými detailmi. Najstaršie zmienky o kláštore pochádzajú z rokov

1488 a 1495.²² Pôvodný františkánsky kostol zasvätený Panne Márii dnes nesie patrocínium Všetkých svätých a je farským kostolom.²³ Kostol je s najväčšou pravdepodobnosťou starší než kláštor a vznikol už v 14. storočí.²⁴ Budova kláštora v roku 1529 úplne vyhorela, opravili ho až v priebehu 17. storočia, keď ho po odchode františkánov dostali jezuiti. Františkánom bol vrátený späť v roku 1651. V 70. rokoch 17. storočia kláštor vyrabovali tóköliovské vojská. Medzi rokmi 1720 – 1735 musel byť znovu obnovený.²⁵ Kostol bol opravovaný rovnako po požiaroch v rokoch 1529 a 1676, v priebehu prvej tretiny 18. storočia sa stal farským kostolom.²⁶ Podľa Mencla je najstaršou časťou kostola loď z druhej polovice 14. storočia. K nej bola okolo roku 1490 pristavaná svätyňa a južná kaplnka, dokončená v roku 1510. Vo svätyni i na kaplnke sa zachovali neskorogotické konzoly, v prípade kaplnky upravované v 18. storočí.²⁷ Kláštorňa budova sa ku kostolu pripája zo severnej strany. Tvoria ju tri krídla, ktoré spolu s kostolom utvárajú vnútorný dvor s krížovou chodbou.

K počiatkom františkánskeho kláštora v Hlohovci máme k dispozícii dva písomné pramene. Prvým je bula pápeža Pavla II. z 28. mája 1465, ktorá povoľuje postaviť kláštor v blízkosti Kaplnky Všetkých svätých, druhým je povolenie na stavbu kláštora od Ostrihomskej kapituly z 18. decembra 1465.²⁸ Frekventovane sa objavuje aj rok 1492. Karácsonyi ho spomína v súvislosti s rozšírením kostola alebo kláštora za Vavrinca Ujlakyho. Tento dátum mal byť podľa Karácsonyiho zaznamenaný na pamätnej tabuli, kvôli čomu neskôr okolo 1648 považovali za zakladateľa kláštora Vavrinca.²⁹ Medzi pramene, ktoré podľa Karácsonyiho prebrali neskorší dátum, patrí aj listina Adama Forgáča z 3. mája 1648 zachytená v prepise, v ktorej sa hovorí vyslovene o založení kláštora Vavrincom Ujlakym (*Laurentio Duce*) s datovaním circa *Anno domini 1492*.³⁰ Presné znenie nápisu ani umiestnenie spomínanej tabule nie je známe. Kostol zasvätený Všetkým svätým bol pôvodne jednolodím s polygonálne ukončenou svätyňou. Písomne je doložený v odpustkovej listine z roku 1401 a s najväčšou pravdepodobnosťou slúžil ako farský kostol Starého Hlohovca (dnešný farský Kostol sv. Michala Archanjela patrili Novému Hlohovcu). Staršia literatúra uvažovala o prvotnej stavbe ako o kaplnke, ktorú bádatelia rekonštruovali v pôdoryse dnešnej svätyne. Dnes už vieme povedať, že išlo bezpečne o kostol, ktorý mal svätyňu i loď postavenú súčasne na konci 14. storočia. Druhá stavebná fáza po polovici 15. storočia súvisela s príchodom františkánov, ktorých stavebná činnosť sa s najväčšou pravdepodobnosťou sústredila na vystavanie veže pri severnej stene svätyne (v podveži je zachovaný malý portálik s lomeným oblúkom, ktorý zabezpečuje spojenie južnej kláštornej chodby s kostolom, resp. podvežím kostola, a veľký lomený vynášací oblúk, ktorý oddeľuje samotné podvezie od vedľajšej miestnosti, zrejme pôvodnej sakristie, na ktorej východnej stene sa nachádza pôvodné stredoveké okno) a stavbu kláštornej budovy. Kláštor je dvojpodlažná trojkrídlá budova, ktorá spolu so severnou stenou kostola vymedzuje vnútorný dvor. Vzájomne ich prepája krížová chodba. Najstaršie konštrukcie v rámci samotnej kláštornej stavby predstavujú pivničné priestory v severnom a východnom krídle, podľa ktorých sa uvažuje, že tieto dve krídla môžu byť najstaršími časťami kláštora.³¹

Založenie kláštora v Skalici je kladené do prvej polovice 15. storočia,³² kostol s kláštorom však postavili až po roku 1465,³³ resp. 1467.³⁴ Kostol bol vysvätený v roku 1484.³⁵ Už v 16. storočí kláštor mníši opustili a vrátili sa sem niekedy okolo polovice 16. storočia, keď kostol a kláštor opravili.

V roku 1605 boli mnísi donútení opäť kláštor opustiť po jeho vypálení bockajovskými vojskami. Už v roku 1610 bol kláštor obnovený a v polovici 17. storočia boli budovy kostola aj kláštora opravené.³⁶ Po požiari v roku 1729 kláštor upravili a rozšírili o jedno krídlo. Zrejme najstaršie je západné krídlo, v ktorom sa nachádza sakristia. Vežu postavili v priestore medzi západnou a severnou kláštornou budovou. Kláštorné budovy sa rozkladajú na južnej strane kostola.

Do Okoličného prišli observanti niekedy v druhej polovici 15. storočia. K datovaniu samotnej stavby kostola, resp. kláštora existuje niekoľko záhybných bodov – erby Mateja Korvína a kráľovnej Beatrix, roky 1489 a 1490 vyryté na západnej fasáde (rok 1490 je vyrytý aj na kordónovej rímse kaplnky, ktorá vznikla spolu s kostolom) a písomne zaznamenané regule kláštora z roku 1477 s textom o založení kláštora v roku 1476. Staršia literatúra kládla založenie kláštora už do prvej polovice 14. storočia.³⁷ Architektonické detaily a maľované erby kráľa a kráľovnej jasne hovoria o vzniku kostola v druhej polovici 15. storočia. Mnísi opustili kláštor v roku 1571 a vrátili sa sem roku v 1697. K renovácii došlo v roku 1744 a na začiatku 19. storočia. Kláštorné budovy postavené pri južnej strane kostola majú stredoveké jadro, čo naznačuje najmä charakter východného krídla. Architektonické formy stavby kostola datujú do 80. rokov 15. storočia a vychádzajú z juhonemeckej architektúry oblasti Švábska a Bavorska.³⁸

Františkáni mali svoj kostol aj v Košiciach. Začiatok výstavby tunajšieho kláštorného kostola zrejme spadá ešte na koniec 14., resp. začiatok 15. storočia. Písomné pramene a staršia literatúra spomínajú roky 1390, 1401 a 1405, keď bol kostol zasvätený sv. Mikulášovi.³⁹ Architektonické formy kostola sú datovateľné do čias po roku 1400 a ukončenie stavby je možné podľa doterajších názorov klášť do obdobia okolo alebo aj po polovici 15. storočia.⁴⁰ Pamiatkový výskum františkánskeho kostola prebehol v 80. rokoch 20. storočia.⁴¹ Kláštorná budova je umiestená na severnej strane kostola. Kostol košických františkánov vznikol v závislosti na architektúre miestneho Kostola sv. Alžbety.⁴²

Architektonická podoba kostolov observantských kláštorov na Slovensku

Záväzný typ pôdorysu sa v prípade mendikantských stavieb prakticky nevytvoril. Hovoriť môžeme skôr o niekoľkých prevládajúcich riešeniach. Napriek rivalite dvoch najvýznamnejších mendikantských reholí, františkánov a dominikánov, boli stavby, ktoré postavili, v mnohom podobné a jednotlivé riešenia boli uplatňované na stavbách oboch reholí. Podstatné novum, ktoré determinovalo podobu architektúry mendikantov v strednej Európe, bolo uplatnenie 5/8 chórového záveru vychádzajúceho z typu chórových kaplniek francúzskych katedrál, ktorým bolo nahradené predtým používané priame ukončenie chórovej časti kostolov oboch týchto reholí. Jedno z prvých takýchto riešení sa uplatnilo na stavbe klariského Kostola sv. Anežky v Prahe (1238 – 1345)⁴³ a na kostole dominikánov v Regensburgu (chór dokončený 1254) v komplikovanejšej podobe tzv. Binnenlangchoru. Ako celok nenašiel regensburský chór svojich pokračovateľov, východiskom pre ďalšie uplatnenie bola len jeho stredná časť, ktorou fakticky končila hlavná loď tunajšej bazilikovej schémy, teda chórový polygón s vysokými oknami.⁴⁴ V druhej polovici 13. storočia už typ polygonálneho chóru, ktorý sa buď priamo pripájali na loď alebo bol o niekoľko klenbových polí predĺžený, používali františkáni i dominikáni. Západná časť

stavby, loď, má v prípade františkánskych kostolov podobu jednolodia, sály, ktorej východiskom bol Kostol sv. Františka v Assisi.

Pre podobu architektúry žobravých reholí v Uhorsku bol kľúčový vývoj, ktorý prebiehal v ostatných oblastiach strednej Európy. Prvé stavby uhorských mendikantov boli sálové jednolodia so štvorcovým alebo dlhším, rovno ukončeným chórom, pričom nový typ kaplnkového chóru sa v prípade františkánov uplatnil v poslednej tretine 13. storočia a v 14. storočí predstavoval už štandardnú formu.⁴⁵ Rovnakú skladbu priestoru nachádzame aj na stavbách františkánov v 15. storočí. Túto stavebnú prax dodržiavajú františkánske stavby v 14. i 15. storočí aj na Slovensku.

Na stavbách františkánov-observantov na Slovensku sa rovnako uplatnili 5/8 chórové závery, najlepšie zachované

Interiér kostola. Foto: Archív PÚ SR. ▶



Skalica, františkánsky kostol. Foto: Archív PÚ SR.

v prípade Košíc, Okoličného, Skalice, Humenného a Hlohovca, neskoršími úpravami viac či menej pozmenené ich možno predpokladať i vo Vranove a Filakove. Najčastejšie sa objavili dlhšie svätyne pozostávajúce z dvoch či troch klenbových polí a samotného polygonálneho záveru. Mierne zdeformovaný tvar má svätyňa solivarského kostola, dnes v podobe dvoch klenbových polí a trojbokého záveru. Deformáciu spôsobila najmä úprava interiéru svätyne, keďže jeho vnútorný obrys nezodpovedá obrysu stavby z exteriéru. Pôvodne zrejme tiež išlo o 5/8 uzáver, ktorému predchádzalo jedno klenbové pole. Lode, ktoré sa pripájali k svätyniam tohto typu, predstavujú v slovenskom materiáli najčastejšie



Kostol a kláštor v Okoličnom. Foto: Archív PÚ SR.

jednolodia (Fiľakovo, Hlohovec, Skalica, Vranov, Humenné). Komplikovanejšie je iba halové trojrodie v Okoličnom, pseudo-hala s troma loďami v Solivare a zrejme dvojrodie, ktoré sa objavilo v prípade františkánskeho kostola v Košiciach. V prípade väčšiny stavieb sa zachovala klenba vo svätyni, ktorá mala najmä v prípade jednolodových dispozícií dominantné postavenie po výtvarnej stránke i z pohľadu svetelného účinku celého chrámového priestoru. Loď zrejme v takto koncipovaných stavbách zostala nezaklenutá (Skalica, Humenné) a rozdelenie priestoru na zaklenutú svätyniu a nezaklenutú loď možno predpokladať aj na



◀ Klenba v presbytériu kostola. Foto: Archív PÚ SR.



Košice, kostol a kláštor. Foto: Archív PÚ SR.

ostatných stavbách, kde sa akákoľvek pôvodná klenba nezachovala (Fiľakovo, Vranov, Hlohovec). Druhú skupinu stavieb predstavujú kostoly v Okoličnom, Košiciach a Solivare, v ktorých sa zachovalo, alebo je pravdepodobné zaklenutie celého priestoru. Špecifický je z tohto pohľadu opäť solivarický kostol. V jeho prípade poznáme totiž pôvodnú klenbu lode, no nie svätyni. Kostol vznikol prestavbou staršej archi-

tektúry na začiatku 15. storočia. Ako vyzeral prvý kostol na tomto mieste a nakoľko bola prestavaná alebo len upravená svätynia, nie je jasné. S najväčšou pravdepodobnosťou však môžeme predpokladať, že ak existovalo zaklenutie lode, nachádzala sa klenba aj vo svätyni.

Prestavby alebo dostavby starších kostolov, ktoré boli poskytnuté františkánom, nie sú nezvyčajné ani na ďalších miestach. Rozdielne datovania jednotlivých častí stavby naznačujú, že staršia stavba bola prestavaná alebo upravovaná. V prípade kostola v Humennom Mencl hovorí o staršej lodi (druhá polovica 14. storočia) a až o pomerne neskoru postavenú svätyniu, ktorú datuje na prelom 15. a 16. storočia. Staršiu stavbu z druhej polovice 14. storočia prevzali aj františkáni vo Vranove, o ktorých máme zmienky až okolo polovice, prípadne v poslednej tretine 15. storočia. O staršej stavbe treba uvažovať aj v prípade kostola v Hlohovci.

Z hľadiska architektonických foriem a použitých motívov reagovali jednotlivé stavby mendikantov na stavebnú produkciu lokálnych centier. Na východnom Slovensku nadobudli od začiatku 15. storočia dominantné postavenie Košice a tunajší Dóm sv. Alžbety. Isté tvaroslovné motívy z košického prostredia sa objavili napr. pri zaklnutí chóru františkánskeho kostola v Humennom vychádzajúcom z klenby kostola košických františkánov. O vzájomných, podnes diskutovaných súvislostiach oboch košických stavieb sme sa už zmienili. Obdobné vzťahy medzi farským a kláštorným kostolom fungovali i v Skalici. Klenbu svätyni tunajšieho kostola vytvorila zrejme tá istá dielňa, ktorá stala farský Kostol sv. Michala.

Observanti v stredovekých mestečkách dnešného Slovenska

Všetky uvedené lokality, v ktorých sa v priebehu 15. storočia usadili observanti, boli s výnimkou Košíc, ktoré sa stali už v 14. storočí mestom, tzv. mestečká.⁴⁶ Pod pojmom mestečko (*oppidum*) možno rozumieť lokalitu v majetku zemepána (teda zemepanské mestečko) s rozvinutým obchodom a trhovými výsadami. Františkáni, ktorí sem v tomto období prišli, boli jedinou tu usadenou žobravou rehoľou. Košice treba pokladať za úplne odlišný prípad. Už v 14. storočí tu mali svoj kostol dominikáni. Františkáni prišli až na konci 14. storočia a v priebehu prvej polovice 15. storočia si postavili v meste svoj kostol. S výnimkou Košíc ide teda o pomerne homogénnu skupinu, čo sa týka ich právneho a hospodárskeho vývoja.

Mestotvorný proces v Uhorsku sa v 15. storočí niesol v znamení rozvoja mestečiek, na ktorých úroveň padali na jednej strane slabnúce mestá, na druhej strane sa medzi ne zaradili hospodársky prosperujúce dediny. Vzostup mestečiek v 15. storočí, ktoré svojím spôsobom nahradili rozmach miest prebiehajúci v 14. storočí, sa časovo kryje s etapou vzrastu františkánskej rehole, resp. jej prísnejšej vetvy observantov. Mestečká poskytovali pre pôsobenie mníchov fakticky rovnaké podmienky ako mestá. Stupeň ich hospodárskej úrovne, obchodu a remesiel vytvoril diferenciáciu sociálnych vrstiev a potrebné materiálne zabezpečenie. Úlohu zakladateľa alebo fundátora kláštora prevzali jednotliví feudáli, ktorí lokalitu vlastnili, a síce páni z Rozhanoviec (Vranov nad Topľou), Drugetovci (Humenné), Soosovci (Solivar), Peréniovci (Fiľakovo), Stiborovci (Skalica), Ujlakiovci (Hlohovec).

Trochu odlišná situácia nastala v prípade Okoličného. To sa mestečkom stalo až po roku 1433, keď ho vypálili husiti a väčšina obyvateľov odišla. Vtedy zemepán Michal Okoličá-

ni sľúbil novým usadlíkom úľavy z poddanských povinností a poskytol im určité výsady a práva odvodené od mestských práv Nemeckej Ľupče. Časť literatúry ho považuje aj za zakladateľa tunajšieho františkánskeho kláštora. Sz. Papp však erby nachádzajúce sa v severnej kaplnke kláštorného kostola stotožnil s Matúšom Malým z Čeče, ktorý bol od roku 1482 liptovským županom. Kráľ Matej Korvín v tomto príslušníkovi nižšej šľachty našiel oporu v otázke následníctva svojho nemanželského syna Jána. V tejto súvislosti pre neho vytvoril titul liptovského kniežata, ktorý za vtedy maloletého Jána zastával práve Matúš z Čeče. Vyjadrením kráľovských zámerov na Liptove mala byť reprezentatívna stavba okoličianskeho kláštora, ktorého zakladateľom bol Matej Korvín a v druhej polovici výstavby vedúcu úlohu zohral Matúš z Čeče, ktorý si nechal postaviť severnú kaplnku, s najväčšou pravdepodobnosťou na funerálne účely.⁴⁷

Pozoruhodné sú okolnosti usadenia františkánov-observantov v Hlohovci, najmä ich priame spojenie s vlastníkmi hlohoveckého panstva Ujlakiovcami, ktorí patrili medzi chorvátsku šľachtu. V centre ich majetkov v chorvátskom meste llok zomrel po bitke pri Belehrade 23. októbra 1456 vo veku 70 rokov Ján Kapistránsky. Pochovaný bol v tunajšom františkánskom kláštore a mesto sa stalo strediskom jeho kultu. Davy pútnikov prichádzajúcich k jeho hrobu si dokonca vyžiadali predĺženie kostola o 12 metrov smerom na východ.⁴⁸ Pôvodne konventuálny kláštor v lloku získali observanti v roku 1454 a Mikuláš Ujlaki, pán Hlohovca a bosniasky kráľ v rokoch 1471 – 1477, sa v ňom nechal pochovať.⁴⁹

Rozdiely medzi jednotlivými stavbami sú v ich dnešnej podobe citelné. Nakoľko odlišné boli tieto kostoly v stredoveku však nie je možné zhodnotiť bez lepšieho poznania stredovekej fázy najmä tých stavieb, ktoré boli zásadnejšie prestavané. Náročnosť architektonického stvárnenia úzko súvisela, tak ako pri iných sakrálnych stavbách, s osobou objednávateľa, stavebníka. Dokladom toho je veľkoleposť františkánskeho kostola v Okoličnom alebo Košiciach, ale i kostol v Humennom patriaci Drugetovcom, s neskorogotickou, zrejme fundátorskou kaplnkou. Nakoľko sa sebareprezentatívne ambície zakladateľov uplatnili v kostoloch v ďalších lokalitách nie je možné s ohľadom na neskôr realizované prestavby zhodnotiť. ■

¹ Dejiny observantov v Uhorsku s dôrazom na vývoj v Bosne zhrňa: ANDRIĆ, Stanko. *The miracles of St. John Capistran*. Budapest, 2000, s. 18-29.

² VARGA, Imre Kapisztrán. King Matthias and the Observant Franciscans. In VEGH, András (ed.). *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Revival in the Hungarian Royal Court 1458-1490*. Katalóg výstavy. Budapest, 2008, s. 401.

³ Tamtiež.

⁴ ANDRIĆ, 2000, s. 19, ref. 1.

⁵ Tamtiež, s. 20-21.

⁶ ZEMENE, Marián Z. Vývojové tendencie františkánskej reholnej rodiny od stredoveku do súčasnosti. In KOŽIAK, Rastislav – MŪČSKA, Jozef (eds.). *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica, Bratislava, 2002, s. 176.

⁷ Tamtiež.

⁸ OSPPE, Leander Tadeus Pietras. *Pútnický farský Kostol Narodenia Panny Márie a kláštor pavlínov vo Vranove nad Topľou*. Vranov nad Topľou, 2007, s. 8.

⁹ ULICHŇY, Ferdinand. Mestečko Vranov v 14. – 17. storočí. In MICHNOVIČ, Imrich (ed.). *Dejiny Vranova nad Topľou*. Košice, 1992, s. 109.

¹⁰ *Súpis pamiatok na Slovensku*. 3. zv. Bratislava, 1969, s. 419; BAJCUROVÁ, Katarína. Umeleckohistorické pamiatky. In MICHNOVIČ, Imrich (ed.). *Dejiny Vranova nad Topľou*. Košice, 1992, s. 160.

¹¹ MENCL, Václav. *Vranov – kostol*. Základný výskum (rkp.). Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 3687.

¹² PRIBULA, Marek. *Solivar včera a dnes. Z dejín farnosti*. Prešov, Solivar, 1994, s. 16.

¹³ Tamtiež.

¹⁴ MENCL, Václav. *Solivar – kostely*. Základný výskum (rkp.). Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 3615.

¹⁵ DRENKO, Jozef. *Kapitoly z dejín Filakova II. Filakovo mesto*. Lučenec, 1993, s. 29; DRENKO, Jozef. *Kapitoly z dejín Filakova III. Z kultúry Filakova*. Filakovo, 1994, s. 3.

¹⁶ ZEMENE, 2002, s. 176, ref. 6.

¹⁷ DRENKO, 1994, s. 4, ref. 15.

¹⁸ Tamtiež, s. 6-9.

¹⁹ *Súpis pamiatok*, s. 360, ref. 10.

²⁰ DRENKO, 1994, s. 9, ref. 15.

²¹ DRENKO, 1993, s. 62, ref. 15.

²² BODNÁROVÁ, Miloslava. Mesto Humenné a Drugethovci v 14. až 16. storočí. In FEDIČ, Vasil (ed.). *Šľachtický rod Drugetovcov a Humenné*. Humenné, 2007, s. 17. Inde autorka hovorí o usadení rehole v 1. polovici 15. storočia. Pozri: BODNÁROVÁ, Miloslava. Humenné v stredoveku. In FEDIČ, Vasil (ed.). *Dejiny Humenného*. Humenné, 2002, s. 48. Rok 1488 udáva aj ZEMENE, 2002, s. 176, ref. 6. Už do 14. storočia datuje príchod františkánov do Humenného Strakošová, pozri STRAKOŠOVÁ, Ivana. Kultúrne pamiatky. In FEDIČ, Vasil (ed.). *Dejiny Humenného*. Humenné, 2002, s. 379.

²³ BODNÁROVÁ, 2007, s. 17, ref. 22.

²⁴ Stavbu kláštora a kostola datujú do 14. a 15. storočia. Pozri: *Súpis pamiatok*, s. 469, ref. 10. Podľa Mencla spadá najstaršia fáza stavby kostola do 2. polovice 14. storočia. MENCL, Václav. *Humenné – františkánsky kostol*. Základný výskum (rkp.). Archív PÚ SR, Zbierka základných výskumov, sign. Z 3675.

²⁵ *Súpis pamiatok*, s. 469, ref. 10.

²⁶ BODNÁROVÁ, 2007, s. 17, ref. 22.

²⁷ Tamtiež.

²⁸ KARÁCSONYI, János. *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. kötet*. Budapest, 1924, s. 53.

²⁹ Tamtiež.

³⁰ *Varia Notamenta ad Historiam Domus Galgocienzis*. Sign. Hist. Domus 120. Univerzitná knižnica v Bratislave, fond Staré tlače, sign. MS 346.

³¹ K architektúre kostola a kláštora františkánov v Hlohovci v stredoveku vid': KIRINOVIČOVÁ, Naďa. *Stredoveká architektúra Hlohovca* (rkp). Diplomová práca. Katedra dejín výtvarného umenia. FF UK Bratislava. Bratislava, 2010, s. 121-159. Tu uvedená aj ostatná literatúra.

³² *Súpis pamiatok na Slovensku*, s. 105, ref. 10.

³³ Tamtiež; BUCHTA, Ján – SLOBODA, Ján – VIESTOVÁ, Zora. *Skalica v minulosti a dnes*. Bratislava, 1968, s. 212.

³⁴ *Skalica – stavebné pamiatky*. Skalica, 1994, nestr.

³⁵ Tamtiež.

³⁶ BUCHTA – SLOBODA – VIESTOVÁ, 1968, s. 212-214, ref. 34.

³⁷ PAPP, Szilárd. Thronfolge und Repräsentation. Die Grundungsgeschichte des Franziskanerklosters in Okoličné. In FAJT, Jiří – HORSCH, Markus (eds.). *Kunsterliche Wechselwirkungen in Mitteleuropa*. Ostfildern, 2006, s. 387-397.

³⁸ PAPP, Szilárd. Okoličné. Kláštor františkánov-observantov (katalógové heslo). In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava, 2003, s. 649-651.

³⁹ PAPP, Szilárd. Okoličné. Kláštor františkánov-observantov (katalógové heslo). In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava, 2003, s. 649-651.

⁴⁰ Názory jednotlivých bádateľov zhrnula POMFYOVÁ, Bibiana. Košice. Františkánsky kostol sv. Mikuláša (katalógové heslo). In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava, 2003, s. 640-641.

⁴¹ HABERLANDOVÁ, 1984, s. 108-113, ref. 39.

⁴² POMFYOVÁ, 2003, s. 640, ref. 40. O opačnom prechode v rovne inšpirácie od františkánskeho kostola smerom na Dóm sv. Alžbety hovorí HABERLANDOVÁ, 1984, s. 112, ref. 39.

⁴³ SCHENKLUNN, Wolfgang. *Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa*. Darmstadt, 2000, s. 90.

⁴⁴ Tamtiež, s. 111-112.

⁴⁵ MAROSI, Ernő. A koldulórendi építészet Magyarországon. In HARIS, Andrea (ed.). *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Budapest, 1994, s. 59.

⁴⁶ FÜGEDI, Erik. Koldulórendek és városfejlesztés Magyarországon. In *Századok* 106, 1972, s. 69-95.

⁴⁷ PAPP, 2003, s. 651, ref. 38.

⁴⁸ ANDRIĆ, 2000, s. 42-43, ref. 1. Podľa iných zdrojov bol kostol predĺžený už v 14. storočí a údaje o predĺžení kostola v 15. storočí sa vzťahujú k farskému Kostolu sv. Petra v lloku. Pozri: VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, Diana. A középkori Újlak és műemlékei. In KOLLÁR, Tibor. *A középkori dél-alföld és szer*. Szeged, 2000; VUKIČEVIĆ SAMARŽIJA, Diana. Mittelalterliche Kirchen der Bettelorden in Kroatien. In HARIS, Andrea (ed.). *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Budapest, 1994, s. 66-67.

⁴⁹ PÁLORSFALVI, Tamás. Biographies. Miklós Újlaki. In VEGH, András (ed.). *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Revival in the Hungarian Royal Court 1458 – 1490*. Katalóg výstavy. Budapest, 2008, s. 267-268.

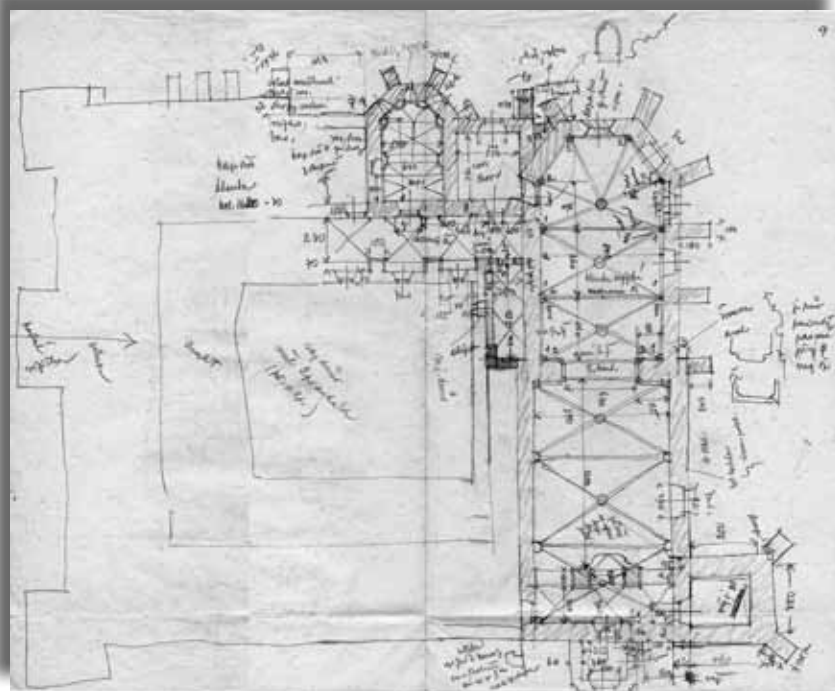


Príspevok k ikonografii výmalby kapitulnej siene kláštora v Lelese

JANA JURÁNKOVÁ

Obec Leles sa nachádza v juhovýchodnej časti Východoslovenskej nížiny v okrese Trebišov, v bývalej Zemplínskej župe. Premonštráti prišli do Lelesa pravdepodobne v rokoch 1188 – 1196 a na okraji obce si vystavali kláštor.¹

Budova kláštora v Lelese sa rozkladá okolo obdĺžnikového rajskeho dvora, z juhu sa k nej pripája kláštorň kostol. V juhovýchodnom rohu kláštora, hneď vedľa sakristie, sa nachádza kapitulná sieň, v súčasnosti označovaná ako Kaplnka sv. Michala (obr. 1).² Má pozdĺžny obdĺžnikový pôdorys s polygonálnym záverom na východe. Je trojpodlažná, s dvomi nadzemnými a jedným podzemným podlažím. Osvetľujú ju tri barokové polkruhovo ukončené okná, pod ktorými sa nachádzajú zvyšky pôvodných gotických okien.³ V rohoch sa nachádzajú



1. Pôdorys kláštorňého komplexu v Lelese. MENCL, V. Leles, premonštrátsky kláštor – základný výskum. Rukopisné poznámky, bez dátumu. Archív PÚ SR Bratislava, Zbierka základných výskumov, sign. Z 3677/9.

2. Nákres južnej steny kapitulnej siene, dnešná kláštorňá kaplnka, Leles. TÓTH. Leles – kláštorňá kaplnka, 1996. Archív PÚ SR Bratislava, Zbierka projektov a plánov, sign. A 6987/5.



zvyšky gotických konzol, niektoré s čiastočne zachovanými nábehmi rebrovej klenby.

Všetky steny kapitulnej siene pôvodne pokrývala stredoveká maľba. Ikonograficky dominantné sú predovšetkým maľby severnej a južnej steny. Na týchto stenách bola kompozícia maľby členená do štyroch horizontálnych pásov. Najnižší soklový pás bol kompletne deštruovaný v dôsledku silného zvlhnutia stien. Po roku 1994 bola do výšky 1,5 metra omietka kompletne osekaná a nahradená odsolovacou omietkou. Tento soklový pás predstavoval iluzívny záves – lambrekýn, ktorý sa tiahol po celkom obvode siene.⁴

Výmalba južnej steny je venovaná Poslednému súdu (obr. 2). V spodnom horizontálnom páse dvaja anjeli trúbia na pozauny a zvolávajú na Posledný súd, medzi nimi zo zeme vyliezajú mŕtvi. Vľavo od dvojice anjelov kráčajú vyvolení so zbožnými gestami. Napravo odháňa anjel s mečom zatratených, medzi ktorými sú i postavy v dobových odevoch.⁵ Výjav pokračuje v lunete pod barokovou emporou. Pod ňou je zobrazený výjav pekla, kam sú vyhánaní zatratení. Peklo je znázornené postavami sivých a červenohnedých diablov, ktorí vlečú duše zatratených pred veľkú postavu Lucifera (obr. 3). Táto démonická postava drží alebo objíma podlhovastý predmet. M. Novotná sa o tomto výjave zmieňuje ako o Luciferovi sediacom na stĺpe.⁶ Postavu *Lucifera na stĺpe* spomínajú i M. Kalinová a H. Žažová.⁷ Je možné, že podlhovastý predmet, okolo ktorého sa Lucifer ovíja, môže predstavovať kyj, bič, či iný mučiaci nástroj pripravený



4. Odpis gotického textu, pravý fragment, severná stena dnešnej kaplnky, Leles. BALÁŽOVÁ, M. Leles – premonštrátsky kláštor a kostol Nájdenia sv. Kríža. Nástenné malby v interiéri kláštornej kaplnky. Bratislava, 1996, Archív PÚ SR Bratislava, Zbierka reštaurátorských dokumentácií, sign. R 3390/d.

pre zatratených. V centre stredného pásu sedí Kristus Sudca v mandorle na dúhe s rozpätými rukami. Nad neho prilieha dvojica anjelov. Po Kristovej pravici kľačí orodujúca Panna Mária, po ľavici Ján Krstiteľ. Po ich stranách sedia dvanásť apoštoli v maľovaných skriňových architektúrach s vimperkami, ktoré symbolizujú nebeský Jeruzalem.⁸ Zachovaných je šesť postáv vľavo a štyri postavy vpravo, pričom dve chýbajúce boli zničené pri osadení barokovej empory.⁹ Najvrchnejší horizontálny pás výmalby južnej steny je rozdelený na dve časti a zodpovedá umiestneniu pôvodnej gotickej klenby. Ľavá časť horného pásu zobrazuje Arma Christi, nesené anjeli. Medzi predmetmi Kristovho utrpenia možno vidieť trňovú korunu, kríž, kopiju i stĺp, pri ktorom bol bičovaný. Na pravej časti je výjav Psychostázy – váženia duší. Archanjel Michal drží váhy s ľudskými dušami. Diabli napravo od neho sa snažia mlynským kameňom prevážiť váhy na svoju stranu. Archanjelovi Michalovi asistujú okolo sa vznášajúci anjeli.¹⁰

Identifikácia výjavov na protiláhlej severnej stene je omnoho problematickejšia. Výmalba je tu silne poškodená, čo zťažuje určenie i beztak zložitej ikonografie. Na severnej stene sú zachované tri maľované horizontálne pásy. Spodný pás výmalby, ktorý sa nachádza nad nezachovaným lambrekýnom, je tiež veľmi slabo viditeľný. Najlepšie sa z neho zachoval fragment v lunete barokovej empory s tromi postavami s korunami na hlavách. M. Novotná tieto postavy identifikuje ako Troch kráľov z výjavu Klaňania.¹¹ S týmto názorom nesúhlasia M. Kalinová a H. Žažová, keďže potom by výmalba mala obsahovať i ďalšie christologické témy.¹² Zdá sa však, že žiadny zo zachovaných fragmentov severnej steny nezobrazuje výjav zo života Krista. Autorky, rovnako ako J. Krása predpokladajú, že zvyšky stojacich mužských postáv v tomto páse sú proroci.¹³ Stredný pás vyplňajú postavy kráľov, zoskupených prevažne po dvojiciach, s dynamickými gestami diskutujúcich. Vľavo pri emporie sa nachádza motív gotickej architektúry, viacerými autormi interpretovaný ako trón.¹⁴ Napravo od neho stojí jedenásť postáv panovníkov s korunami a ríšskymi jablkami, v dobových módných kostýmoch z konca 14. storočia.¹⁵ M. Novotná interpretuje tento výjav na základe postavy stojacej hneď vedľa domnelého trónu. *Vedľa nej [architektúry trónu] je postava bradatého muža, ktorý rukami pridržava rúško. Snáď by mohlo ísť o postavu Krista, chystajúceho sa odtlačiť svoju tvár do podávaného rúška.*¹⁶ S názorom, že ide o výjav legendy o Vera effigies, sa nestotožňujeme. Na základe nápisovej pásky, ktorá sa nachádza priamo nad týmto výjavom, sa nám zdá pravdepodobnejšie, že ide o postavy kráľov.

Najvrchnejší pás je od stredného oddelený dvomi riadkami gotického nápisu (obr. 4). Autorky M. Kalinová a H. Žažová konzultovali leleskú gotickú minuskulu s J. Šedivým a uvádzajú, že nápis pochádza z konca 14. storočia a kvôli fragmentárnosti nie je úplne čitateľný.¹⁷ Z dvojriadkovej nápisovej pásky sa zachovali dva oddelené fragmenty, naľavo



3. Zobrazenie pekla s veľkou postavou Lucifera, výjav pod emporou, dnešná kláštorná kaplnka, Leles. Foto: autorka.

a napravo od barokového pilastra. Aj iní autori zaoberajúci sa výmalbou leleskej kláštornej kaplnky uvádzajú, že písmo nebolo rozlúštené. J. Krása uvádza, že z písma sa dajú prečítať iba slová *rex* a *regina*.¹⁸ M. Balážová k tejto dvojici slov pridáva ešte slovo *vite* v spojení *vite rex*.¹⁹

Slová *rex* i *regina* sú viditeľné na ľavom fragmente nápisovej pásky. Nám sa z fragmentu gotického písma na pravej strane (obr. 4), z ktorého je zachovaný väčší úsek, podarilo prečítať niekoľko mien uhorských kráľov – Šalamúna, Gejzu, Ladislava a Bela. Mená sa nachádzajú vo vrchnom riadku nápisu a sú navzájom oddelené písmenom „R“ ohraničenom dvomi bodkami, ktoré je skratkou slova *rex*. Pred menom kráľa Ladislava sa nachádza i písmeno „S“. Tvar mena S. R. *Ladislava(us)* by mohol označovať skratku *sanctus rex*, čiže kráľa Ladislava Svätého. Horný riadok fragmentu nápisu teda obsahoval mená uhorských kráľov. V dolnom riadku sa trikrát opakuje jedno slovo, ide zrejme o latinské *an(n)is* (*annus*, -i, *masculinum* – rok, ročná doba, vek).²⁰ Pred slovom *annis* sa opäť nachádza písmeno „R“ nasledované dvojicou alebo trojicou symbolov, ktoré sa v nápise rôznia. Máme za to, že tieto symboly sú čísla. Vychádzame z toho, že minuskula písmena „i“, ktorá sa v dolnom páse nachádza opakovane, bola v stredoveku bežne používaná v rímskych čísliciach.²¹ Tieto čísla vo vzťahu k menám kráľov nad nimi môžu reprezentovať počet rokov ich vládnutia.²² Čítanie stredovekých číslic je komplikované, najjednoduchšie identifikovateľná je číslica pod



5. Sediaca postava s Veraikonom na severnej stene kapitulnej siene, dnešná kláštorňá kaplnka, Leles. Foto: autorka.



6. Dve svätice, fragment nápisovej pásky, dole zástup kráľov, dnešná kláštorňá kaplnka, Leles. Foto: autorka.

menom Ladislava Svätého. Písmená *ixx* takmer s určitosťou poukazujú na 19 rokov vlády kráľa Ladislava. Číslica 19 teda zodpovedá rokom vládnutia Ladislava Svätého. Zvyšné dve čísla pod menom Gejzu a Bela je zložitejšie rozlúštiť. Pod menom Gejzu sa pred týmto symbolom nachádzajú tri písmená „i“, teda rímska trojka. Gejza I. vládol ako legitímny panovník v rokoch 1075 až 1077, čiže naozaj tri roky (predtým bol Šalamúnovým protikráľom). S najväčšou pravdepodobnosťou je preto na malbe zobrazený Gejza I. Pod menom Bela je číslo *iiij*, teda IIII, t. j. štvorka. Mohlo by preto ísť o Bela I., ktorý vládol štyri roky (1061 – 1063).

Pás nástennej maľby nachádzajúci sa nad nápisovou páskou sa tak isto zachoval v dvoch oddelených častiach. Na pravom fragmente sa nachádza sediaca postava odetá v bielom rúchu a dlhom hnedom plášti s bohatými záhybmi (obr. 5). Na kolenách má opretý roztvorený Veraikon. Napravo od tejto sediacej postavy, ktorej tvár sa nezachovala, stoja štyria muži s kardinálskymi čiapkami na hlavách. Štyria kardináli pozerajú na sediacu postavu, všetci majú ruky zopnuté v geste modlitby. Len kardinál stojaci najbližšie k sediacemu zdvihnutou ľavou rukou ukazuje k Veraikonu.

Postava s Veraikonom sedí na tróne alebo v akomsi výklenku a je výrazne naddimenzovaná oproti postavám kardinálov. Hoci postave nevidno hlavu, zo zobrazenia je zrejme, že ide o pápeža. Veraikon, ktorý drží roztvorený na kolenách, má tvar bieleho obdĺžnika. V jeho strede sa nachádza Kristov portrét s poprsiami sv. Petra a Pavla po stranách. Materiál, na ktorom sa nachádza trojica relikvií, nepôsobí ako textília, skôr sa javí, že je z nejakého pevného materiálu, ktorý je pre zobrazenie Veraikonu netradičný.²³ Rovnako ojedinelé je zobrazenie postáv sv. Petra a Pavla po stranách Kristovej podobizne.²⁴ Autori tento výjav interpretujú rôzne. I. Ge-

rát o zobrazení píše: *Tento obraz teda možno vidieť vo vzťahu k starším vrstvám legendárnej i obrazovej tradície „vera effigies“; v ktorých ešte nešlo o šatku, ale o maľovanú tabuľu. Významovo takéto doplnenie obrazu zdôrazňuje jeho vzťah k rímskej cirkvi, ktorý sa napokon v bezprostrednej blízkosti utvrdzuje ešte i obrazom kardinálov. Tento zrejme poukazuje na historické procesy, ktoré cirkevnoprávne súviseli s uctievaním obrazu.*²⁵ É. Eszláry zase predpokladá, že by mohlo ísť o obraz synody, nariaďujúcej kult Veraikonu.²⁶

J. Krása sa domnieva, že obraz znázorňoval pápeža Inocenta III., ktorý v roku 1216 vyhlásil odpustky a zvláštne oficium na počesť Veraikonu, uchovávaného ako zvláštna relikvia vo svätopeterskej bazilike. *Poprsia kniežat apoštolov, patrónov Ríma, sa niekedy maľovali po stranách Veraikonu. Ojedinelý výjav v Lelese mohlo motivovať to, že kláštor azda uchovával niektorú z uctievaných kópií Veraikonu, akých bolo v 14. storočí už väčší počet.*²⁷ O Inocentovi III. sa zmieňuje i J. Royt v Slovníku biblické ikonografie.²⁸ Zatiaľ čo väčšina slovenských bádateľov preberá názor J. Krásu,²⁹ podľa maďarskej historičky umenia L. Deklava Farbakyné ide o Urbana V.³⁰ Urban V. bol hlavou cirkvi v rokoch 1362 – 1370, v čase avignonského zajatia pápežov (1309 – 1377). K pápežovi Urbanovi V. sa vzťahuje príbeh odohrávajúci sa počas jeho pobytu v Ríme, podľa ktorého *1. marca 1368 navštívil pápež Urban V. pápežskú kaplnku Sancta Sanctorum pri tomto (lateránskom) kostole, aby v nej slúžil omšu. Pri tej príležitosti otvorili oltár a vtedy našiel relikvie hláv dvoch hlavných apoštolov, považované za stratené.*³¹ V roku 1370 sa pápež musel vrátiť do Avignonu a v tom istom roku i zomrel. Čoskoro po smrti sa začal proces blahorečenia, ale za svätého ho vyhlásili až v 19. storočí. Deklava Farbakyné píše, že podstata historického významu pápeža Urbana V. sa stala priam kultom a prejavuje sa už v malbách druhej polo-

více 14. storočia. Urban V. sa ikonograficky zobrazuje *najčastejšie v pápežskom rúchu, sediac na tróne s podobizňami relikvií dvoch apoštolov*. Tvrdí, že toto zobrazenie pápeža Urbana V. je paralelou k starším podobizňam pápeža Silvestra, ktorý podľa legendy ukázal cisárovi Konštantínovi podobizeň dvoch apoštolov, ktorí sa Konštantínovi zjavili vo sne.³² Kult pápeža Urbana V. sa rozširoval najmä vďaka pápežskej politike snažiacej sa vyhlásiť ho za svätého. Pápež Gregor XI. usiloval o jeho kanonizáciu už v roku 1375 a tento politický tlak sa prejavil i na viacerých zobrazeniach Urbana V.³³

Identifikácia sediacej postavy z Lelesa s Urbanom V. je problematická najmä v roku jeho smrti (Urban V. zomrel v roku 1370). Leleské maľby sa datujú do záveru 14. storočia alebo do obdobia okolo roku 1400. Môžno preto polemizovať nad tým, či bolo vôbec možné, aby maľby znázorňovali pápeža po takom krátkom čase. V súvislosti s identifikáciou postavy ako Inocenta III. je však sporné zobrazenie dvojice poprsí Petra a Pavla, ktoré nemajú konkrétne ikonografické vysvetlenie. V prípade zobrazenia pápeža Urbana V. by to však znamenalo, že leleskí premonštráti mali úzke vzťahy s pápežským dvorom a mohli tak rýchlo reagovať na politickú situáciu. V súvislosti s leleským zobrazením pápeža s Veraikonom sa Deklava Farbakyné zmiňuje o tom, že v Lelese nebolo zobrazenie pápeža Urbana V. len prejavom úcty k jeho kultu, ale malo i politický podtón. Autorka podporuje svoju teóriu prepojením postavy prepošta Dominika Palóczyho z Pavloviec nad Uhom, za ktorého pôsobenia výmalba v Lelese vznikla, s pápežským dvorom. *Dominika uviedol 4. mája 1391 Bonifác IX. (1389 – 1404) v Ríme medzi kaplanov svätej stolice*.³⁴ Dominik ako človek často cestujúci do Ríma dobre poznal sväté miesta, medzi nimi aj kaplnku *Sancta Sanctorum*, v ktorej uchovávali najcennejšie relikvie, i jednu z verzií Veraikonu.³⁵ Výmalba leleskej kapitulnej siene vznikla v období pápežskej schizmy. Paralelne s Bonifácom IX. sedel na pápežskom stolci v Avignone i Klemens VII. (1378 – 1394). Deklava Farbakyné vyjadruje názor, že zobrazenie nedávno zosnulého pápeža na stenách kapitulnej siene mohlo predstavovať prihlásenie sa na jednu stranu tohto sporu. Snaha o jeho svätorečenie bola snahou o jeho legitimizáciu ako pravého pápeža.³⁶

Pravý fragment výjavu vrchného horizontálneho pásu výmalby severnej steny zobrazuje dve ženské postavy odeté v dlhých plášťoch a so zahalenými hlavami (obr. 6). Oblečenie žien je takmer identické a obe majú okolo hlavy svätožiaru. Žena vľavo sa skláňa nad postavou nahého žobráka, ktorého odieva do košele. Ženská figúra vpravo sa v spodnej časti nezachovala a v rukách drží neidentifikovaný atribút. Medzi ženami sa v pozadí nachádza naznačená architektúra. M. Balážová tento námet identifikuje ako personifikáciu Lásky k bližnému – Lásky kresťanskej.³⁷ Skôr sa však javí, že postavy reprezentujú konkrétne svätice vzhľadom na to, že obe majú svätožiaru. M. Novotná označuje sväticu obliekajúcu žobráka za sv. Alžbetu a druhú stotožňuje so sv. Hedvigou Sliezskou.³⁸ Sv. Hedviga Sliezka bola sestrou Gertrúdy z Merana, manželky kráľa Ondreja II., a sv. Alžbeta Durínska bola dcérou Gertrúdy. M. Novotná takto vysvetľuje väzbu oboch svätíc k leleskému kláštoru. *Celý výjav dvojice týchto svätíc by mal nielen moralizujúci charakter, ale aj monarchistický podtón, keďže by predstavoval dve svätice so silným vzťahom k arpádovskému kráľovskému rodu, ktorý sa zaslúžil o presadenie premonštrátskej rehole v Uhorsku*.³⁹ M. Kalinová a H. Žažová považujú obe postavy za sv. Alžbetu vykonávajúcu skutky milosrdenstva.

7. Výmalba ľavej niky na prízemí štvorlistovými motívmi, dnešná kláštorná kaplnka, Leles. Foto: autorka.



8. Červený náter s rozvilinovým ornamentom na empore, dnešná kláštorná kaplnka, Leles. Foto: autorka.

O architektúre v pozadí sa vyjadrujú, že ide pravdepodobne o *kostol alebo špitál, ktorý sv. Alžbeta založila v roku 1227 v Marburgu pre nemocných, ktorých nechceli inde prijať*.⁴⁰

Západný maľovaný múr so vstupmi do siene, na dolné a horné podlažie, je v strede prečlenený barokovou emporou. Baroková empora sa síce čiastočne zrejme prispôbovala pôvodnej gotickej, vo viacerých miestach však prekrýva stredovekú maľbu. Oba portály, vrchný i spodný, sú vložené do segmentových ník s iluzívnou výmalbou štvorlistovej kružby po obvodě. Rovnaký iluzívny motív štvorcového tvaru po stranách spodného portálu (obr. 7). V priestoroch medzi nikami a portálom sa nachádzajú biele maľované konsekráčne kríže. Mimo týchto dekorácií predstavujú maľby pod emporou presah zo zobrazenia pekla z Posledného súdu, ktorý zapĺňa celú južnú stenu. Na ľavej strane tesne pod emporou sú zreteľne viditeľné červené nohy, pravdepodobne nejakého démona. Západná stena nad emporou je pokrytá bielymi rozvilinami na červenom pozadí (obr. 8). Pri podlahe empory na ľavej strane sa črtá časť hlavy s gloriolou. Tento fragment podporuje predpoklad, že bola pôvodná gotická empora osadená vyššie. Tri steny polygonálneho východného záveru sú tiež pokryté stredovekou maľbou. Zošíkmené špalety čiastočne zachovaných gotických okien sú zdobené iluzívnou kružbou. Maľby na ploche steny medzi oknami sú

len veľmi slabo viditeľné. Obsahujú iluzívne maľby mníškových ník s polpostavami (obr. 9). Postavy nie sú identifikovateľné, pôvodne boli označené nápisovými páskami a zvitkami, ktoré postavy držali. Dnes však už písmo na nich nie je čitateľné. M. Kalinová a H. Žažová sa domnievajú, že išlo o *zobrazenie postáv apoštolov obdobne ako je to vo svätyni levočského farského kostola sv. Jakuba*.⁴¹ V páse pod oknami boli pravdepodobne tiež zobrazené postavy v iluzívnej arkáde. Autorky i tieto figúry identifikujú ako *postavy apoštolov v rukách s nápisovými páskami s latinskými textami Kréda*.⁴²

Výmalba kapitulnej siene kláštora v Lelese je dokladom významného postavenia tunajších premonštrátov. Náročnosť ikonografických zobrazení vypovedá o tom, že maľby neboli určené pre verejnosť, ale iba pre úzky okruh vzdelaných ľudí. Leleský kláštor musel byť koncom 14. storočia v dobrej finančnej situácii so silným majetkovým zázemím, keď si mohol dovoliť takú náročnú výmalbu siene. Leleskí prepošti mali podľa všetkého bohaté medzinárodné kontakty, čo sa odráža aj v ikonografickom programe nástenných malieb. Na maľbách sa prejavila aj zložitá dobová spoločensko-politická situácia súvisiaca s rozpormi na pápežskom stolci.⁴³ Zobrazením uhorských kráľov majú maľby i uhorské politické ambície. Uhorskí králi sa na nástenných maľbách vyskytovali predovšetkým v okrajových oblastiach Uhorska, kde žilo zmiešané obyvateľstvo. Táto ikonografia zrejme slúžila na posilnenie vedomia príslušnosti k Uhorsku v etnicky zmiešanom prostredí.⁴⁴



9. Výmalba polygónu, dnešná kláštorňa kaplnka, Leles. Foto: autorka.

(pozn. red.)

¹⁸ KRÁSA, 1978, s. 115, ref. 5.

¹⁹ BALÁŽOVÁ, Mária. *Leles – premonštrátsky kláštor a Kostol Nájdenia sv. Kríža. Nástenné maľby v interiéri kláštornej kaplnky* (rkp.). Bratislava, 1996, s. 9. Archív PÚ SR, Zbierka reštaurátorských dokumentácií, sign. R 3390.

²⁰ ŠPAŇÁR, Július – HRABOVSKÝ, Jozef. *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*. Bratislava : SPN Mladé letá, 2003, 1222 s.

²¹ Dostupné na internete: <http://www.nationalarchives.gov.uk/palaeography/quick_reference.htm#dating>, cit. [24. 6. 2012].

²² V stredoveku sa vo vzťahu k panovníkom používal počet rokov panovania a nie roky, odkedy dokedy panovník panoval, ako je to zavedené v modernej histórii. Podľa: POWELL, James M. (ed.). *Medieval Studies : An Introduction*. New York : Syracuse University Press, 1992, s. 267.

²³ *Typologicky je nutné odlišit veraikon (bez trnovej koruny a stop mučení) od roušky Veroniky, na niž je vyobrazena Kristova zakrváčená tvár s trnovou korunou*. Pozri: ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. Praha : Karolinum, 2006, s. 302.

²⁴ FARBAKYŇÉ DEKLAVA, Lilla. A két astolfjedelem fejklyének ábrázolása Leleszen. Adalékok egy ritka ikonográfia magyarországi előfordulásához. In *Műemlékvédelem*, 2009, s. 123.

²⁵ GERÁT, Ivan. *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2001, s. 38 a 72.

²⁶ ESZLÁRY, Éva. Az internacionális gótika közép-európai stíluskapcsolatai. In MAROSI, Ernő (ed.). *Magyarországi művészet 1300 – 1470 körül*, I. kötet. Budapest : Akadémiai, 1987, s. 612.

²⁷ KRÁSA, 1978, s. 115, ref. 5.

²⁸ ROYT, 2006, s. 304, ref. 29.

²⁹ NOVOTNÁ, 2001, ref. 4; BALÁŽOVÁ, 1996, ref. 19; KALINOVÁ, ŽAŽOVÁ, 2006, ref. 7.

³⁰ FARBAKYŇÉ DEKLAVA, 2009, s. 124, ref. 29.

³¹ Tamtiež, s. 125.

³² Tamtiež, s. 125. Na základe toho sa Konštantín stal katechumenom pápeža Silvestra a nechal sa pokrstiť.

³³ Tamtiež, s. 126.

³⁴ Tamtiež, s. 126.

³⁵ Tamtiež, s. 126.

³⁶ Tamtiež, s. 127.

³⁷ BALÁŽOVÁ, 1996, s. 9, ref. 19.

³⁸ NOVOTNÁ, 2001, s. 11, ref. 4.

³⁹ Tamtiež, s. 11.

⁴⁰ KALINOVÁ, ŽAŽOVÁ, 2006, s. 308, ref. 7.

⁴¹ Tamtiež, s. 309.

⁴² Tamtiež, s. 309.

⁴³ KALINOVÁ, ŽAŽOVÁ, 2006, s. 310, ref. 7.

⁴⁴ Regióny so zmiešaným obyvateľstvom boli v Hornom Uhorsku najmä Gemer a Spiš (napr. Kocelovce, Plešivec, Štítnik). Zmiešané kraje boli tiež v Slovensku a Sedmohradsku. Na území Maďarska sa v nástennej maľbe uhorskí králi vyskytujú len sporadicky, keďže na takýchto miestach nebolo až také dôležité podporovať vlastenectvo. TOGNER, Milan. *Stredoveká nástenná maľba v Gemeri*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 65.

¹ ŽAŽOVÁ, Henrieta. Archívne pramene k stavebným dejinám premonštrátskeho kláštora v Lelese. In ADAM, Ján – MOLNÁR, Martin – STARJAK, Matej (eds.). *Kresťanstvo v dejinách Zemplína*. Michalovce; Prešov : Priatelja Zemplína, Zemplínske múzeum, 2011, s. 112.

² Patrocínium Kaplnky sv. Michala je písomne doložené v roku 1451. ŽAŽOVÁ, 2011, s. 115, ref. 1. Nanovo bola kaplnka posvätená v roku 2004 po obnove. Dostupné na internete: <<http://www.tkpbs.sk/view.php?cislocianku=2004072112>>, cit. [18. 6. 2012].

³ PAULUSOVÁ, Silvia. *Leles, kaplnka kláštora premonštrátov – čiastkový stavebno-historický výskum* (rkp.). Bratislava, 1996, s. 1-2. Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 4832.

⁴ NOVOTNÁ, Mária. Popis pamiatky a jej umeleckohistorické vyhodnotenie. In SZÉKELY, Ladislav. *Návrh na reštaurovanie pamiatky. Leles – stredoveké nástenné maľby a kamenné články v kaplnke kláštora premonštrátov* (rkp.). Rožňava, 2001, s. 10. Archív PÚ SR, Zbierka reštaurátorskej dokumentácie, sign. R 3955/a.

⁵ KRÁSA, Josef. Leles. In DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel. *Stredoveká nástenná maľba na Slovensku*. Bratislava : Odeon, 1978, s. 114.

⁶ NOVOTNÁ, 2001, s. 11, ref. 4.

⁷ KALINOVÁ, Michaela – ŽAŽOVÁ, Henrieta. Ikonografia svätcov u premonštrátov na Slovensku na základe interpretácie maliarskej výzdoby kláštora v Lelese. In KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava : Chronos, 2006, s. 308.

⁸ NOVOTNÁ, 2001, s. 12, ref. 4.

⁹ KALINOVÁ, ŽAŽOVÁ, 2006, s. 307, ref. 7.

¹⁰ Tamtiež, s. 307.

¹¹ Tamtiež, s. 11.

¹² KALINOVÁ, ŽAŽOVÁ, 2006, s. 307, ref. 7.

¹³ KRÁSA, 1978, s. 115, ref. 5.

¹⁴ Tamtiež, s. 115. NOVOTNÁ, 2001, s. 11, ref. 4. M. Kalinová a H. Žažová uvádzajú *architektonizovaný stolec – trón*. KALINOVÁ, ŽAŽOVÁ, 2006, s. 307, ref. 7.

¹⁵ KRÁSA, 1978, s. 115, ref. 5.

¹⁶ NOVOTNÁ, 2001, s. 11, ref. 4.

¹⁷ KALINOVÁ, ŽAŽOVÁ, 2006, s. 308, ref. 7. Autori však v tom čase nemali k dispozícii fotodokumentáciu v kvalite umožňujúcej čitateľnosť nápisu

Archívno-historický výskum františkánskeho kostola a kláštora v Prešove-Nižnej Šebastovej

MARTINA SNAKOVÁ

Archívno-historické výskumy k jednotlivým cirkevným reholiam sú na Slovensku dodnes vzácnosťou. Zachované hodnoverné pramene, napríklad kanonické vizitácie, pritom poskytujú zaujímavé informácie k stavebným a výtvarným dejinám sakrálnych objektov. Náš príspevok je výsledkom výskumu zameraného na dejiny františkánskeho kostola a kláštora v Nižnej Šebastovej, ktorá je dnes mestskou časťou Prešova.¹ Z kroník šebastovských františkánov a iných záznamov sme sa dozvedeli o bohatej podpore šľachtických rodov, ktoré pravidelne prispievali na vonkajšie a vnútorné zveladenie Kostola Najsvätejšieho mena Ježiš a Mária, ako aj samotného kláštora. Podrobné údaje o umeleckohistorickej činnosti sú zachované od vzniku konventu po rok 1780, tak ako ich zaznamenali samotní františkáni. Pri opise sa často spomína súčasná oprava kostola aj konventu, meno



Kostol a kláštor františkánov v Nižnej Šebastovej. Foto: Archív PÚ SR.

zhotoviteľa, aj suma vyplatená za vykonané práce. Použitá terminológia zodpovedá jazyku latinsky písaných prameňov a nemusí korešpondovať s odbornou umeleckohistorickou a pamiatkarskou terminológiou.

Príchod františkánov prísnej observancie do Nižnej Šebastovej bol podporovaný príslušníkmi šľachtického rodu. V mestách Prešov a Bardejov bola situácia odlišná. Tu sa františkáni stretávali s odmietaním zo strany mestskej rady, v ktorej v tom čase prevládali evanjelici. Až zásluhou panovníka Leopolda I. a jeho mandátnych listín sa okolo roku 1670 situácia v mestách stabilizovala a františkáni mohli prísť aj do týchto konventov. Kláštorový život sa však nemohol pokojne rozvíjať, pretože všetky tri východoslovenské kláštory ohrozovali protihabsburské povstania, ktorých podporovateľmi boli príslušníci evanjelickej cirkvi. O založenie františkánskeho konventu prísnej observancie v Nižnej Šebastovej sa v priebehu 17. storočia snažila rodina Sépešiová.² Podľa viacerých záznamov uvádzaných v archívnych prameňoch bol tento konvent založený v roku 1634.³ Jeho fundátorkou sa stala Katarína Pálfiiová, ktorá bola v tom čase vdovou po Žigmundovi Forgáčovi, niekdajšom uhorskom palatínovi. Zomrela v roku 1640. Posvätenie základného kameňa konventu vykonal jágerský biskup Imrich Lósi 7. augusta 1634. Do novovybudovaného kláštora prišli františkánski rehoľníci v roku 1636.⁴ Neskôr, 27. augusta 1638, posvätil františkánsky kostol jágerský biskup Juraj Lipaj. Dostal pomenovanie ku cti mena Ježiš a Mária, ako si to želala jeho fundátorka.⁵ Pri tejto príležitosti posvätil biskup aj hlavný oltár. V kostole boli v tomto čase umiestnené aj ďalšie oltáre: menší oltár zasvätený sv. Štefanovi mučeníkovi, oltár sv. Anny financovaný Antonom Melcerom a oltár zasvätený sv. Františkovi.



Historia conventus Sebes II., časť kapitoly označovaná ako Titulus IV. s názvom De fundacione structura ac immediano situ externo ac etiam interna constitutione huius conventus et eius quardianorum ac aliorum specificatione restaurationibus





Kláštorný kostol v Nižnej Šebastovej. Foto: Archív PÚ SR, 1955.



Interiér kláštorného kostola v Nižnej Šebastovej, pohľad na emporu s organom. Foto: Archív PÚ SR, 1955.

Na jeho miesto umiestnili v roku 1676 nový oltár sv. Antona Paduánskeho, posvätený varadinským prepoštom Jurajom Soósom a spišskými kanonikmi.⁶ Zároveň bol postavený kamenný oltár Najsvätejšej Trojice a oltár Bolestnej Panny Márie za finančnej podpory rodiny Melczerovej.⁷ V rokoch 1669 – 1675 žilo v konvente dvanásť rehoľníkov.⁸

Obdobie stability trvalo v šebastovskom konvente iba jedno desaťročie. Do života rehoľníkov výrazne zasiahli protihabsburské povstania. 22. júna 1644 zaútočili na konvent vojaci Juraja I. Rákociho zo Sedmohradska. Tunajších bratov vyzliekli zo šiat, rozlične ich potupovali a bičovaním im spôsobili krvavé rany. Bratia museli utiecť, aby sa zachránili, a v kláštore zostal iba jeden františkán, Mikuláš Körmeni.⁹ Na túto udalosť rehoľníci veľmi dlho spomínali a niekoľkokrát ju zaznamenali. Mikuláš Körmeni zomrel ako prvý mučeník šebastovského konventu. Jeho smrť je opísaná nasledovne: Priviazali ho o debnu v tvare kríža, pálili ho ohňom a na chrbte mu vyryli kríž.¹⁰ Keď sa našlo jeho telo, prítomným sa naskytl hrozný pohľad. Mal poranenie na krku, na bokoch popáleniny a v slabínach bol prebodnutý dýkou.¹¹ Rákociho vojaci v šebastovskom františkánskom kostole polámali oltáre, obrazy svätých potupili vlastnými nohami, odniesli rúcha a vzácne predmety.¹²

Opis udalostí z ďalšieho protihabsburského povstania pochádza z 12. septembra 1672. Šebastovskí františkáni sa uchýlili do prešovského konventu pred hrozbou kuruckých povstalcov zo Sedmohradska. Ale ani tu neboli v úplnom bezpečí, pretože 29. septembra v noci okolo 23. hodiny oblahli vojaci konvent, aby žiaden brat nemohol utiecť. Nasledujúce ráno uhorskí generáli Štefan Petróci, Matej Šuhaj, Gabriel Kendi a Pavol Kápi upozornili otcov, že ak sa chcú zachrániť, majú všetko zanechať a odovzdať kľúče od kostola aj konventu. Vnútri zostali traja jezuiti, ktorí prišli k františkánom predošlý večer. Niektorí bratia sa uchýlili do domu generála Kápiho, odkiaľ boli hanebne vyhnaní a napokon zajatí pešíakmi Tököliho armády. Zachránil ich mladý Bene-

dikt Šerédi, ktorý so svojimi pešíakmi a jazdcami rukojemníkov vyviedol cez mestskú bránu do domu šľachtica Kápiho. Až 6. novembra 1672 boli traja františkáni s jedným laikom prepustení. Po návrate do šebastovského konventu sa im naskytl hrozný pohľad. V kostole boli krypty hrobov pootvárané, nový oltár sv. Antona bol úplne zničený, rovnako ako obraz Panny Márie, sochy mali poodrážané jednotlivé časti tel.¹³ Po ukončení protihabsburských povstaní sa františkáni vrátili do svojich konventov, ktoré si určite vyžadovali rekonštrukciu. O tej šebastovskej sa nezachovali žiadne záznamy, no isté zmeny boli realizované vo vnútri kostola, o čom svedčí informácia o nahradení starého oltára sv. Františka, zničeného počas povstania, novým oltárom z roku 1676 zasväteným sv. Antonovi Paduánskemu.¹⁴

Ďalšie zápisy sa objavujú až v 90. rokoch 17. storočia. Po smrti Kataríny Pálfiovej prevzal patronát nad františkánmi šľachtic Ladislav Sentiváni pod podmienkou, že františkáni budú denne slúžiť dve omše na úmysly fundátora a jeho dedičov. Táto zmluva bola písomne vyhotovená a podpísaná 1. januára 1694 spomínaným fundátorom.¹⁵ V dôsledku požiaru okolo roku 1693 konvent a kostol z veľkej časti vyhorel. Strecha kostola bola v roku 1698 opravená za pomoci murárskeho majstra Jána Frenka a stála 54 uhorských zlatých a 10 denárov. V tom istom roku bola upravená kuchyňa, vymurovaný nový komín a opravené dve staré izby v konvente. Nad refektárom pri izbe provinciála bol vymurovaný nový komín a osadené tri nové okná. Prešovský maliar Izák Metzner v roku 1699 vymaloval refektár za 26 rýnskych zlatých, chór (*chorus inferior*) v kostole za 22 rýnskych zlatých a malé oratórium vľavo od sanktuária za osem zlatých.¹⁶ V roku 1701 dostavali vežu konventu, ktorá bola po štyroch stranách vymalovaná nasledovnými výjavmi. Výjavy na jednej strane znázorňovali blahorečeného pápeža Inocenta XI., na druhej strane bolo bičovanie démonov, na tretej strane bol sv. Severín mučeník a obraz apoštola sv. Matúša.¹⁷ V roku 1752 museli vežu zreštaurovať.¹⁸ Pramene uvádzajú,

že veža kostola mala štyri zvony. Prvý bol zasvätený Panne Márii, druhý sv. Františkovi, tretí najmenší sv. Antonovi Paduánskemu. Tieto tri zvony boli vysvätené 23. novembra 1669 jágerským biskupom Štefanom Telekešim. Štvrtý zvon zasvätený sv. Barbore bol konsekrovaný až v roku 1749 jágerským biskupom Františkom Barkóciom.¹⁹ V roku 1702 murársky majster Ján Frenk nanovo opravil a vymaloval chór (*chorus superior*) v kostole. V roku 1718 vyplatili františkáni majstrovi bližšie neuvádzanú finančnú sumu za opravu oblúka v hornom ambite gvardianátu a výmenu starých okien za nové v izbách gvardianátu a vikariátu.²⁰ Na opravu veľkého oltára vyzbierali františkáni 480 uhorských zlatých. Počas jeho reštaurovania však vznikol spor, pretože Dionýz Reismajer, sochár z Podhradíka, nevykonával prácu podľa želania františkánov. Peniaze boli sochárovi vyplatené, ale oltár františkáni odmietli prevziať. Medzitým však sochár zomrel a na opravu oltára sa nanovo museli vyzbierať peniaze. Vdova po Reismajerovi prispela sumou 57 zlatých, ale františkáni museli zozbierať ešte 438 rýnskych zlatých. Napokon po novej úprave bol oltár umiestnený do františkánskeho kostola až v novembri 1767.²¹

V roku 1747 nechala postaviť oltár Zvestovania Panny Márie vdova po Gabrielovi Kápi, Anastázia de Campio. V roku 1754 boli zhotovené oltáre sv. Jána Nepomuckého a sv. Filipa z Nery za finančnej podpory Kláry Kápiovej.²² Takto mal kostol spolu osem oltárov, z ktorých hlavný bol posvätený z moci samotného pápeža Benedikta IV. Kostol mal dva chóry, horný z roku 1702 sa nachádzal pri dverách kostola a dolný z roku 1699 pri hlavnom oltári. Boli vyzdobené rozličnými obrazmi svätcov. V roku 1735 podporila prestavbu dolného chóru pri hlavnom oltári Klára Kápiová.²³ Počas kanonickej vizitácie v auguste 1748 bola prítomná fundátorka Klára Sentivániová, ktorá šebastovskému konventu darovala široké mramorové dvere.²⁴ Minister provinciál prísnej observancie v Uhorsku Štefan Novák daroval 100 rýnskych zlatých na vonkajšie a vnútorné opravy kláštora vtedajšiemu gvardiánovi Bernardovi Polakovičovi.²⁵

V roku 1750 sa urobilo viacero zmien. Boli opravené dvere a strecha kostola dostala nové škridly. Izby v kláštore majstri vybielili a murár postavil kaplnku s veľkými oknami. Bol odliaty nový zvon na počesť sv. Jána Nepomuckého a rovnako aj malý zvon pri vstupe do sakristie. Priniesla sa zreštaurovaná krížová cesta, ktorá sa umiestnila do ambitu.²⁶ Keď 20. augusta 1751 zničil blesk vežu kostola, oheň zasiahol dolný chór pri hlavnom oltári a úplne spálil oltár Bolesnej Panny Márie. Zásluhou gvardiána Mikuláša Viktora a provinciála Modesta Trubeckého už v nasledujúcom roku vežu zreštaurovali a vyzdobili.²⁷ V druhej polovici 18. storočia murári opravili múry konventu a sanktuárium v kostole. Sakristia bola rozsiahla a nachádzalo sa v nej bohaté vybavenie pozostávajúce z jednej monštrancie, jedného strieborného kríža, pohárov a ôsmich strieborných kalichov cizelovaných zlatom, z nich jeden veľký a ostatné menšie.²⁸ V roku 1756 umiestnili murári nové dvere na refektár a dokončili ďalšie štyri izby.

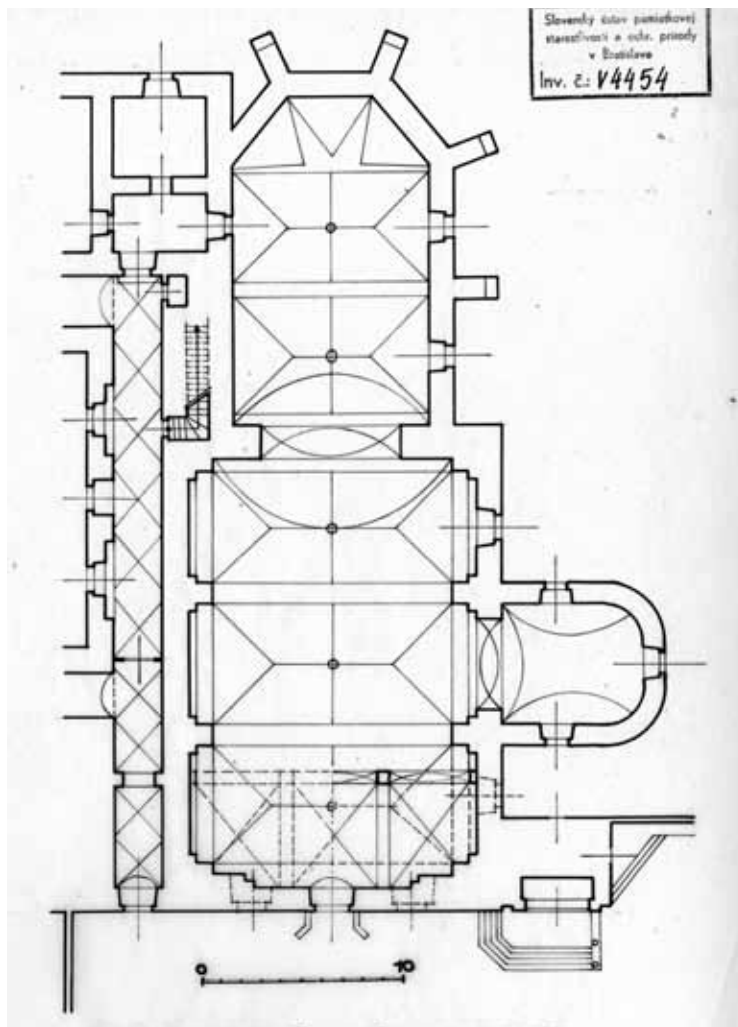
V roku 1757 za gvardiána Amandu Jerábeka sa zhotovila nad izbou gvardiána strecha zo šindľov a nemenovaný maliar premaloval obraz Panny Márie. V roku 1758 murári opravili severnú časť lode kostola a vymalovali okná, vyrobili oblúk v interiéri kostola a mnoho iných prác. Záhrada sa upravila do štvorca a urobil sa nový prívod vody.²⁹ Na obnovu kláštora bolo v roku 1759 poskytnutých 400 rýnskych zlatých. Murári na východnej strane opravili vonkajšiu časť



Interiér kláštorného kostola v Nižnej Šebastovej, pohľad do svätyne. Foto: Archív PÚ SR, 1955.



Chodba na druhom nadzemnom podlaží severného krídla kláštora. Foto: Archív PÚ SR.



Pôdorys kostola. Archív PÚ SR, sign. V 4454.

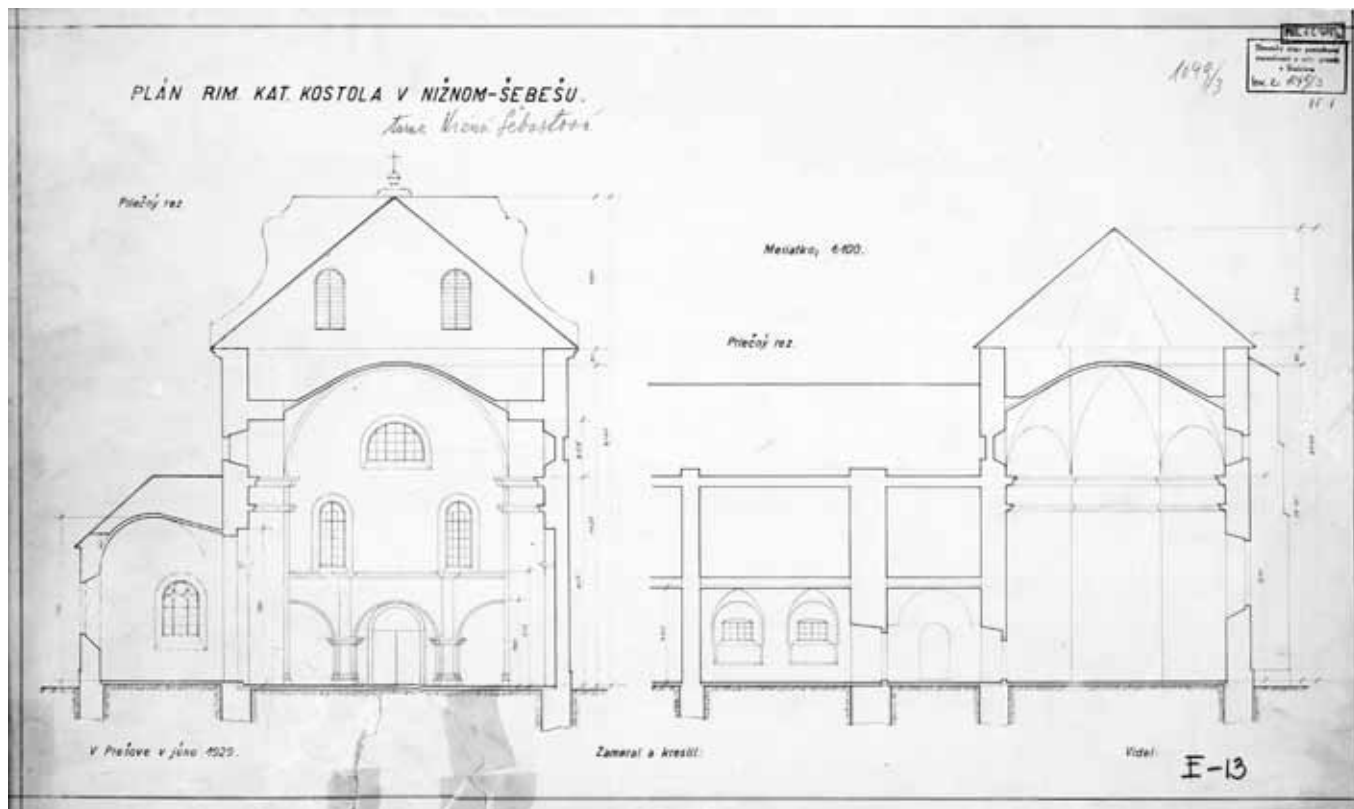
ambitu, a na severnej strane kláštora vytvorili nový ambit. Zhotovili nové okno v ambite na severnej strane, okná refektára a tiež okná v izbe provincialátu. Za svoju prácu dostával murársky majster dennú mzdu 12 grošov. Vyplatení boli aj jeho pomocníci. V roku 1760 bol na odborné vytvorenie ornamentov v kostole pozvaný nemenovaný prešovský majster, ktorý namaľoval aj obraz sv. Petra z Alkantary a obraz sv. Antona.³⁰

V roku 1762 za gvardiána Kapistrána Krajčinovského majstri vymaľovali loď kostola a opravili v nej štrbiny. Katedra nachádzajúca sa pri pilieri medzi oltármi sv. Anny a sv. Jána Krstiteľa bola presunutá k pilieru, ktorý je súčasťou zaklenuťia sanktuária. V tomto roku za finančnej podpory fundátora grófa Františka Sentivániho bolo postavené oratórium [nie je uvedené, kam bolo situované, pozn. aut.]. V kúte konventu bol postavený kamenný podstavec [jeho miesto nie je lokalizované, pozn. aut.] a v refektári opravená klenba. Napokon otec gvardián nechal premaľovať ambit v konvente. V roku 1763 bol refektár ozdobený obrazmi od rozličných maliarov predstavujúcich svätcov františkánskej rehole. Obnovil sa zničený kríž a vytvorili sa dva obrazy, Panny Márie Boolestnej a sv. Jána Evanjelistu. Fundátorka Klára Sentivániová nechala pozlátiť ornamentey mramorovej katedry. Vymaľovali prvé oratórium nad katedrou, ktoré nechala vyhotoviť ešte jeho fundátorka a osadili nový organ.³¹ V roku 1764 nechal vtedajší gvardián natrieť klenbu a päť izieb nad kuchyňou. Vymaľovanie pokračovalo aj v sakristii a v izbách gvardiána a vikára. Namaľovali sa nové štyri obrazy, Dobrého Pastie-

ra, sv. Petra z Alkantary, Márie Magdalény a sv. Margity z Kortonu. Napokon sa urobili aj architektonické úpravy izieb. V roku 1774 bol dokončený tretí ambit, obnovil sa kanál v strede záhrady, ktorý patril konventu, a o rok neskôr bol dokončený aj štvrtý ambit.³² Od roku 1776 až do roku 1786 archívne pramene z neznámeho dôvodu neuvádzajú ďalšie záznamy ohľadom stavebnej a umeleckej činnosti v šebastovskom kostole a kláštore.

Súčasťou šebastovského františkánskeho kostola je spolu jedenásť krypt. V nich boli pochovaní okrem rehoľníkov šebastovského konventu aj významní fundátori a ich príbuzní. Prvá krypta sa nachádzala pod veľkým oltárom. To bolo miesto, kde boli pochovaní františkáni zo šebastovského konventu.³³ V roku 1749 bol do tejto krypty uložený brat Baltazár Placer a v roku 1761 otec Ján Sivinec, ako aj mnohí ďalší.³⁴ V roku 1737 bol do prvej krypty pochovaný gróf Jozef Sentiváni, v roku 1745 kračúnovský farár Andrej Šimičák a v roku 1749 Anton Melczer, mecenáš konventu. Druhá krypta sa nachádzala pri sanktuáriu a patrila rodine Kápiovej, kde bol pochovaný Daniel Kápi starší spolu so svojou manželkou Evou Gergelakiovou. 6. októbra 1738 v nej pochovali Ignáca Grasalkoviča a 27. augusta 1741 Antóniu Sentivániovú, Jozefa Sápáriho s manželkou a dcérou Annou. V tejto krypte bolo uložené v roku 1743 aj telo Gabriela Kápiho mladšieho, vicepalatína uhorského kráľovstva. Tretia krypta pri najvyššom oltári patrila rodine Egerovcov, ale po ich odvrátení sa od katolíckej cirkvi prešla do vlastníctva františkánov. V nej bola pochovaná krakovská mníška Bethula z rehole sv. Augustína, ktorá prišla do šebastovského konventu prijať posledné sviatosť. Rovnako v nej pochovali aj Máriu Schindlerinovú, vdovu po Františkovi Tormasim, a 17. decembra 1753 aj Grasalkoviča, legionára zo Spléniho armády. Štvrtá krypta sa nachádzala pod svätyňou a 27. marca 1740 v nej bol pochovaný Mojžiš Melczer.³⁵ Do tejto krypty uložili 25. marca 1749 aj telo Antona Melczera.³⁶ Hoci piata krypta umiestnená pred oltár sv. Anny patrila rodine Andrášiovcov, nie sú záznamy, že by bol v nej niekto v 18. storočí pochovaný. Šiesta krypta patrila rodine Stankajovcov a nachádzala sa pod oltárom sv. Františka. V tejto krypte bola pochovaná 12. októbra 1741 Klára Péciová, manželka Štefana Stankaja a 2. decembra 1748 aj samotný Štefan Stankaj.³⁷ V roku 1755 bol v krypte pochovaný aj Imrich Péci z Pečovskej Novej Vsi, kapitán v Spléniho armáde.³⁸ Siedma krypta sa nachádzala pri dverách kostola pod horným chórom, meno jej vlastníka nie je známe. Podobne nevieme, komu patrila ôsma krypta, ktorá bola vytvorená pri poslednom schodisku oltárov Sv. Trojice a sv. Jána Krstiteľa. Deviata krypta, situovaná pri oltári sv. Anny, patrila rodine Čerocianovej, ale mená pochovaných nie sú známe. V roku 1702 v nej pochovali Štefana Kručaja. Desiata krypta sa nachádzala blízko sanktuária smerom k oltárom sv. Anny a sv. Antona Paduánskeho. Kedysi patrila rodine Lusinskej, ale z neznámych dôvodov bola vrátená konventu. Neskôr v nej bola pochovaná neznáma žena, ktorá zomrela na mor. Jedenásta a zároveň posledná krypta bola umiestnená medzi oltármi Sv. Trojice a sv. Františka a bolo v nej pochované telo istého Thašiho.³⁹

Františkánske kroniky z Nižnej Šebastovej ponúkajú zaujímavé záznamy o stavebnom a výtvarnom vývoji kostola



Priečne rezy kostola a kláštora, 1929. Archív PÚ SR, sign. A 1099/3.

a kláštora. Prehľad sme ukončili rokom 1786, keď dochádza k eliminovaniu kláštorov cisárom Jozefom II. Nami uvádzaného františkánskeho komplexu sa to síce nedotklo, ale ukončila sa jedna z prvých, najťažších etáp existencie prvej františkánskej rehole na území Šariša. Predpokladáme, že v ďalšej františkánskej kronike sa tiež budú nachádzať podobné informácie, ktoré dokreslia pohľad na františkánsky kostol a kláštor v Nižnej Šebastovej v ďalších storočiach. ■

¹ V archívnych prameňoch sa stretávame s pomenovaním lokality *Sebess, Sebessiensis, Alsó Sebes*. Názov dediny Nižná Šebastová vznikol po roku 1948, dovtedy sa používal názov Nižný Šebeš. Dnes je obec súčasťou mestskej časti Prešova. MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky: Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: SAV, 1988, s. 238; ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 211.

² FRIDRICH, Urban. *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis S. P. Francisci, Strictionis Observantiae militantis sub Gloriosissimo titulo Sanctissimi Salvatoris. Cassoviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1759, s. 62; alebo MVSР, Štátny archív Prešov, fond Františkáni v Nižnej Šebastovej 1634 – 1946 (ďalej ŠA Prešov), *Historia conventus Sebes II.* (ďalej len HCS II.) Titulus II. *De origine fundatione, structura consecratione ac ornatu ecclesiae aliisque eam concernentibus*, s. 17, inv. č. 2, šk. 1.*

³ ŠA Prešov, HCS II, Titulus II. *De origine fundatione...*, s. 17, ref. 2.; FRIDRICH, s. 62, ref. 2.

⁴ Tamtiež, s. 17.

⁵ ČIŽMÁR, Marián. *Rehoľný život na území Košického arcibiskupstva*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 131. V súčasnosti je kostol zasvätený Prebлахoslavenej Panne Márie a patrí pod správu šebastovskej farnosti.

⁶ ŠA Prešov, HCS II, Titulus II. *De origine fundatione...*, s. 18, ref. 2.

⁷ FRIDRICH, s. 66, ref. 2.

⁸ ULIČNÝ, Ferdinand. *Reformácia v Šarišskej stolici do konca 18. storočia*. In *Reformácia na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Acta Collegii Presoviensis 2. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV, 1998, s. 71.

⁹ FRIDRICH, s. 64, ref. 2. V šebastovskom farskom kostole boli do roku 1635 uložené telesné pozostatky troch košických mučeníkov, Mareka Križina, Štefana Pongráca a Melichara Grodeckeho, ktorí boli umučení zo 6. na 7. septembra 1619 v Košiciach. O ich uloženie do spomínaného kostola sa po-

starala Katarína Pálfiová-Forgáčová. Prenesenie tiel do Trnavy a ich uloženie v kostole klarisiek zabezpečil v roku 1635 kardinál Peter Pázmaň. Dnes sa nachádzajú v jezuitskom kostole Najsvätejšej Trojice. ONDRUŠ, Rajmund. *Košickí mučeníci*. Trnava: Dobrá kniha, 1994, s. 68-69.

¹⁰ FRIDRICH, s. 61, ref. 2.

¹¹ ŠA Prešov, *Vetusta conventus Sebessiensis historia cum diario* (ďalej VCS), s. 3-4, inv. č. 1, šk. 1.

¹² FRIDRICH, s. 64, ref. 2.

¹³ ŠA Prešov, VCS, s. 4-5, ref. 12.

¹⁴ ŠA Prešov, HCS II, Titulus II. *De origine fundatione...*, s. 18, ref. 2.

¹⁵ FRIDRICH, s. 62, ref. 2.

¹⁶ ŠA Prešov, HCS II, Titulus IV. *De fundatio structura ac immediato situ externo ac etiam interna constitutione huius conventus et eius quardianorum ac aliorum specificatione restaurationibus*, s. 134, inv. č. 2, šk. 1.

¹⁷ ŠA Prešov, VCS, časť *Diarium antiquiorius conventus Sebessiensis* (ďalej DACS), s. 1, inv. č. 1, šk. 1.

¹⁸ ŠA Prešov, HCS II, Titulus IV. *De fundatio structura...*, s. 134, ref. 16.

¹⁹ FRIDRICH, s. 67, ref. 2; ŠA Prešov, HCS II, *De origine fundatione...*, s. 17, ref. 2.

²⁰ ŠA Prešov, HCS II, Titulus IV. *De fundatio structura...*, s. 134, ref. 16.

²¹ MV SR, Štátny archív Bratislava, fond Františkáni v Nižnej Šebastovej, kópia obchodnej zmluvy, Prešov, 22. január 1760, nesign.

²² FRIDRICH, s. 67, ref. 2.

²³ Tamtiež, s. 66-67.

²⁴ ŠA Prešov, DACS, s. 4, ref. 17.

²⁵ ŠA Prešov, HCS II, Titulus IV. *De fundatio structura...*, s. 135, ref. 16.

²⁶ ŠA Prešov, DACS, s. 5-6, ref. 17.

²⁷ ŠA Prešov, DACS, s. 7, ref. 17.

²⁸ ŠA Prešov, HCS II, Titulus II. *De origine fundatione...*, s. 18, ref. 2.

²⁹ ŠA Prešov, HCS II, Titulus IV. *De fundatio structura...*, s. 135, ref. 16.

³⁰ Tamtiež, s. 136, ref. 16.

³¹ ŠA Prešov, HCS II, Titulus IV. *De fundatio structura...*, s. 138-139, ref. 16.

³² Tamtiež, s. 139-140, ref. 16.

³³ FRIDRICH, s. 68, ref. 2. Mená františkánov nie sú uvádzané.

³⁴ ŠA Prešov, *Liber continueus nomina et cognomina in domino defunctorum patrum et fratrum nostrorum 1738 – 1906*, nepag., inv. č. 16, šk. 5.

³⁵ FRIDRICH, s. 68, ref. 2.

³⁶ ŠA Prešov, *Liber continueus...*, nepag., ref. 34.

³⁷ FRIDRICH, s. 68, ref. 2.

³⁸ ŠA Prešov, *Liber continueus...*, nepag., ref. 34.

³⁹ FRIDRICH, s. 68, ref. 2.

Bratislavský kláštor Notre Dame

Niekoľko poznámok k stavebnej aktivite a rekonštrukčným prácam

KATARÍNA K. BODNÁROVÁ

Komplex budov prislúchajúci bratislavskému kláštoru Notre Dame sa nachádza v centre Bratislavy na uliciach Jesenského a Palackého. Rehoľná spoločnosť *Kanonisiek sv. Augustína rehole Notre Dame*¹ tu sídlila od polovice 18. storočia nepretržite do roku 1950, keď bol kláštor zlikvidovaný, a následne od roku 1990 až do súčasnosti. Po celý čas svojej pôsobnosti viedli jej členky pri kláštore vonkajšiu aj vnútornú školu pre dievčatá tak, ako to bolo zakotvené v ich stanovách. Najmä v období panovania Márie Terézie bola ich vnútorná škola vyhľadávaným vzdelávacím ústavom pre mladé šľachtické z rodín blízkych cisárskemu dvoru.²

Kým presídlenie prvých sestier z kláštora Notre Dame v Stadt-am-Hoff pri Regensburgu³ v roku 1747, o ktoré sa pričínala grófká Judita Antonia O'Neill, rodená barónka Maholániová,⁴ išlo pomerne hladko, ich cesta k vlastnej kláštornej budove bola pre kongregáciu dosť komplikovaná. Hneď po príchode sa sestry ubytovali v dome grófký O'Neill na Rybnom námestí v Bratislave, kde zotrvali dva roky.⁵ Potom sa na ďalších päť rokov presťahovali pred Rybársku bránu do tzv. Portenhauserského domu,⁶ kde platili nájomné 500 zlatých ročne.⁷ Počas tohto obdobia bola postavená nová budova kláštora, pozemok ktorej zabezpečila grófká O'Neill. Výdavky naň dosiahli výšku 118 000 zlatých. Slávnostné položenie základného kameňa sa uskutočnilo 13. mája 1750, na deň narodenín cisárovnej Márie Terézie.⁸ Kým pri stavbe kláštora neboli zaznamenané výraznejšie problémy, stavba kostola už bola spojená s nedostatkom finančných prostriedkov.⁹ Presťahovanie kláštora sa uskutočnilo 17. júla 1754.¹⁰ Zvýšená stavebná aktivita sa prejavovala ešte aj v rokoch 1769 – 1770. Kvôli vzrastajúcemu počtu žiačok vonkajšej školy, ktorým kláštor poskytoval dve prízemné miestnosti vedúce na dvor, vznikla potreba jeho dostavby. Problém bol vyriešený formou nadstavby nad hospodárskymi priestormi. Do troch nových, veľkých miestností sa školáčky nasťahovali v roku 1770.¹¹

Najstaršie informácie ohľadom budovy a mobiliáru kláštora a kostola boli kuso a stručne zaznamenané v pomerne nepravidelne vedenej kláštornej kronike. Práve z tohto prameňa sa dozvedáme napríklad o incidente, „prírodnej katastrofe“, ktorá postihla kláštor 12. júla 1759. V tento deň medzi 7. a 8. hodinou počas búrky zasiahol kláštorné objekty blesk, ktorý zničil jednotlivé miestnosti a poškodil murivo. Kláštoru pomáhali odstraňovať jeho následky nielen vlastní kláštorní sluhovia, ale aj 20 bratia kapucíni, kominár s jeho druhmi a niektorí mestskí remeselníci.¹² Záznamy kroniky, žiaľ, neobsahujú žiadne informácie o remeselníkoch, vyhotoviteľoch mobiliáru, či umeleckých diel. Jedinou výnimkou je remeselník, stolár Jozef Bannenzelter, ktorý sa „podpísal“ pod všetky stolárske práce v kaplnke, sakristii, na chóre, v refektári a v spálňach, vyhotovil všetky okná, dvere, stoly a skrine, rovnako ako aj archívne skrine.¹³



Kostol kláštora Notre Dame. Foto: Archív PÚ SR.

Najobširnejšie je v tomto archívnom prameni popísaná renovácia, ktorá sa realizovala v rokoch 1837 a 1838, keď bola predstavenou kláštora Mária Petra Rumerskirchová.¹⁴ Týkala sa v prvom rade kaplnky a uskutočnil ju bratislavský mešťan, maliar Sebastián Majsch.¹⁵ Išlo o opravu stropu, na ktorú použil olejové farby a cena jeho práce sa vyšplhala na 200 zlatých. Okrem opravy nástenných malieb sa obnova týkala aj celého interiéru kostola. Ten bol, vrátane chóru, vymaľovaný viedenským pozlacovačom Lehmannom. Navyše bol celý kostol, spolu s oltármi, sochami, obrazmi, kazateľnicou, mrežami, starými vázami a svietidlami, pozlátený a mramorovaný. Pozlátený bol tiež krucifix. Ďalšie práce sa týkali vyčistenia a renovácie sochy Bohorodičky. Za to všetko sa zaplatilo 600 zlatých. Celková suma opráv z roku 1837, 800 zlatých, bola zaplatená z rôznych zdrojov. Opravy, v tomto prípade skôr reštaurovanie jednotlivých, najmä výtvarných diel nasledovalo aj v roku 1838. Týkali sa olejomalby sv. Kajetána, zároveň bol pozlátený aj jej rám, a tiež bol pozlátený rám obrazu Panny Márie. V rovnakom čase boli reštaurované napríklad obrazy v oratóriu, na chóre a v refektári. Bližšie nevyčíslená suma, ktorá bola za uvedené práce vyplatená, bola uhradená z úspor z predaja tzv. Eau de Carmes¹⁶ a z darov.

Zmenená situácia nastala v polovici 30. rokov 20. storočia. V tomto období zrejme definitívne vyvstala potreba renovácie jednotlivých častí kláštorného komplexu, ktorý už bol považovaný za pamiatkovo chránený. Snahy o zabezpečenie rekonštrukcie jeho jednotlivých častí, a najmä o získanie aspoň minimálnej štátnej finančnej podpory odzrkadľujú v plnej miere spisy Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku.¹⁷ Ich počiatky v roku 1935 sú spojené s osobou vtedajšej predstavenej kláštora Márie Kláry Denkovej.¹⁸ O rekonštrukcii písala vo svojej žiadosti, ktorú doručil architekt Feigler na spomenutý referát 27. apríla 1935. Je z nej zjavné, že kláštor za účelom opravy kláštornej budovy požiadal už skôr Krajinský úrad o povolenie zbierky určenej na tento účel a zároveň o hmotnú podporu tohto projektu. Predstavenstvo kláštora si uvedomilo aj potrebu rekonštrukcie kostola, a zvlášť fresky nachádzajúcej sa na jeho strope. Podľa slov Márie Kláry Denkovej odporučil úrad na jej reštaurovanie akademického maliara Jana Majora z Prahy,¹⁹ ktorý práce na obnove fresky odhadol na 7 900 Kč. Aj keď kláštor zozbieral na obnovu kostola určitú sumu peňazí, oprávnené sa obával, že reštaurovanie spomenutej fresky „zhltné“ jeho väčšinu. Preto sa podujal požiadať o finančnú podporu na opravu celého stropu alebo aspoň jeho časti. V odpovedi Dr. Vladimíra Wagnera zo Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku z 5. júna 1935 sa dozvedáme, že bol ochotný podať návrh na podporu tohto projektu, avšak kvôli vyčerpaniu financií sa tak malo stať až v roku 1936. Kláštoru bolo odporúčané, aby v januári 1936 poslal kolkovanú žiadosť Krajinskému úradu spolu s rozpočtom opráv. Zároveň sa uskutočnila obhliadka priestorov určených na rekonštrukciu. Na jej základe Dr. Wagner konštatoval, že *...ide o stavbu z pol. 18. st., jednoduché úpravy, najmä fasády. Kostolík kláštora je oválneho pôdorysu s kupulovou klenbou, pomalovanou barokovými freskami priemernej kvality. Kostolík, vlastne kapla mala byť presbiteriom nevystaveného väčšieho kostola. V kaplnke je niekoľko dobových barokových olejových obrazov...*, a oznámil, že je ochotný na opravu kostola a barokovej fresky navrhnuť podporu. Podľa konceptu listu adresovaného firme Alexandra Feiglera v máji 1935 malo ísť o vykonanie nasledujúcich prác: *oškrabanie omietky, avšak nie celej, ale iba chybných častí, a jej vyspravenie; doplnenie chybných častí profilov hlavnej rímsy podľa šablóny, ktorá má byť vyrezaná podľa starých profilov; odstránenie omietky z kamenných okenných šambrán kefov a nie dlátom, pričom kamenné súčiastky nemajú byť preštukované; plochy okolo vchodových dvier nemajú byť napustené firnajsom (ľanový olej).* V júni 1935 bolo napokon vedeniu kláštora povolené začať s opravou kostola okamžite, aj bez reštaurovania fresky.²⁰

Hneď v januári 1936 predstavená kláštora Mária Klára Denková opätovne oslovila Štátny referát s pripomenutím celej kauzy a so žiadosťou o potrebnú sumu peňazí. Pre Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej len MŠANO) v Prahe bolo pritom potrebné predložiť aj rozpočet opráv a fotografické snímky. Na konzerváciu fresky určil Jan Major listom z 24. februára 1936 nasledujúce práce: vytmelenie všetkých trhlin a iných poškodení a ich vyretušovanie nenápadným tónom harmonizujúcim s freskami; zachytenie fresky na niekoľkých miestach, v ktorých opadávala a jej „odborné vyvolanie“ tak, aby farby bez akéhokoľvek premaľovania dostali svoju pôvodnú sviežosť; vyretušovanie neutrálnym tónom na tých miestach, kde bola farba už zotretá a následné napustenie fresky ako ochrana pred ďalším poškodením. Jan Major síce konštatoval, že vopred nie je možné s určitosťou zistiť, či nebude potrebné použiť radikálnejšie prostriedky, avšak sumu

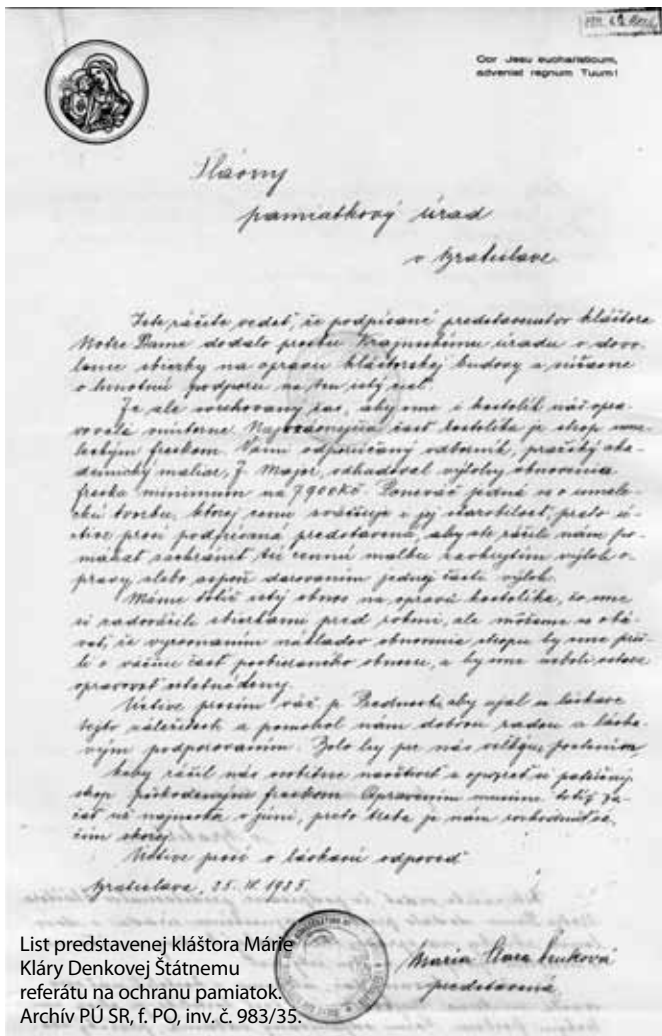


Kláštor Notre Dame z Jesenského ulice. Foto: Archív PÚ SR.

potrebnú na zachovanie pôvodnej fresky odhadol na 7 900 Kč. Na základe týchto skutočností bola žiadosť predstavenstva kláštora Notre Dame v Bratislave ohľadom poskytnutia podpory na opravu barokového kláštora, kostola a jeho stropných malieb predložená MŠANO v Prahe. Rozpočet na tieto práce vyčíslil nasledovne: oprava kostola 26 083,75 Kč; oprava maľby 7 900 Kč; spolu 33 983,75 Kč. Referát pritom navrhol celú akciu podporiť čiastkou 10 000 Kč.²¹

V dôvodovej správe k vyššie uvedenému návrhu sa píše, že kostol a kláštor boli opravované asi pred 50 rokmi, pričom maľby reštaurované neboli. Kostol sa nachádzal v pomerne zničenom stave, čo sa týkalo najmä vakovky, vo freske sa nachádzali trhliny, bola zašpinená prachom a sadzami a farebná vrstva sa miestami odlupovala. Práce boli navrhnuté tak, ako v predchádzajúcom prípade, a to oprava chýbajúcej omietky, zabezpečenie fresky, vytmelenie trhlín, vyčistenie a impregnácia a chemické oživenie farieb.

Novú žiadosť o subvenciu predložil referát aj vo februári 1937. Jej znenie bolo identické so žiadosťou z roku 1936. Podľa odpovede MŠANO Praha je zjavné, že k oprave kláštora došlo podľa plánu z roku 1936. Avšak až v roku 1937 bola odsúhlasená subvencia na túto akciu, no nie v požadovanej výške 10 000 Kč, ale len 8 000 Kč. Celková podpora mala byť vyplatená až po skolaudovaní práce. Podľa kolaudačného protokolu spísaného 15. októbra 1937 Dr. Wagnerom bola v kláštore Notre Dame vykonaná oprava vonkajších aj vnútorných stien kostola. Na fasáde bola opravená omietka, kamenné súčiastky boli konzervované Flurosilom, na kláštornom dvore bola za účelom odvodnenia mokrých múrov odkopaná zem do výšky cca 80 cm, vo vnútri kostola bola vymenená porušená dlažba. Steny sa svetlo tónovali a baroková stropná maľba bola vyčistená a konzervovaná, trhliny boli zaplombované a vyretušované. Z hľadiska financií vyzerali práce nasledovne: stavebná oprava 12 918 Kč; oprava strechy veže 1 382,55 Kč;



List predstavenej kláštora Márie Kláry Denkovej Štátnemu referátu na ochranu pamiatok. Archív PÚ SR, f. PO, inv. č. 983/35.

oprava strechy kostola 400 Kč; výmena starej dlážky 6 785,80 Kč; oprava a výmena okien 565 Kč; náter okien a dverí 1 160 Kč; tónovanie kostola 2 000 Kč; oprava organu 711 Kč; oprava freskovej maľby 7 972 Kč; spolu 33 894,35 Kč.

Už 30. októbra 1937 však kláštor opätovne žiadal o príspevok, tentokrát na opravu strechy. Túto, v porovnaní s predchádzajúcou, väčšiu opravu, vyčíslil architekt Feigler na 77 550 Kč. Celý proces žiadosti o štátnu podporu sa začal nanovo. Krajský úrad listom z 25. marca 1938 informoval Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, že požiadavke nie je možné vyhovieť, keďže finančné prostriedky Slovenskej krajiny určené na opravu historických a umeleckých pamiatok sú na rok 1938 už vyčerpané. Štátny referát mal tiež zistiť, či je nutné uskutočniť opravu ešte v roku 1938 a prípadne sa postarať o úhradu financií z iných prostriedkov.²² V marci 1939 bolo napokon kláštoru oznámené, že oprava strechy kláštora je považovaná za normálne udržiavanie stavby a na práce takého druhu nie je možné žiadať subvenciu z verejných prostriedkov. Do osudného roku 1950 získalo vedenie kláštora štátnu podporu ešte raz, a to v roku 1940. Suma 10 000 Ks bola schválená Župným výborom Župy bratislavskej na adaptáciu a vnútorné vybavenie školy.²³

Téma komplexu bratislavského kláštora Notre Dame a jeho vnútorného vybavenia ostáva zatiaľ z väčšej miery nesppracovaná.²⁴ Vzhľadom na rozsah budov a tiež predpokladanú bohatosť mobiliáru je isté, že podrobné informácie o tomto predmete bádania bude nutné hľadať v účtovných knihách kláštora. Obzvlášť je potrebné sa zamerať na položky *Výdavky na zariadenie domu, Výdavky na opravu domu* či *Stavebné výdavky*, ktoré sú obsiahnuté v manuáloch výdavkov pravidelne vedených v kláštore Notre Dame od roku 1747. ■

¹ Rehoľa založená v Lotrinsku v roku 1597 so zameraním na pomoc chudobným, udržiavanie kostolov, zakladanie škôl pre dievčatá a ich bezplatné vzdelávanie, sa do Uhorska dostala v polovici 18. storočia.

² Svoje dcéry tu nechali vzdelávať rody Čáki, Andráši, Berení, Draškovič, Forgáč, Grasalkovič, Harrach, Esterházi, Haller, Kaunic, Suňog, Stárai, Thurn, Ziči, Nádašdy, Pálfi, Pongrác a iné. Základné informácie o pôvode žiačok vnútornej školy v dokumente: Archív hl. mesta SR Bratislavy (ďalej AMB), fond Notre Dame (ďalej f. ND), Knihy Notre Dame, *Libri Rationum*, IV. B. 4. b. 1 / 2, *Eintrit im Fr.*, 1748 – 1903.

³ Boli to Anna Viktória Werschowitzová, Johana Františka Pozyová, Johana Šarlota Kargová, Anna Augustína Schrencková, Mária Ignácia Schröderová a Mária Anna Reitmayrová. Porovnaj napr.: SCHÄFFER, J. *Kanonický svätého Augustína Kongregácie NOTRE DAME. Ich počiatky a účinkovanie v Bratislave*. Rukopis uložený v kláštore Notre Dame v Bratislave, 1854, s. 1. Tiež Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Notre Dame (ďalej f. ND), nespr., *Kronika kláštora*, s. 1A.

⁴ Samotná grófká zverila kláštoru v Stadt-am-Hoff najskôr svoje dve a potom aj tretiu nete a po ovdovení vynaložila úsilie aj financie na získanie povolenia na usadenie sa kongregácie v Bratislave. AMB, f. ND, šk. 31, *Vznik a vývoj kláštora Notre Dame od roku 1732 (ďalej len Vznik a vývoj ...)*. SCHÄFFER, s. 2, ref. 3. a ORTVAY, Tivadar. *Pozsony város utcaí és terei*. Pozsony: Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1905, s. 292.

⁵ SNA, f. ND, nespr., *Kronika kláštora*, s. 3A, 5A.

⁶ Tento dom musel najskôr prejsť stavbami úpravami, pričom boli niektoré kuchyne zmenené na izby a refektár a koniareň na kaplnku. Objekt stál údajne na mieste, kde sa neskôr, v 20. rokoch 20. storočia, nachádzal fotografický ateliér Kozics. AMB, osobný fond Gizela Weydeová-Lewekeová. Rukopisy odborných prác, šk. 9, *Kloster und Kirche der „Congregation de Notre Dame“*. Tiež *Eine Jubileum des Pressburger Notre – Dame – Klosters. Die 175. Jahreswende der Grundsteinlegung*. In *Grenzbote*, 17. 5. 1925, s. 3-4.

⁷ SNA, f. ND, nespr., *Kronika kláštora*, s. 5A.

⁸ Tamtiež, s. 5A.

⁹ SCHÄFFER, s. , ref. 3.

¹⁰ Tamtiež, s. Tiež SNA, f. ND, nespr., *Kronika kláštora*, s. 15.

¹¹ SNA, f. ND, nespr., *Kronika kláštora*, s. 86.

¹² Tamtiež, s. 44.

¹³ Tamtiež, s. 46.

¹⁴ Marie Pierre Rumerskirch. Za predstavenú bola zvolená štyrikrát, a to v rokoch 1836, 1839, 1842 a 1845. Tamtiež, s. 122.

¹⁵ Sebastián Majsch (*1807 Bratislava, † 1859 Bratislava), zakladateľ známej bratislavskej maliarskej rodiny Majschovcov, pôsobil v meste ako tzv. „historický maliar“. Špecializoval sa na sakrálnu diela. Bližšie pozri: FRANCOVÁ, Zuzana – GRAJCIAROVÁ, Želmíra. *Bratislavská maliarska rodina Majschovcov*. Bratislava: GMB a MMB, 2011, 96 s.

¹⁶ Išlo zrejme o tzv. karmelitánske kvapky, alkoholický extrakt z medovky lekárskej a iných bylín. Porovnaj: Carmelite Water [online], cit. [3. 12. 2012]. Dostupné na internete: <http://en.wikipedia.org/wiki/Carmelite_Water>

¹⁷ Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej Archív PÚ SR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej f. PO), Bratislava, Kostol a kláštor Notre Dame, inv. č. 253/XV, šk. 25. Túto informáciu spomenul vo svojom liste so žiadosťou o usmernenie pri oprave fasády kláštorných budov na dnešnej Palackého ulici (Jägerzeile), Komenského námestí (Theaterplatz) a Jesenského ulici (Rosengasse) staviteľ a architekt Alexander Feigler, 4. 4. 1935.

¹⁸ Marie Klara (Clara) Denk. Za predstavenú bola prvýkrát zvolená v roku 1932, predstavenou bola aj po voľbách v roku 1935. SNA, f. ND, nespr., *Kronika kláštora*, s. 127.

¹⁹ *Atelier církevního umění architekt Jan Major*. Pozri: Jaroslav Pantaleone Major (1869 – 1936) [online], cit. [3. 12. 2012]. Dostupné na internete: <<http://www.prostor-ad.cz/pruvodce/okolobrd/trnova/major.htm>>

²⁰ Archív PÚ SR, f. PO, Bratislava, Kostol a kláštor Notre Dame, inv. č. 253/XV, šk. 25. Správa kláštora, č. 1087/35, 1380/35 2492/35, máj – jún 1935.

²¹ Archív PÚ SR, f. PO, Bratislava, Kostol a kláštor Notre Dame, inv. č. 253/XV, šk. 25. Arch. J. Majer, č. 641/36, 24. 2. 1936.

²² Archív PÚ SR, f. PO, Bratislava, Kostol a kláštor Notre Dame, inv. č. 253/XV, šk. 25. Krajský úrad, č. 1303/38, 25. 3. 1938.

²³ Archív PÚ SR, f. PO, Bratislava, Kostol a kláštor Notre Dame, inv. č. 253/XV, šk. 25. Župný úrad, č. 49393/40-V, november 1940.

²⁴ Pozornosť bádateľov si zatiaľ vyslúžili len portrétné obrazy niektorých žiačok vnútornej kláštornej školy, ktoré vznikli v 18. storočí. Bližšie pozri VÁVROVÁ, Ingrid. *Portréty šľachtických chovaniiek rehole Notre Dame z tretej štvrtiny 18. storočia*. Diplomová práca. Bratislava: Katedra dejín výtvarného umenia FFUK, 1998.

Dokumenty k likvidácii kláštorov v rokoch 1950 - 1951

MAREK ŠEREGI

Už od prevratu v roku 1948 štátna moc ovládaná komunistickou stranou postupne vyostrovala svoj postoj v cirkevnej politike. S ním narastali aj reštrikcie voči rehoľným spoločnostiam, ktoré postupne z čiastkových alebo lokálnych opatrení začiatkom roku 1950 dozreli do plánu celoštátnej násilnej likvidácie rehoľného života vo vtedajšom Československu. V kontexte upevňovania moci jednej strany, hľadania a likvidácie vonkajších i vnútorných ideologických nepriateľov, inštitucionalizované formy zasväteného života, teda mužské a ženské rehole a kongregácie, nemohli uniknúť pozornosti, už *zo svojej najhlbšej podstaty nemohli byť rušivým elementom budovania svetlých zajtrajškov.*¹ Podrobne pripravovaný plán vytesnenia nepohodlnej skupiny z verejného života mal okrem politickej a ideovej roviny aj – síce druhoradú, ale nezanedbateľnú – dimenziu, obvykle označovanú ako hospodársku. Celoštátny odsun rehoľníkov z ich pôsobísk znamenal pre štát okamžité nadobudnutie obrovského majetku. Keďže v prípade mnohých rehoľí išlo o miesta stáročného pôsobenia, skonfiškovaný hnutelný i nehnuteľný majetok zahŕňal predmety a objekty nezanedbateľnej kultúrno-historickej a umeleckej hodnoty.² Preto boli na riešenie situácie po zásahu prizvané aj príslušné odborné inštitúcie, medzi nimi aj oddelenie ochrany pamiatok pri Povereníctve školstva, vied a umení (PŠVU). Úradné spisy sa tak stali svedectvom spracúvania zhabaného majetku rehoľí, priamo i medzi riadkami vypovedajú o spôsoboch, prístupe a postojoch úradnej moci i jednotlivcov v silne polarizovanom období začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia.

Archívny materiál uložený v Archíve Pamiatkového úradu SR v celkovom rozsahu 146 strán prevažne strojopisného textu pozostáva z dvoch zložiek: Cirkevné pamiatky (125 strán, z toho 29 duplicitných) a Kláštory v Bratislave (21 strán, všetky položky sa nachádzajú aj v predchádzajúcej zložke, niektoré však v odlišnej verzii).³ V prevažnej väčšine ide o dokumenty z roku 1950. Časť položiek je bez datovania, ale na základe obsahu a súvislostí je možné ich tiež rámcovo datovať prvým rokom zásahu proti rehoľiam (1950). Desať strán pochádza z roku 1951. Z hľadiska obsahu najpočetnejšiu skupinu tvoria zápisnice a inventáre predmetov umeleckej a historickej hodnoty, ktoré boli zostavené pri prehliadkach 16 vyprázdnených kláštorov. Druhá obsahovo súvisiaca skupina pozostáva z úradných dokumentov týkajúcich sa organizácie samotnej Akcie K a pridelenia uvoľnených kláštorov novým užívateľom. Treťou ucelenou skupinou sú dokumenty z roku 1951 o reštaurovaní oltárov v košickom Dóme sv. Alžbety a súlade tejto akcie s celoštátnymi smernicami ohľadom starostlivosti o cirkevné pamiatky. V slede historických udalostí je možné skúmaný materiál umiestniť celkom jednoznačne – pochádza z obdobia týždňov a mesiacov po vykonaní prvého a najrazantnejšieho zákroku v rámci Akcie K. Pred nocou z 13. na 14.



Kostol a kláštor františkánov v Skalici. Foto: Archív PÚ SR, 1955.

apríla 1950 bola celá akcia prísne tajená a organizovaná výhradne politickými orgánmi – cirkevnými úradmi, ktorým bol na Slovensku Slovenský úrad pre veci cirkevné (SIÚC) v spolupráci s bezpečnostnými zložkami štátu. V ich rézii sa diala aj realizácia zásahu – zaistenie a odsun rehoľníkov do vopred určených tzv. sústredovacích kláštorov i prvé kroky kontroly nad zhabaným majetkom.⁴

Pre každý kláštor ustanovil SIÚC zmocnenca a príslušný okresný národný výbor (ONV) hospodárskeho vedúceho. Títo, vybavení presnými inštrukciami, boli zodpovední za objekt a jeho zariadenie až do odovzdania novému užívateľovi. Pod dohľadom dvojčlennej komisie, zloženej zo zástupcu finančného referátu ONV a zástupcu príslušného miestneho národného výboru (MNV), okamžite po odsune pôvodných obyvateľov kláštora vystavili súpis inventára podľa určených kategórií – jednu z nich predstavovali predmety potenciálnej umelekohistorickej hodnoty. Inventáre mali byť spísané a odovzdané na SIÚC do týždňa po zásahu, t. j. zhruba 21. apríla 1950. Až v tomto čase prišla na rad komunikácia s odbornými štátnymi inštitúciami ohľadom majetku rehoľí kultúrnej a umelekohistorickej hodnoty. V rámci tzv. *hospodárskeho vyriešenia majetkovej podstaty vo vyprázdnených kláštoroch* sa koncom apríla 1950 SIÚC dohodol so zástupcami oddelenia ochrany pamiatok PŠVU, Univerzitnej knižnice v Bratislave a Slovenského chrámového družstva na ďalšom postupe. Zástupcovia týchto odborných inštitúcií dostali úlohu za asistencie zmocnencov obísť jednotlivé kláštory a podľa pokynov naložiť s inventárom. Zároveň SIÚC vyzval jednotlivé povereníctva a krajské národné výbory (KNV)





Kostol a kláštor uršulínok v Bratislave. Foto: Archív PÚ SR, 1955.



Kostol a kláštor klarisiek v Trnave. Foto: Archív PÚ SR, 1952.

predložiť požiadavky ohľadne obsadenia vyprázdnených budov po odsunutých rehoľníkoch.⁵

V noci z 24. na 25. apríla 1950 prebehlo „vyriešenie nedostatkov“ prvej etapy sústredenia mužských rehoľí (tzv. Akcia K1) a krátko na to aj celkové dokončenie v podobe II. etapy (Akcia K2) v noci z 3. na 4. mája 1950. Po tomto dátume zostalo na Slovensku iba päť zdecimovaných mužských rehoľných komunít – a takmer sto uvoľnených objektov. Na území Slovenska zásah postihol celkovo 76 rehoľných sídel, z ktorých bolo odvezených spolu 1 180 rehoľníkov.⁶

Priamo s týmito dramatickými udalosťami súvisia spisy v zložke Cirkevné pamiatky. Nájdeme v nich zoznam 46 zmoc-

nencov,⁷ ktorých SIÚC prideliť do jednotlivých kláštorov zlikvidovaných v prvej etape Akcie K.⁸ Okrem identifikácie kláštora a zmocnenca sa popri vysielajúcom ONV, resp. KNV uvádza aj poradové číslo posudku, keďže úloha si vyžadovala politicky spoľahlivé osoby. Menoslov pravdepodobne slúžil pre oddelenie ochrany pamiatok ako zoznam kontaktných osôb pri obhliadkach a zvoze pamiatkových predmetov. Najmä vo veľkých mestách (Bratislava, Trnava, Nitra, Košice) je výpovedný fakt, že pridelení pochádzajú z národných výborov vzdialenejších miest, v ostatných prípadoch ide bežne aj o domácich. Najautentickejším dokladom povahy zásahu proti rehoľiam je zrejme presný zoznam zostávajúcich kláštorov, určených na likvidáciu v rámci Akcie K2 uvedený ako *Prechod sústredenia rehoľníkov v II. etape „K“ – plán*.⁹ Strojopisná kópia so zoznamom piatich rehoľí s celkovým počtom 307 rehoľníkov *na odsun* a adresami ich sídel presne zodpovedá realite.¹⁰ Ilustruje exaktne pripravený úder totalitnej moci proti občianskym právam a slobode svedomia vlastných občanov. Dopĺňa ho zoznam štyroch sústreďovacích kláštorov: Svätý Beňadik, Mučeníky, Báč, Kostolná. Zoznam nie je úplný, zároveň v jednom okamihu nikdy neexistovala iba uvedená skupina kláštorov.¹¹ Skupinu uzatvára rukopisný zoznam 57 kláštorov podľa rehoľí. Výpočet je ťažko interpretovateľný, neprekryva sa v úplnosti ani s jednou etapou zásahu, ani nezahŕňa napr. výhradne historické objekty.¹²

Na základe dohodnutého spoločného postupu SIÚC a oddelenia ochrany pamiatok PŠVU sa teda od mája 1950 začal súpis predmetov pamiatkového charakteru v kláštoroch. Prvý inventár pochádza zo 16. mája 1950. Zároveň však pretrvávala veľká pozornosť a nedočakavosť zo strany záujemcov o uvoľnené objekty, a tak už od 22. mája 1950 kláštory začali preberať noví užívatelia. Vznikol tým časový tlak na spracovanie inventárov a vytriedenie umeleckohistorického majetku kláštorov, preto zmocnenci dostali za úlohu sústrediť všetok neprebratý inventár (napríklad aj osobné predmety rehoľníkov) do vhodných miestností, zamknúť a zapečatiť ich. Preto prv, než sa začneme venovať samotným inventárom, predstavíme okolnosti, v akých boli žiadané a pridelované „vyprázdnené“ kláštory, predovšetkým pre účely školstva.¹³

Korešpondenciu medzi SIÚC a PŠVU, významným uchádzačom o uprázdnené kláštory, pod ktoré organizačne patrilo aj oddelenie ochrany pamiatok, dokladajú dve položky. List prednostu skupiny „Š“ Dr. Reháka zo 17. mája 1950 sekretariátu povereníka a prednostom odborov I-IV, K a S *vo veci uvoľnených objektov po rehoľníkoch* zvoláva poradu prednostov ohľadom rozdelenia objektov a pripája kópie dvoch starších dokumentov zo SIÚC. Prvou je odpis úradného záznamu z rokovania SIÚC so zástupcami PŠVU z 28. apríla 1950, kde boli *prerokované otázky týkajúce sa školských rehoľí piaristov a školských bratov*. Tieto spoločnosti neboli súčasťou prvej etapy Akcie K, ich osud sa však už postupne naplňal: *... zástupcovia PŠVU prehlásili, že nemajú záujem na školských rehoľiach a že rehoľníci – učelia môžu byť sústredení. Majú len výhradu, aby sústredenie nebolo pred 1. májom. Zaviazali sa nahradiť rehoľné sily pokrokovými civilnými učiteľmi, obsadiť svojimi ľuďmi internáty a zaškoliť žiactvo. Rokovanie sa týkalo aj budov, školstvo oznámi svoje požiadavky internátov a budov. PŠVU tiež prejavilo ochotu za získané objekty ... dať na výmenu ... niektoré kaštieľ podľa dohody*.¹⁴ Toto obchodovanie so zhabanými budovami je výstižnou charakteristikou doby, na jednej strane vzletne narábajúcej s rozsiahlym majetkom, budujúcej ideálnu spoločnosť, na druhej strane spečatujúcej zďaleka nie ideálny osud tých, ktorým bol tento majetok odňatý spolu so základnými slobodami. Druhou

prílohou je odpis listu SIÚC z 15. mája 1950, v ktorom je výpočet 21 kláštorov, ktoré SIÚC dáva do nájmu PŠVU.¹⁵ Na účely kultúry boli navrhnuté kláštory v Marianke a Bardejove, kde mali zo zhabaných pamiatok vzniknúť cirkevné múzeá, Filakovo bolo určené pre národné múzeum archeologických nálezov z okolia, a Jasov, resp. jeho zadný trakt, bol ponechaný pre pôvodnú knižnicu, časť tiež na sústredenie umeleckých pamiatok z košického kraja.¹⁶ Ostatné objekty boli určené pre školy, internáty, či prípravný kurz VŠ štúdia pre robotníkov, ich časti tiež pre fary, MNV a pod. Kláštor redemptoristov v Bratislave na Puškinovej ulici bol SIÚC ochotný poskytnúť, len ak jeho zamestnanci získajú výmenou od Ústredného národného výboru byty. Odovzdanie objektov bolo stanovené na 22. mája 1950. Druhým dokladom komunikácie PŠVU a SIÚC je zápisnica napísaná na porade prednostov PŠVU 18. mája 1950, ktorá potvrdzuje, resp. dopĺňa pridelenie objektov z predchádzajúceho návrhu. Za IV. odbor poverenictva sa porady zúčastnil Dr. Vladimír Wagner.¹⁷

Z predošlých riadkov je teda zrejmé, že pracovníci oddelenia ochrany pamiatok PŠVU obchádzali jednotlivé kláštory s cieľom vytriediť hodnotné predmety už v čase, keď sa v nich usádzali noví užívatelia. Inventarizácia predmetov pamiatkového charakteru sa natiahla až do záveru roku 1950, keďže zásah štátnej moci pokračoval od leta aj proti ženským rehoľam pod označením Akcia R. Otázky zaistenia kultúrne hodnotného zariadenia a nového využitia kláštorov sa teda rozšírili o početnú novú skupinu, keďže v porovnaní s mužskými rehoľami boli ženské rehoľné spoločnosti na Slovensku pred zásahom zhruba trojnásobne početnejšie.¹⁸ Z hľadiska hmotného kultúrneho dedičstva však bola situácia odlišná, v prípade ženských spoločností išlo z veľkej miery o novodobé založenia.

Inventáre a zápisnice z obhliadok tvoria najväčšiu časť skúmaného materiálu (118 strán).¹⁹ Predstavujú však iba jednu špecifickú kategóriu súpisov rehoľného majetku. Všetok hnutelný i nehnuteľný majetok bol totiž okamžite po odsune jeho pôvodných majiteľov inventarizovaný podľa rôznych kategórií. S napredovaním Akcie K sa vyvíjali a upresňovali aj predstavy ako s nimi naložiť. Väčšinu využiteľného inventáru si prisvojila riadiaca organizácia zásahu, SIÚC (vozidlá, stroje a prístroje, textil, pre svoje rekreačné strediská potraviny a vybraný nábytok), sústreďovala aj hotovosť a vklady. Ostatné potraviny prevzal vyživovací referát ONV, omšové víno a devocionálie zas Chrámové družstvo. Živý inventár, pozemky, záhrady pripadli krajským referátom Poverenictva pôdohospodárstva, hospodárske zariadenie štátnym majetkom alebo vznikajúcim JRD. Niektoré položky mali byť odkúpené a zisk poukázaný na účet štátnych cirkevných organizácií. Túto skutočnosť možno označiť aspoň za pokus o spravodlivosť, iné boli bez okolov zhabané bez náhrady. Osobné potreby mali poslať sústredeným rehoľníkom do 10. mája 1950 na základe zoznamu, ktorý mali spísať a ktorý bol následne scenzurovaný.²⁰ Od konca apríla 1950 ďalší postup už počítal s účasťou odborných inštitúcií na správe rehoľného majetku spadajúceho do ich kompetencií. Knižnice a archívy mala prevziať Univerzitná knižnica v Bratislave, ostatné položky potenciálne pamiatkového charakteru malo sústreďovať oddelenie ochrany pamiatok PŠVU v kláštoroch v Marianke a Bardejove (sčasti aj v Jasove).

Zápisnice a inventáre pochádzajú predovšetkým z františkánskych kláštorov: Bardejov (tiež predmety z Nižnej Šebastovej, Prešova? a Stropkova), Beckov, Bratislava, Hlohovec, Nitra, Skalica, Trnava. V Bratislave sa okrem františkánov týkajú tiež kláštorov tešiteľov, saleziánov, jezuitov, milosrdných, alžbeti-



Chodba v kláštore františkánov v Bardejove. Foto: Archív PÚ SR, 1951.



Refektár kláštora milosrdných v Bratislave. Foto: Archív PÚ SR, 2003.

nok, uršulínok a kanonisek Notre Dame, v Trnave aj jezuitov a uršulínok. Z iných lokalít tu nájdeme už len piaristov v Trenčíne, (jezuitský?) kláštor v Banskej Bystrici a jasovské opátstvo prezentujú len titulné listy bez ďalšieho obsahu. Spolu teda ide o zoznamy z 13 mužských a štyroch ženských rehoľných sídiel. Inventáre zostavené pri obhliadkach kláštorov pokrývajú časové rozpätie od 16. mája do 17. októbra 1950, resp. 1. decembra 1950, protokol o prevzatí kláštora v Bardejove novým užívateľom je z 25. mája 1950, odvoz umeleckých predmetov je doložený v Bratislave 26. júla 1950 a v Beckove 6. septembra 1950 (obidva kláštory františkánov). Autormi zoznamov sú Dr. V. Wagner a/alebo Dr. Alžbeta Güntherová-Mayerová,



Kláštor v Hronskom Beňadiku. Foto: Archív PÚ SR, 1952.



Kostol a kláštor františkánov v Hlohovci. Foto: Archív PÚ SR, 1957.

okrem Bratislavy, kde pracoval Dr. Július Kálmán, Bardejova, kde je podpísaný Jaroslav Kaiser, v Trnave sa spolupodieľal na inventári u uršulínok aj Peter Fodor. Triedenia inventáru sa vždy zúčastňoval aj zmocnenec daného kláštora (podpisy korešpondujú s vyššie spomínaným zoznamom), v niektorých prípadoch nájdeme aj ďalších asistentov.

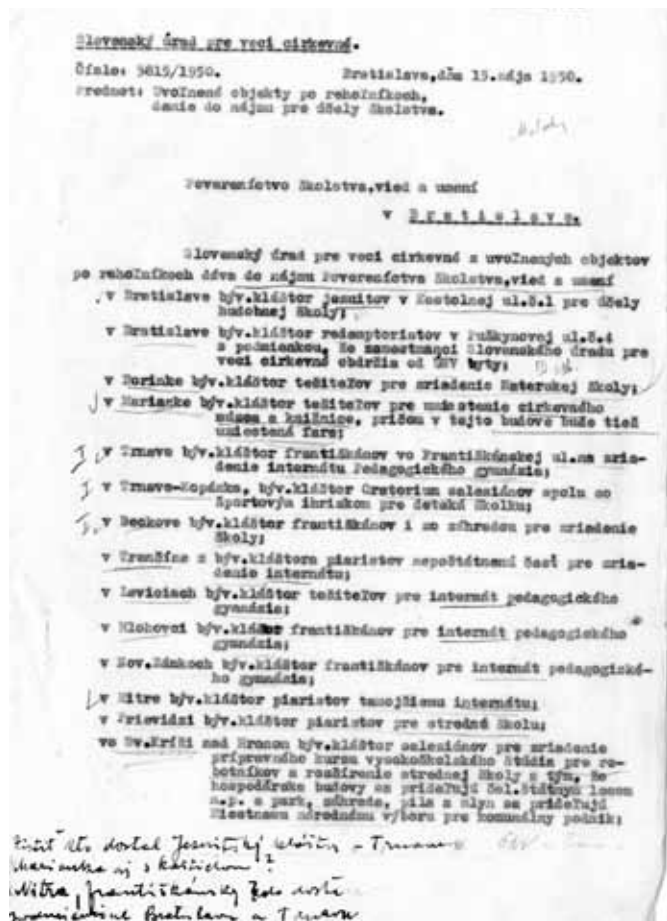
Zoznamy sa medzi sebou výrazne líšia už po formálnej stránke. Najobsiahlejší (11 strán) eviduje okolo 600 predmetov z bratislavského kláštora alžbetínok,²¹ najúspornejší si vystačil s krátkou správou na tri riadky, ktorá sa týkala bratislavských uršulínok.²² V niektorých prípadoch boli inventarizované predmety aspoň zbežne datované, vzácnejšie bola vyčíslená aj ich finančná hodnota. Aj po tejto stránke vyniká inventár z bratislavského kláštora alžbetínok, kde J. Kálmán

vyčíslił hodnotu umeleckých a kultúrohistorických predmetov na cca 1,3 milióna Kčs.

Po obsahovej stránke obvyklými položkami inventárov sú predmety sakrálneho umenia (obrazy, sochy, grafiky, liturgické predmety a relikviáre), devocionálie, nábytok a zariadenie umeleko-historického charakteru (nábytok, hodiny, porcelán, riad a príbory), textilie (liturgické rúcha), fotografie, reprodukcie (aj známych autorov), svetské umenie (vyobrazenia kostolov, kláštorov a miest, podobizne panovníkov a cirkevných hodnostárov). Knihy a archívne predmety sú uvedené len v niektorých prípadoch.

Vzhľadom na rozsah článku nie je možné podrobnejšie popisovať inventáre zastúpené v skúmaných zložkách, pre základný obraz uvedieme aspoň niekoľko postrehov a zaujímavostí. V Bardejove u františkánov sa našlo asi 5 000 kusov prvotlačí, rukopisov, archíválií, ale aj debna s *parádnou maďarskou uniformou*. V Beckove u rovnakej rehole zas v priebehu troch mesiacov medzi inventarizáciou a odvozom do Marianky V. Wagner konštatuje zmiznutie najstaršej položky *Catalogus patrum* z roku 1600 a kuriozity, škripca z roku 1846. V Bratislave u tešiteľov bolo zaistených 60 000 Kčs v hotovosti a 2 milióny Kčs na vkladných knižkách, u jezuitov zas zbierka hornín a diela jezuitu Valéra A. Závorského (niektoré si neskôr mohol osobne prevziať). Z bratislavského kláštora františkánov bolo šesť položiek prevezených do skladu Mestského múzea, medzi nimi aj zväzok pečatidiel. V kláštore v Hlohovci evidovali diela františkána a akademického maliara Teodora Tekela, ktorý v ňom pôsobil, kým nebol v apríli 1950 odsunutý. Ďalej sa tam našla technická pamiatka – elektrický stroj, ale tiež domová kronika *Historia Conventus Galgociensis* (1790) a hudobniny, ktoré skonfiškovali pre Hudobno-vedecký ústav; dva najstaršie kusy pochádzali z konca 15. storočia (breviár a *Gafurius*, traktát o hudbe). Do rôznych inštitúcií smeroval tiež inventár z františkánskeho kláštora v Nitre: dve diela Františka Xavera Seegeny z druhej polovice 18. storočia skončili v Slovenskej národnej galérii, reliéfy na drevenom obložení refektára boli uvedené s poznámkou *odmontovať*, rovnako aj veľký obraz *Poslednej večere*, tiež z refektára.²³ Konvolút s rozličnými rytinami, módnymi listami a reprodukciami z 19. storočia *hodnotu nemá, berie sa ako učebná pomôcka pre VŠVU*, harmónium a gramoplatne zas pre Hudobno-vedecký ústav. V Trnave zástupcovia oddelenia ochrany pamiatok dvakrát neuspeli. Najprv 25. mája 1950 vo františkánskom kláštore zistili, že aktívny zmocnenec zhromaždil spolu s predmetmi pamiatkového charakteru aj množstvo devocionálií bez mimo-riadnej hodnoty, a tak museli vytriedenie odložiť. Následne sa do Trnavy vypravili 10. júna 1950, keď ich na miestnom ONV oboznámili so žiadosťou ponechať pamiatky z trnavských kláštorov v meste pre vznikajúce okresné múzeum, ktoré získalo priestory v bývalom kláštore klarisiek.

V príkrom rozpore s predchádzajúcimi riadkami je obsah zápisnice z obhliadky nie malého kláštora piaristov v Trenčíne, kde 16. augusta 1950 V. Wagner v prítomnosti miestneho cirkevného tajomníka F. Halusku a rektora kláštora a kostola Jozefa Braneckého skonštatoval, že *dva obrazy môžu prísť do úvahy na odvoz*, nakoniec ich však ponecháva v opatere pátra Braneckého. Napokon tam komisia nechala aj knižnicu, ktorú našli v *úplnom poriadku a užívateľnom stave... vdp. rektor sa vzorne stará o ňu... a tiež ju potrebuje pri napísaní dejín Trenčína*.²⁴ Kým inventár ostatných kláštorov bol rozobraný pre vznikajúce štátne kultúrne inštitúcie, netradičný postup komisie v Trenčíne iste ovplyvnila silná autorita Jozefa Braneckého, ktorý už v minulosti pôsobil aj ako konzervátor pamiatok a ktorého po odsune ponechali spravovať kostol.



Poslednou ucelenou skupinou dokumentov, ktorá však bezprostredne nesúvisí s problematikou likvidácie reholí a správy ich majetku, je prípad reštaurovania oltárov v Dóme sv. Alžbety v Košiciach z konca roku 1951. Obsahuje tri listy, korešpondenciu medzi poverením, SIÚC, novovzniknutým Slovenským pamiatkovým ústavom, farnosťou a Umelecko-dekoračným družstvom.²⁵ Ide o kauzu, kde sa v prvom slede nedodržel postup koordinácie pamiatkovej starostlivosti medzi cirkevnými úradmi a štátnou ochranou pamiatok, dohodnutý na celoštátnej úrovni v apríli 1951. Nekvalifikovanému remeselnému družstvu boli nakoniec stanovené podmienky, za ktorých sa môže pustiť do obnovy kultúrnej pamiatky – medzi nimi to bol aj dohľad a vedenie garantom, maliarom Petrom Júliusom Kernom.²⁶ Obdobné procesy sa od prijatia uvedenej dohody týkali aj reholných kultúrnych pamiatok.

Predstavený archívny materiál je len fragmentom úradnej komunikácie orgánov štátnej pamiatkovej starostlivosti v komplikovanom období po druhej svetovej vojne a komunistickom prevrate v roku 1948. V krátkom časovom rozpätí sa obrovské množstvo kultúrnych pamiatok nárazovo ocitlo v určitom vákuu – vlastníckom, užívateľskom, ale v prípade cirkevných pamiatok, a kláštorov zvlášť, i hodnotovom. Následkom politicko-spoločenských zmien vo viacerých prípadoch prišlo k prerušeniu alebo úplnému ukončeniu kontinuity pôvodných spôsobov užívania niektorých typologických druhov historických stavieb (nielen kláštory, ale aj napr. sídla šľachty). V spomínanom vákuu sa stratilo a zničilo mnohé z kultúrneho dedičstva. Likvidáciou kláštorov sa otvorili nespočetné príležitosti k týmto stratám: od nebezpečne malého počtu dočasných správcov rozsiahleho majetku, cez nedbalé zaobchádzanie, chátranie a dlhodobu chýbajúcu údržbu, až po vedomé ničenie či rozpredaj.²⁷ Zo skúmaných dokumentov je dobre čitateľná dobová atmosféra a zaobchádzanie, akému boli vystavení predstavitelia reholí

a ich majetok, a tiež aké boli reálne možnosti pamiatkových orgánov. Vyšetrenie nedostatkov Akcie K na celoštátnej úrovni v rokoch 1951 – 1952 uviedlo odhadované škody na národnom majetku – hmotné, kultúrne i historické – vo výške neuveriteľných šesť miliárd vtedajších Kčs.²⁸ Po odznení vypätého začiatku 50. rokov 20. storočia sa s napredujúcou ochranou pamiatok postupne menila aj situácia niektorých kláštorov a časti ich niekdajšieho inventára. Stále však pretrvával vnútorný rozpor medzi oficiálnym režimom a dedičstvom, ktoré reholné pamiatky stelesňovali. ■

¹ HALKO, Jozef. Hlbšie príčiny likvidácie reholí. In JAKUBČIN, Pavol (ed.) *Likvidácia reholí a ich život v ilegálite v rokoch 1950 – 1989*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 11

² Všeobecnému prehľadu tejto témy sa autor venoval v článku BUDAY, Peter – ŠEREJI, Marek. K osudom historických kláštorov v období perzekúcie reholí na Slovensku. In JAKUBČIN, Pavol (ed.) *Likvidácia reholí a ich život v ilegálite v rokoch 1950 – 1989*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 215-231.

³ Archív Pamiatkového úradu SR (ďalej Archív PÚ SR), fond Poverenie školstva a osvetly 1945 – 1953 (ďalej f. PŠO), nespr. Za ponuku spracovať tento materiál a jeho sprístupnenie ďakujem Mgr. Martine Orosovej.

⁴ Sústreďovacie kláštory v prvej fáze: Hronský Beňadik, Šaštín, Jasov, Podolíneček a prísnejší tzv. kárny kláštor v Pezinku. Po druhej etape ako sústreďovacie Hronský Beňadik, Podolíneček, Močenok, Kostolná pri Trenčíne (preškoľovací kláštor), Báč (kárny kláštor). Podrobnejšie, vrátane štatistik, pozri DUBOVSKÝ, Ján Milan. *Akcia kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľam v rokoch 1949 – 1952*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 129, 148.

⁵ DUBOVSKÝ, s. 243-247, ref. 4; VNUK, František. *Akcia K a R. Zásahy komunistického režimu proti rehoľam v rokoch 1950 – 1956*. Bratislava : RKCMF UK, 1995, s. 58-60.

⁶ DUBOVSKÝ, s. 148, ref. 4.

⁷ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 31-32.

⁸ V prvom kroku Akcie K išlo o 11 reholí: františkáni, salesiáni, tešitelia, jezuiti, redemptoristi, premonštráti, baziliáni, a ako nadplán milosrdní bratia, minoriti, dominikáni a verbisti. DUBOVSKÝ, s. 126, ref. 4.

⁹ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 34.

¹⁰ Cieľom Akcie K2 boli komunity školských bratov, piaristov, verbistov, lazaristov a kapucínov. Tamtiež, s. 134.

¹¹ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 33. Pozn. 4.

¹² Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 22.

¹³ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 23-30.

¹⁴ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 23.

¹⁵ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 26-27. Išlo o nájom, pretože aj podľa súdobých usmernení budovy a pozemky naďalej zostávali majetkom reholí. DUBOVSKÝ, s. 248, ref. 4.

¹⁶ Podľa dostupných informácií knižnica jasovského opátstva spolu s bibliotékou františkánskeho kláštora vo Filakove ako jediné kláštorne knižnice na Slovensku zotrvali na svojom pôvodnom mieste. Ostatné boli rozobraté, tak knihy, ako i mobiliár a zariadenie.

¹⁷ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 28-30.

¹⁸ VNUK, s. 77, ref. 5.

¹⁹ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky 97 strán, Kláštory v Bratislave 21 strán.

²⁰ DUBOVSKÝ, s. 243-247; VNUK, s. 58-60, ref. 5.

²¹ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 56-66; Kláštory v Bratislave, s. 10-20.

²² Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 46; Kláštory v Bratislave, s. 21.

²³ Reliéf z rozobratého obloženia refektára sú v súčasnosti inštalované v kláštornej kostole v Nitre. Zmienené diela F. X. Seegeny sa nachádzajú v zbierkach SNG. Web umenia [online], cit. [3. 11. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.webumenia.sk/web/guest/search/-/simpleSearch/?query=au%3A%22Franti%C5%A1ek+Xaver+Seegen%22>

²⁴ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 107.

²⁵ Archív PÚ SR, f. PŠO, Cirkevné pamiatky, s. 3-4, 6, 7-8.

²⁶ Prípad košických oltárov bol zmiený v článku BRÁZDILOVÁ, Magdaléna. Reštaurovanie v 50. rokoch 20. storočia. In *Monument revue*, roč. 1, 2012, č. 1, s. 3.

²⁷ Nešetrné zaobchádzanie opisuje na príklade kláštornej knižnice DUBOVSKÝ, s. 256-257, ref. 4.

²⁸ UHLÍKOVÁ, Kristína. Ochrana sakrálnych pamätok v českých zemích v letech 1945 – 1958. In *Zprávy památkové péče*, roč. 65, 2005, č. 4, s. 342. Štúdiá ponúka porovnanie s dianím na českom území, skúma tiež oficiálne postoje komunistického režimu k sakrálnym pamiatkam ako takým.

Strechy a krovové konštrukcie nad Kostolom sv. Petra z Alkantary a kláštrom františkánov v Okoličnom

KAROL ĎURIAN, ĽUBOR SUCHÝ,
DANIELA ZACHAROVÁ, PETER KRUŠINSKÝ

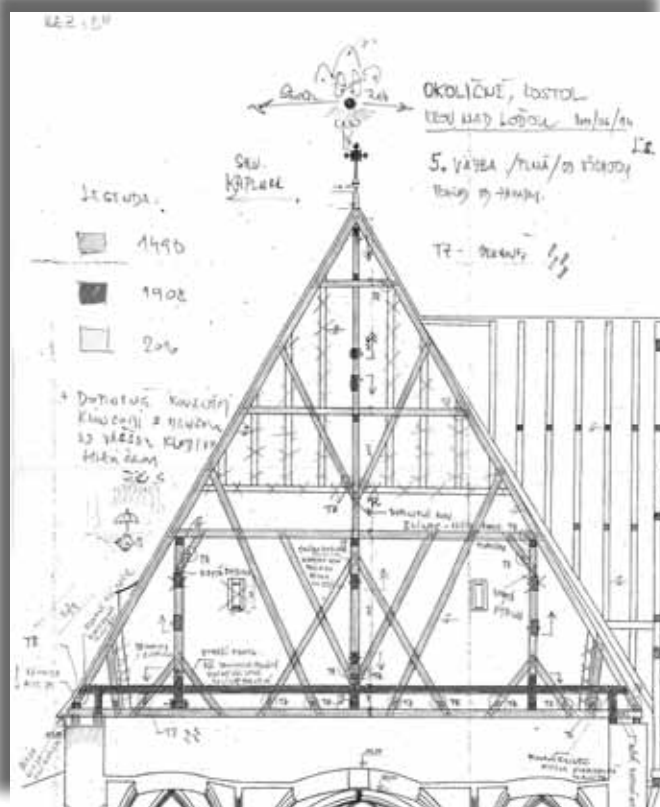
Medzi najimpozantnejšie národné kultúrne pamiatky Žilinského kraja patrí nepochybne komplex stredovekého františkánskeho kláštora a kostola sv. Petra z Alkantary situovaného na rovinatom teréne pri rieke Váh v rámci bývalej samostatnej obce Okoličné. Táto dnešná mestská štvrť mesta Liptovský Mikuláš je prvýkrát písomne doložená v roku 1273. Výsady františkánskej rehole sú známe z listiny z roku 1477. Od roku 1480 je možné doložiť výstavbu rímskokatolíckeho Kostola sv. Petra z Alkantary v neskorogotickom slohu. Jeho výstavba bola realizovaná s pomocou liptovského župana Matúša Malého z Čeče, familára Jána Korvína.¹ Samotné založenie by sa dalo prisúdiť ešte kráľovi Matejovi Korvínovi. Korvínovci si svoj rodový majetok zveľadovali aj reprezentatívnymi stavbami financovanými z vlastných príjmov. Kostol tvoria tri hlavné priestory – pre mendikantskú reholu netypické halové trojlodie, svätyňa a na severnej strane kaplnka. Kostol, ktorý bol dokončený v 90. rokoch 15. storočia, je dodnes ukončený monumentálnymi strechami, s primárnymi historickými kro-



2. Krov nad loďou kostola. Foto: archív autorov.



3. Krov nad severnou kaplnkou. Foto: archív autorov.



1. Škica vývojovej analýzy krovu

vovými konštrukciami. Súčasne s výstavbou kostola na konci 15. storočia založili aj františkánsky kláštor. Samotný kláštorňý komplex spolu s kostolom bol do súčasnej podoby ku kostolu pristavaný v roku 1697. Františkánom patril kláštor aj v priebehu 19. storočia a tvoril súčasť salvatoriánskej rádovej provincie.² Komplexnejšia obnova toho významného neskorostredovekého kostola bola realizovaná pod odborným dohľadom Otta Sztehla v rokoch 1903 – 1904.

Krovy nad Kostolom sv. Petra z Alkantary

Krov nad loďou

Krov nad loďou kostola so strmou sedlovou strechou (sklon 60°) ukončenou na západnej strane polvalbou, je jednou z najväčších neskorostredovekých konštrukcií svojho druhu na území Slovenska.³ Dendrochronologicky boli konštrukčné prvky krovu datované do rokov 1488/1489d a 1489/1490d (datovaných deväť prvkov). Spomínaný krov z konštrukčno-typologického hľadiska môžeme zaradiť k vyspelým historickým krokrovým hambalkovým konštrukciám. V pozdĺžnom smere je viazaný centrálnou hrebeňovou stolicou a na severnej aj južnej strane má po jednej laterálnej stolici. Štvoretážový krov má tri úrovne hambalkov. V plných priečných väzbách ho tvoria väzné trámy, do koncov kto-

rých sú čapované krokvy. V osi každej plnej väzby je stĺpik, ktorý prechádza do vrcholu. Postranné stĺpiky dosadajú na prahové trámy a ukončené sú priebežnými väznicami pod koncami prvých hambalkov. Priečne väzby dopĺňajú klasové a šikmé vysoké vzpery a pár nevysokých pätných vzpier, situovaných pri koncoch väzných trámov a krokiev. Medzilahlé väzby tvoria väzné trámy s krokvmi a hambalkami, ktoré navzájom po stranách stužia šikmé vzpery. (Obr. 1, 2)

Krov je v pozdĺžnom smere viazaný centrálnou stojatou stolicou so sústavou stĺpikov, medzi ktorými sú horizontálne rozpery a systém zavetrenia rámov zabezpečujú pretínajúce sa diagonálne vzpery v tvare tzv. Ondrejských krížov, situovaných v dvoch výškových úrovniach. Výraznejšia obnova krovu bola realizovaná v rokoch 1903 – 1904, keď boli posilnené spodné časti plných väzieb systémom obojstranných klieštin.

Krov nad kaplnkou

Krov nad severnou kaplnkou vztýčený rovnako ako krov nad loďou na prelome 80. a 90. rokov 15. storočia (1488/1489d – datované dva prvky) má rozpätie takmer identické s výškou, sklon strešných rovín 64°. Na severnej strane je ukončený valbou so sklonom 70°. Podobne ako krov nad trojlodím sa ide o pôvodnú hambalkovú konštrukciu, pod hrebeňom pozdĺžne viazanú centrálnou stojatou stolicou a laterálnymi stolicami v prvej výškovej úrovni. Stĺpiky podporujú krátke pätné vzpery plátované do väzného trámu. Zároveň vysoké podkrokové vzpery, takmer rovnobežné s krokvmi, vynášajú pod hrebeňom centrálny stĺpik. Pár diagonálnych (klasových) vzpier, symetricky vychádzajúcich z centrálneho stĺpika pod prvým hambalkom, ktorý pretínajú a pokračujú do krokiev pod koncami druhého hambalku, stužia každú plnú väzbu. Pozdĺžne viaže krov sústava pätných vzpier a dlhých diagonálnych vzpier v tvare tzv. Ondrejských krížov medzi centrálnymi stĺpikmi. Horizontálne rozpery sú medzi stĺpikmi situované vždy bezprostredne pod priečne orientovanými hambalkami. (Obr. 3)

Krov nad svätyňou

Krov nad svätyňou je zo všetkých troch zachovaných neskorostredovekých tesárskych konštrukcií najmenším a najmladším (1499/1500d), typologicky však obdobným. Krov je ukončený trojbokou valbou nad polygonálnym záverom svätyne. Konštrukcia je krokrová s dvoma hambalkami, viazaná centrálnou stojatou stolicou. Plné priečne väzby sú doplnené o vysoké pätné vzpery (šikmé stĺpiky) medzi väznými trámami i krokvmi a medzi väznými trámami a stĺpikmi. Vzpery pri stĺpikoch dopĺňajú a pretínajú vysoké klasové vzpery vytvárajúce systém asymetrických Ondrejských krížov. (Obr. 4)

Všetky tri krovy majú prvky kresané. Jednotlivé spoje, kde prevláda tradičné kryté aj nekryté rybinové plátovanie a čapovanie, sú fixované drevenými kolíkmi. Prvky v základných uzloch (spojoch) sú signované tesárskymi značkami, ktoré sú sekané sekerou (priečne väzby), prípadne doplnené dlätom v pozdĺžnom smere (stolice). Prvky sú číslované od západu, zo strany ich „nakladania“ tradičnými čiarovými zásekmi (I, II, III...) až po symboly, resp. piktogramy. Väzba číslo 27 má pridané k týmto znakom dva šikmé záseky / (2), ktoré pripomínajú „chvostík“. Vzjomné spojenie uvedených symbolov $\neq \cap //$ je číselným vyjadrením $20 + 5 + 2 = 27$. (Obr. 5)

Z konštrukčno-typologického hľadiska môžeme krovy zaradiť k vyspelým historickým krokrovým hambalkovým

konštrukciám, ktoré sú typické pre dané obdobie. Svojou veľkosťou, ale aj historickou hodnotou ich môžeme radiť hneď za krovmi nad trojlodím Katedrály sv. Martina v Bratislave (1439d) a Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule (1468d). Krov nad svätyňou je zo všetkých troch zachovaných neskorostredovekých tesárskych konštrukcií nad kláštorným kostolom najmenší, avšak nevybočuje z typologického rámca krovov prelomu 15. a 16. storočia, ktoré sú zachované nad loďou a severnou kaplnkou.

Zároveň je najmladším z triády uvedených konštrukcií, datovaný do rokov zotatia použitých drevín 1499/1500d.

Krovy nad konventom františkánskeho kláštora

Východné, západné a južné krídlo konventu kláštora

Krovy východného, západného a južného krídla konventu kláštora sú krokrové s hambalkami, pozdĺžne viazané hrebeňovou rámovou stojatou stolicou. Horizontálne sú členené väznými trámami s dvoma úrovňami hambalkov, ktoré sú do krokiev plátované na rybinu. V osi priečných väzieb je na väzné trámy položený priebežný prahový trám. V plných väzbách je do pozdĺžne orientovaného prahového trámu pod hrebeňom krovu čapovaný stĺpik. V priečnom smere plnú väzbu krovu stabilizujú klasové vzpery, ktoré sa pod prvým hambalkom rozbiehajú do krokiev, s ktorými sú rybinovo preplátované medzi prvým a druhým hambalkom. Vzpery šikmým plátom pretínajú prvý hambalok. Zavetrenie plných väzieb medzi krokvmi a väznými trámami dopĺňajú



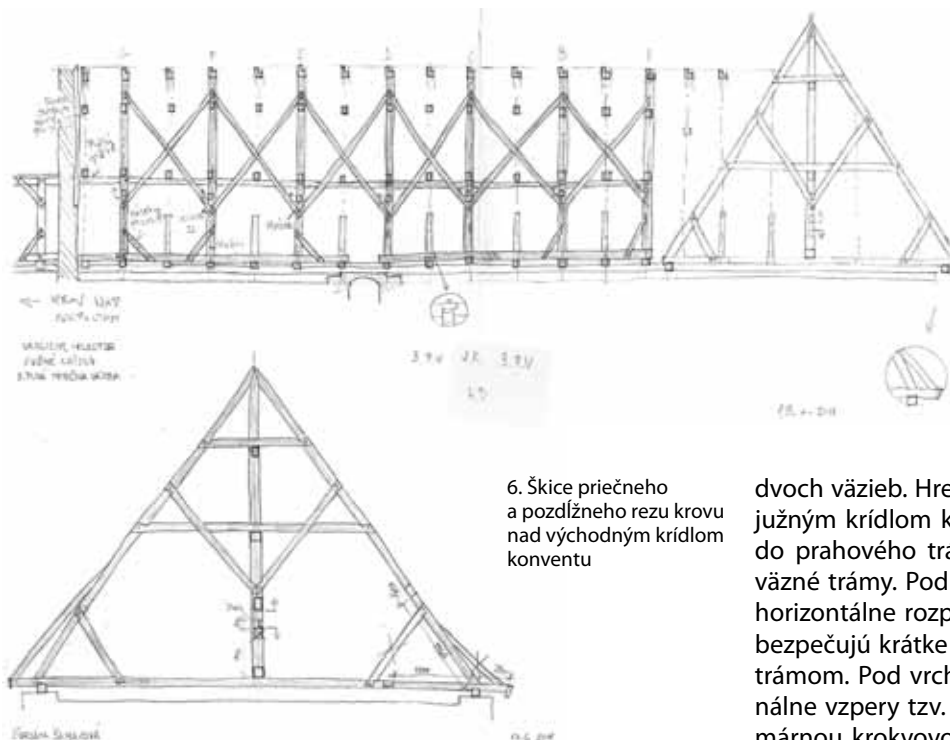
4. Krov nad svätyňou. Foto: archív autorov.



5. Tesárske značky. Foto: archív autorov.

šikmé pätné vzpery (stĺpiky), ktoré sú s oboma prvkami rybinovo preplátované. Na spoje šikmých prvkov s horizontálnymi aj vertikálnymi sú použité nekryté rybinové pláty. Krov východného krídla je primárnou konštrukciou, väčšina vzoriek bola dendrochronologicky datovaná do prelomu rokov 1698/1699d a 1699/1700d. (Obr. 6)

Krov západného krídla konventu kláštora je rovnakej konštrukčnej schémy ako krovová konštrukcia nad východ-



6. Škice priečného a pozdĺžneho rezu krovu nad východným krídlom konventu

ným krídlom konventu. Má osem plných väzieb, medzi ktorými je vždy jedna medzilahlá väzba. Krov na rozdiel od východného krídla nie je nakladaný z juhu na sever v celej svojej dĺžke, ale bol vztyčovaný z dvoch smerov. Prvá časť krovu je tak ako východná nakladaná z juhu, druhá opačne zo severu. Otočenie nakladania konštrukčného systému je



7. Krov nad južným krídlom konventu



8. Detail strednej časti krovu južného krídla

z dôvodu pravdepodobne už vybudovaného stredovekého štítového múru. Krov západného krídla je primárnou krokrovou hambalkovou konštrukciou s hrebeňovou rámovou stojatou stolicou z prelomu rokov 1707/1708 a 1710/1711d. Krov južného krídla je tiež podobnou konštrukciou a zároveň je z nich najvyšší. Krov na rozdiel od východného a západného krídla obsahuje pod horným hambalkom, medzi dvoma plnými priečnymi väzbami na pozdĺžne stuženie horizontálne rozpory. Krov je nakladaný zo západu na východ skoro v celej svojej dĺžke, okrem prvých

dvoch väzieb. Hrebeňovú rámovú stojatú stolicu krovu nad južným krídlom konventu tvorí deväť stĺpikov čapovaných do prahového trámu položeného na priečne orientované väzné trámy. Pod hambalkami v dolnej aj hornej úrovni sú horizontálne rozpory medzi stĺpikmi. Zavetrenie stolice zabezpečujú krátke pätné vzpery medzi stĺpikmi a prahovým trámom. Pod vrcholom dopĺňajú pozdĺžne stuženie diagonálne vzpery tzv. nožnicového tvaru. Krov je opätovne primárnou krokrovou hambalkovou konštrukciou s hrebeňovou rámovou stojatou stolicou z prelomu rokov 1698/1699d a 1699/1700d, v západnej časti sú dendrochronologicky datované prvky aj z prelomu rokov 1710/1711d. (Obr. 7. a 8)

Severné krídlo konventu kláštora

Krov severného krídla konventu kláštora je moderný väznicový konštrukčný systém, ktorý vznikol prestavaním pôvodného vyššieho krovu pravdepodobne konštrukčne spojeného s krovom trojlodia kostola na južnej strane. Krov severného krídla je pultový s nízkym sklonom, pozdĺžne viazaný hrebeňovou a stredovou väznicou so šikmými stolicami. Približne 50 % prvkov je z rokov 1901 – 1902d. Druhá polovica prvkov krovu má viditeľne preskladané pôvodné prvky vyššieho pultového zastrešenia z prelomu rokov 1710/1711d.

Použitý typy krovov sú u nás, ale aj v blízkom stredoeurópskom prostredí, bežne používanými konštrukciami v 17. storočí, výnimočne aj v 18. storočí, ako napr. krov nad loďou a svätyňou rímskokatolíckeho Kostola sv. Ladislava v neďalekých Liptovských Matiašovciach dendrochronologicky datované do rokov 1695/1696d alebo evanjelického kostola v Chmeľove pri Prešove z polovice 18. storočia. ■



Usmiaty Tomáš Kyncl

¹ BURAN, Dušan (ed.). *Dejiny slovenského výtvarného umenia : Gotika*. Bratislava : SNG a Slovart, 2003, s. 649-651.

² Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia, fond Salvatoriánska provincia, Acta capitularia, sign. RHKS 451; Liber rationum conventus Okolicnsensis, sign. RHKS 458. Pozri tiež: MV SR, Štátny archív Bytča, fond Liptovská župa I., inv. č. 958, šk. 681.

³ Po Dóme sv. Martina v Bratislave, ktorého krov lode je zo záveru 30. rokov 15. storočia so sklonom 60° a Katedrále sv. Martina v Spišskej Kapitule, ktorá má spoločný krov nad loďou a svätyňou záveru zo 60. rokov 15. storočia a sklonom 59°.

Život na hrade Uhrovec v roku 2012

PETER HORANSKÝ
FILIP JAŠŠO

Hrad Uhrovec, skrývajúci sa medzi strmými úbočiami južných výbežkov Strážovských vrchov severovýchodne od Bánoviec nad Bebravou, patrí zaiste aj vďaka svojej chránenej polohe k najzachovalejším hradným zrúcaninám na Slovensku. Hoci nikdy nepatril čo sa týka významu k „hradom 1. kategórie“, pre svojich majiteľov, medzi ktorých patrili poprední uhorskí šľachtici i manželky uhorských kráľov, bol obľúbeným luxusným a bezpečným sezónnym sídlom. Na stavebnej podobe pôvodne románskeho hradu sa podpísali mnohé prestavby, na rozdiel od iných hradov však nespočívali vo veľkolepom rozširovaní opevneného areálu o predstavané predhradia, ale vplyvom limitov daných veľkosťou skalnatej vrcholovej plochy hradného kopca po predstavaní juhozápadného predhradia bolo možné zväčšiť obytnú plochu hradu už len nadstavením do výšky. Vznikol tak kompaktný výškovo vyrovnaný renesančný komplex, ktorý dodnes tvorí charakteristickú siluetu hradu. V priebehu 18. storočia hrad pomaly strácal svoju funkčnosť a majitelia v ňom trvalo nesídlili. Ešte v roku 1802 nechali núdzovo popravovať časť striech, ktoré strhla víchrica. V júli 1848 bol hrad podpálený a začal postupne chátrať. Väčšina objektov hradu napriek tomu dodnes stojí takmer po pôvodné koruny murív; výrazný úbytok hmoty predstavuje iba deštrukcia vonkajšej steny paláca pristavaného k južnej hradbe predhradia na konci 19. storočia a v roku 2003 zrútenie časti predbránia, ktoré tvorí vstup do hradného jadra. Od roku 1998 na hrade rozvíja svoje aktivity pod vedením Mgr. P. Horanského a Ing. arch E. Horanskej Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva, pričom je kladený veľký dôraz na prepojenie fyzickej konzervácie nielen s architektonicko-historickým a archeologickým výskumom, ale aj doplnkovým archívno-historickým, dendrochronologickým a petrografickým výskumom.

Od mája do novembra 2012 prebiehal na hrade projekt Zapojenie nezamestnaných do obnovy kultúrneho dedičstva. Stavebné práce boli zamerané na dostavbu tretieho mostného piliera a opravu pláštia vstupnej brány do predhradia. Experimentálne sa omietli smolné nosy metakaolínovou maltou. V hradnom jadre sa práce sústredili na opravu koruny muriva a dvorovej fasády severozápadného renesančného paláca a súvisiaceho kaplnkového traktu, opravu a sfunkčnenie komína severozápadného paláca, úpravy koruny západného paláca a zastrešenie objektov pri južnej hradbe. V interiéri severozápadného paláca boli reštaurátorsky ošetrené a prichytené omietkové vrstvy a konzervované kamenné články na fasáde. Súbežne s týmito prácami bol v predhradí realizovaný architektonicko-historický výskum hospodárskej budovy a príslušných objektov južnej, severnej bašty a západného hradbového múru (Ing. M. Matejka), pričom pozornosť bola venovaná aj murivám odkrývaným paralelne prebiehajúcim archeologickým výskumom. V súčasnosti sa pripravuje archi-



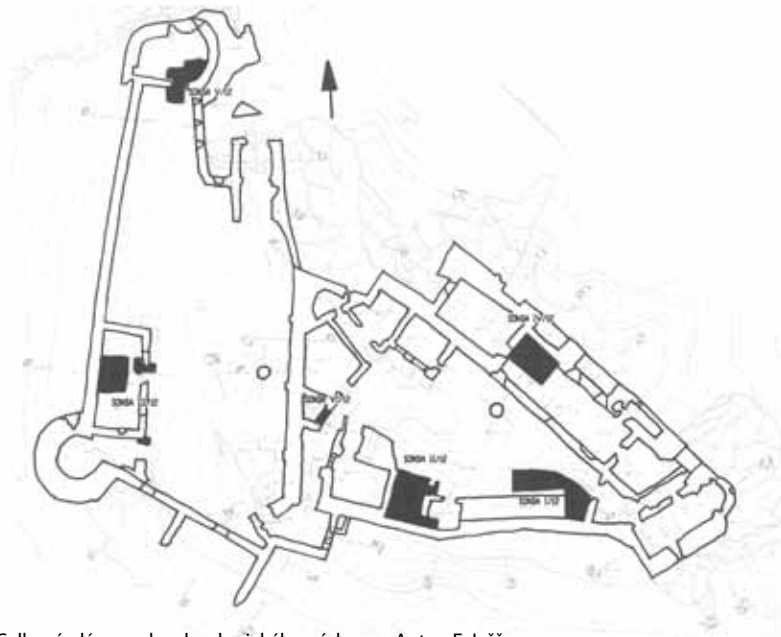
Cestovné slnečné hodiny, 2. polovica 16. storočia. Foto: P. Horanský.

tektionická štúdia obnovy hospodárskej budovy (Mgr. art. M. Varga), ktorá bude slúžiť v blízkej budúcnosti ako zázemie pre dobrovoľnícke aktivity na hrade.

Zmena nastala pri realizátoroch archeologického výskumu: Mgr. B. Resutíka z Mestského ústavu ochrany pamiatok v Bratislave vystriedal Pamiatkový úrad SR (vedúci Mgr. S. Katkín, spracovateľ Mgr. F. Jaššo, PhD.), pričom pri terénnej časti vypomohli Mgr. E. Bukovčanová, Mgr. D. Zacharová a doktorand Masarykovej univerzity v Brne Mgr. D. Antoni. Kopácke práce zabezpečili účastníci letných táborov mládežníckej organizácie Päť pé.

Predmetom výskumu bolo 6 hradných objektov, s cieľom preskúmania nálezových situácií v miestach napredujúcich konzervačných prác. Na hornom nádvorí bola preskúmaná plocha (sonda I/12), kde sa predpokladali zvyšky pôvodného schodiska vedúceho do najvyššej časti s kaplnkou. Kamenné stupne schodiska však boli zistené len v hornej časti, kde sa odbočovalo menším bočným schodiskom na ochodzu hradby. V nižšej časti bolo členité skalné podložie len vyrovnané zmesou zeme, štrku a malty do pozvoľna stúpajúcej rampy. Bočná stena rampy bola zrejme vymurovaná, čomu nasvedčujú zvyšky muriva odkryté v jej spodnej časti.

Ďalším preskúmaným miestom (sonda II/12) bol interiér jednej z miestností južného traktu, pristavaného k hradbe, s predpokladanou funkciou kuchyne. Pod deštrukčným zásy-



Celkový plán sond archeologického výskumu. Autor: F. Jaššo.

pom boli objavené zvyšky zaklenutej kamennej pece v rohu miestnosti. Oproti peci bola do priečky oddeľujúcej priestor od susednej miestnosti zamurovaná kamenná výlevka trojuholníkového tvaru, čo umožňovalo nezávislé využívanie z oboch miestností. Odtokový kanál ústil cez hradbu mimo areál hradu. V strede miestnosti bola čiastočne odkrytá tehlová podmurovka druhej pece, resp. otvoreného ohniska. Podlahu miestnosti tvorila udupaná hlina. Celý priestor bol pôvodne zaklenutý kamennou valenou klenbou, z ktorej zvyšok sa zachoval pri hradbe. Nad kuchyňou, v úrovni prvého poschodia bola na tomto mieste zistená tehlová podlaha. V rohu susednej miestnosti sa nachádzala ďalšia kamenná zaklenutá pec.

Pozoruhodné zistenia prinieslo preskúmanie pivnice pod severozápadným palácom (sonda IV/12). Situácia bola narušená „hladačmi pokladov“, podľa miestnej ústnej tradície ešte počas druhej svetovej vojny. Niekoľko masívnych kamenných kvádrov, ktorými bola pivnica vydláždená, bolo vtedy presunutých, a do vrstvy sterilného ílu pod nimi bola pri východe z pivnice vykopaná jama. Po odstránení sutiny, ktorá napadala do pivnice z nádvorja cez vetrací otvor a následnom začistení situácie sme prišli k záveru, že celý priestor pivnice pôvodne slúžil ako murovaná cisterna omietnutá dodnes zachovanou vodovzdornou omietkou, ktorá obsahuje veľký podiel tehlovej drviny. Tá jej dodávala potrebné vlastnosti a charakteristickú ružovú farbu. Pri oprave cistery bolo jej dno prekryté



Sonda IV/12 v pivnici severného krídla. Foto: F. Jaššo.

asi 0,5 m hrubou vrstvou jemného ílu a kamenných kvádrov, pričom steny boli upravené ďalšou vrstvou vodovzdornej omietky. Po vybudovaní novej cistery na nádvorí hradu stratila staršia cisterna význam a bola adaptovaná na vínnu pivnicu, o čom svedčí aj čiastočné osekanie portálu, aby bolo možné otvorom preniesť sud. Pravdepodobne v súvislosti s touto zmenou funkcie bol povrch kamenných kvádrov prekrytý dvomi vrstvami liatej maltovej dlážky.

Menšou sondou bol overený vstup do bočnej miestnosti vedľa vyústenia prejazdu na nádvorie hradného jadra (sonda VI/12). Odkrytý bol kamenný murovaný prah vstupu s negatívnym odtlačkom dreveného hranola, tvoriaceho časť pôvodnej zárubne dverí. Priamo sa tak nadviazalo na sondážne preskúmané plochy v rokoch 2006 a 2007.

V rámci predhradia boli archeologické sondy umiestnené v hospodárskej budove pristavanej k západnej hradbe a pri vstupe do delovej bašty, chrániacej vstup do hradu. V interiéri hospodárskej budovy bol odstránený mohutný javor aj s koreňovým systémom. Vzniknutý „kráter“ bol podľa možnosti upravený do podoby archeologickej sondy (III/12), ktorou bolo zistené, že terén v prízemí objektu bol vyrovnaný takmer 2 m hrubou navážkou zeme a kamenia, aby sa vyrovnal prudko klesajúci terén. V juhovýchodnom kúte interiéru bol odstránený sutinový kužeľ, z ktorého sme v súlade s naším predpokladom získali viaceré fragmenty zeleno glazovaných kachlíc z pece, ktorej odtlačok sa zachoval v omietke steny na úrovni 1. poschodia. Menšími sondami v mieste vstupu a juhovýchodného nárožia boli overené pochôdzne úrovne interiéru i príslušného exteriéru budovy.

Poslednou preskúmanou situáciou bol vstup do delovej bašty (sonda V/12), za účelom zistenia ostení kvôli plánovanému domurovaniu a zistenia pochôdznych úrovní. Okrem úspešného overenia týchto situácií bol objavený dovtedy neznámy kamenný múr, prebiehajúci paralelne s múrom spájajúcim baštu a budovu brány, pochádzajúci zo staršej fázy nádvorja pred vznikom brány.

Spoločným zistením pre všetky skúmané situácie bola prítomnosť súvislej prepálenej vrstvy, ktorú je možné považovať za zánikový horizont hradu. V prípade hradného jadra je prepálený horizont s najväčšou pravdepodobnosťou dôkladom požiaru v roku 1848.

Z huteľných nálezov popri obvyklej pestrej škále keramiky a kachlíc stoja za osobitnú pozornosť nálezy mincí (bežné uhorské razby – v súčasnosti v procese určovania numizmatikom), ako aj medené cizely – polotovary na výrobu falošných mincí, ktoré boli zastúpené už medzi nálezmi z predošlých výskumov. Najpozoruhodnejším nálezom sezóny sú však bezpochyby cestovné diptychové slnečné hodiny z kosti s rytou výzdobou a kovovými aplikáciami, objavené v závere výskumu v zásypovej deštručnej vrstve pri odstraňovaní kontrolného bloku uprostred interiéru kuchyne v hradnom jadre (sonda II/12). Prepadli tam pravdepodobne spolu s deštrukciou z vyšších poschodí budovy. Tento výnimočný nález je možné datovať na základe analógií do 16. storočia. Po nálezoch z Ilje a Svodína ide o tretí archeologický nález tohto druhu, pričom exemplár z Uhrovca je najlepšie zachovaný. ■

Od špitála k nemocnici

Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska

IVANA FIALOVÁ

V dňoch 10. a 11. októbra 2012 sa v priestoroch Slovenského národného archívu uskutočnila medzinárodná konferencia s názvom *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska*.

Prvý deň rokovania otvoril Radoslav Ragač, riaditeľ SNA, a pri tejto príležitosti predstavil prítomným novo vydanú publikáciu *Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska. Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo*, ktorá obsahuje príspevky z rovnomennej konferencie, konaanej na pôde SNA v septembri 2011. Ako prvý prednášajúci vystúpil zahraničný hosť Szabó Dénes z Múzea Ferencza Móra v Szegede s príspevkom o symbolických a ozajstných trepanáciách v Karpatskej kotline v 10. – 12. storočí. Priblížil rozdiely medzi týmito dvoma typmi trepanácie, ako aj náboženský a kultúrny význam tohto lekárskeho zákroku. Annamária Batrha z Univerzity v Szegede sa vo svojom príspevku zaoberala zdravotným stavom a ochoreniami dvoch uhorských kráľov z rodu Anjou – Karola Róberta a jeho syna Ľudovíta. Vychádzala pri tom z údajov stredovekých kroník, ako aj zo zachovaných vyobrazení panovníkov. Mária Žiláková z Katedry slovanskej filológie Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti sa zamerala na predstavovanie rozvoja oficiálnej medicíny dolnozemskej slovenských miest – Malý Kereš, Nired'háza, Sarvaš, Poľný Berínčok, Békešská Čaba a Slovenský Komlôš. Vladimír Rábik z Trnavskej univerzity sa vo svojom príspevku venoval dejinám trnavského špitála Svätého Kríža v stredoveku. Jeho vznik súvisel s budovaním prvotného mestského zriadenia v trnavskej mestskej aglomerácii. Opísal nielen majetkovú základňu špitála, ale aj jeho prechod zo správy benediktínskej rehole pod správu mesta Trnava.



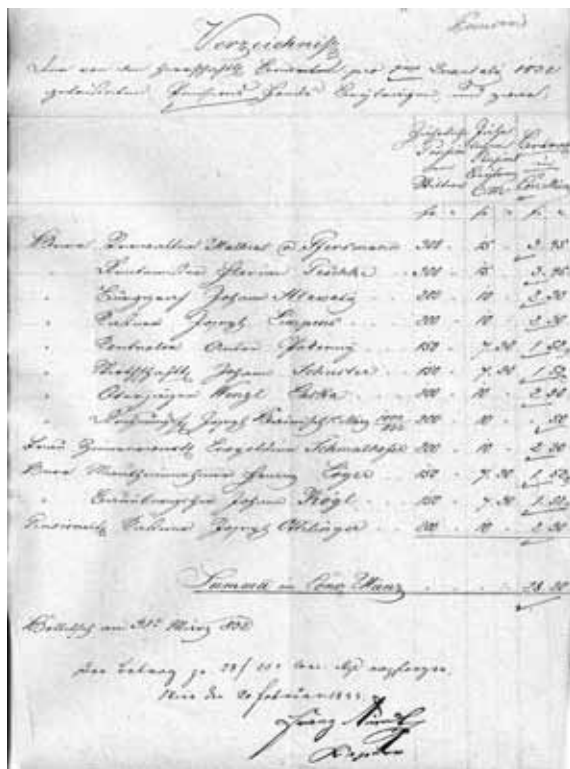
Reprodukcia plagátu ku konferencii. Zdroj: SNA.

Po prestávke nasledoval príspevok Kataríny Nadaskej zo Slovenského národného archívu o stredovekých špitáloch v Košiciach, v ktorom načrtla problematiku vzniku košických špitálov, ich typológiu, lokalizáciu a správu, analyzovala predpoklad prítomnosti rytierskeho rádu v meste v súvislosti s prevádzkou jedného zo špitálov. Dejiny mestského špitála sv. Alžbety Uhorskej v Skalici, nazývaného aj Štibor, sa zaoberal Richard Drška zo Záhorského múzea v Skalici. Pozornosť sústredil nielen na fungovanie špitála, jeho správu vykonávanú volenými špitálskymi úradníkmi, ale aj na starostlivosť o jeho obyvateľov a ich hmotné zabezpečenie. Tematicky na dva predchádzajúce príspevky nadviazala aj Hildegarda Pokreis zo šalianskej pobočky Štátneho archívu v Bratislave, ktorá sa venovala dejinám špitála v Seredi. V roku 1689 ho dala postaviť grófká Katarína Tokolyová s manželom Jánom Levenburghom a útočisko v ňom malo nájsť 12 osôb. Radoslav Ragač v príspevku *Problematika zvolenského mestského špitála od stredoveku až do druhej polovice 19. storočia* predstavil umiestnenie špitála v rámci mesta, jeho

hospodárske zabezpečenie a každodenný život chovancov.

V popoludňajšom bloku konferencie ako prvý vystúpil József Révész z Mestského múzea v Kőzsegu. Predniesol príspevok o rehoľných a meštianskych lekárnikoch v Kőzsegu v 17. a 18. storočí. Okrem okolností ich vzniku a osudov jednotlivých majiteľov – lekárnikov umožnil poslucháčom prostredníctvom zaujímavej prezentácie nahliadnúť do expozícií dvoch lekární so zariadením spred dvoch storočí. Práve v Kőzsegu je ako v jedinom meste v Maďarsku možné vidieť kompletne zariadenia lekární a ich laboratórií zo spomínaného obdobia. História lekárnictva na Orave v rokoch 1632 – 1950 sa vo svojom príspevku zaoberala Soňa Maťugová zo Štátneho archívu v Bytči, pobočka Dolný Kubín. Toto časové obdobie bolo ohraničené prvou zmienkou o xenochodiu v Dolnom Kubíne z roku 1632 a na druhej strane poštátnením verejných lekární v roku 1950. Príspevok Lucie Krchnákovéj zo Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici priniesol podnetné a zaujímavé údaje o zdravotníckom zariadení slúžiacom pre osobitnú skupinu obyvateľstva – pre baníkov v oblasti banskoštiavnického regiónu. Osobitná nemocnica pre baníkov bola založená v Štiavnických Baniach okolo roku 1648. Inému typu nemocnice venovala pozornosť Zuzana Šutariková z Vojenského historického archívu v Bratislave. Konkrétne išlo o posádkovú nemocnicu v Bratislave, pričom stručne načrtla jej dejinný vývoj od založenia až po súčasnosť, organizáciu a fungovanie tejto nemocnice, tiež predstavila najvýznamnejšie osobnosti z vojenského lekárskeho prostredia. Osudy klimatickej liečebne v Tatranskej Polianke sledovala vo svojom príspevku Zuzana Kollárová zo Štátneho archívu v Levoči, pobočka Poprad. Jej zakladateľmi boli Pavol Wester so švagrom Michalom Guhrom a Samuelom Nitschom. Z Polianky, ktorá mala celoročnú prevádzku od roku 1907, sa postupne stala vyhľadávaná liečebňa vo Vysokých Tatrách.

Posledný blok prvého dňa rokovania otvoril po ďalšej prestávke Daniel Haas Kianička z Múzea mincí a medailí v Kremnici s príspevkom *Hygiena v Kremnici v 18. storočí*. Zaoberal sa jednotlivými hygienickými aspektmi v meste, ako bolo budovanie vodovodu, existencia toaliet v domácnostiach, prítomnosť kúpeľníkov, starajúcich sa o hygienu kremnických mešťanov či akceptovanie lekárskeho predpisov proti šíreniu rôznych epidémií. Mária Zajáč-



Súpis príspevkov zemepanských úradníkov do penzijného fondu za prvý štvrtrok 1832. Zdroj: SNA, fond Panstvo Holíč.

ková zo Záhorského múzea v Skalici využila na rekonštrukciu zdravotníckej a sociálnej starostlivosti v slobodnom kráľovskom meste Skalica v období 17. – 19. storočia písomnosti tamojších cechov. Cechy boli totiž okrem iného aj sociálnymi svojpomocnými organizáciami, ktoré sa venovali dobročinnosti, zabezpečovali starostlivosť o starých a nevládných členov cechu, o vdovy a siroty, dôstojný a slušný pohreb svojim členom a zároveň poskytovali podporu chudobným a živelnými pohromami postihnutým obyvateľom mesta. Alojz Balogh zo Slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV na početných príkladoch vykreslil obraz zdravotníctva na Slovensku v drobnej plastike. Ponúkol tak zaujímavý pohľad na problematiku zdravotníctva z pozície numizmatika, čo poukazuje na možnosti interdisciplinárneho výskumu témy konferencie. Po skončení rokovania mali účastníci podujatia možnosť prezrieť si priestory novozrekonštruovaného Bratislavského hradu.

Druhý deň konferencie otvorila Zuzana Lopatková z Trnavskej univerzity, ktorá priblížila priebeh cholerovej epidémie v roku 1831 vo vybranom geografickom priestore – a to v severnej časti malokarpatského regiónu. Ďalšia skupina príspevkov bola venovaná jednotlivým profesiám, pôsobiacim v oblasti zdravotníctva. Norbert Praženka z Odboru archívov MV SR sa zaoberal

zásahmi samosprávnych orgánov i kráľovských úradov upravujúcich podmienky vykonávania profesie pôrodných babíc v období osvietenstva v Bratislavskej stolici a rekonštruoval ich počet a pôsobenie v jednotlivých slúžnovských obvodoch tejto stolice. Eva Morovicsová z Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v spoločnom príspevku s Miroslavom Tiborom Morovicom z Historického ústavu SAV sledovala historický vývoj vzdelávania pôrodných babíc a asistentiek od 16. storočia až do polovice 20. storočia. Vzdelávaniu budúcich lekárov na Univerzite Komenského v Bratislave v rokoch 1919 – 1950 z pohľadu samotných študentov sa vo svojom príspevku venovala Mária Grófová z Archívu Univerzity Komenského v Bratislave. Jej kolegyňa

Jana Macounová zasa ozrejmila poslucháčom poslanie, aktivity a ciele Spolku slovenských medikov v Bratislave, ktorý fungoval v rokoch 1920 – 1948, pričom vyzdvihla jeho úlohu v oblasti riešenia problémov Lekárskej fakulty UK, medzi ktoré patrilo napr. zabezpečovanie študijných materiálov, ubytovanie a stravovanie poslucháčov, či zastupovanie ich záujmov.

Po prestávke na kávu sa slova opäť ujala Eva Morovicsová, ktorá v spoločnom príspevku s Annou Falisovou z Historického ústavu SAV analyzovala činnosť Spolku diplomových sestier v prvej Československej republike. Išlo o spolok, ktorý sa významne zaslúžil o zlepšenie sociálneho postavenia sestier, prispel k zakladaniu ošetrovateľských škôl a podieľal sa na vydávaní časopisu *Diplomovaná sestra*. Pôsobením Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku v rokoch 1925 – 1950/1951 sa zaoberal príspevok Libuše Hrubej zo Slovenského národného archívu. Eva Vrabcová zo Slovenského národného archívu v príspevku *Záchrana, spolok na ochranu žien a dievčat na Slovensku* vysvetlila prítomným okolnosti vzniku tohto spolku, spôsob fungovania, jeho ciele, oblasti pôsobnosti, ako aj jeho spoluprácu s ďalšími inštitúciami.

S mimoriadne zaujímavou a málo diskutovanou témou – *Armáda a pohlavné choroby* – vystúpil Peter Chorvát

z Vojenského historického ústavu v Bratislave, pričom sa okrem všeobecného náčrtu problematiky pokúsil interpretovať nebezpečenstvo pohlavných ochorení pre armádu ako inštitúciu a tiež poukázal na ďalšie možnosti výskumu tejto témy. Otázke zdravotno-hygienických podmienok a šírenia epidémií v zajateckých táborech v oblasti 5. zborového veliteľstva Bratislava v období prvej svetovej vojny sa v príspevku venovala Jana Zaťková z Vojenského historického archívu v Bratislave. Sociálnu starostlivosť o zaradencov v pracovnom tábore Ústie nad Oravou v rokoch 1943 – 1944 priblížil Martin Garek z Trnavskej univerzity. Do tábora boli umiestňovaní utečenci z Ukrajiny, ako aj asociálne osoby, ktoré mali pracovať na stavbe Oravskej priehrady, nahrdzali totiž nedostatok pracovných síl a prostredníctvom práce mala byť zabezpečená ich prevýchova.

Popoludňajšiu časť rokovania zahájila Ivana Fialová zo Slovenského národného archívu, ktorá opísala základné princípy fungovania penzijného fondu a provízneho inštitútu pre vdovy a siroty po zamestnancoch cisárskych pansťev Holíč a Šaštín. Išlo o jednu z foriem sociálneho zabezpečenia vybranej skupiny obyvateľstva v minulosti. Cieľom príspevku Kataríny Švábikovej, taktiež zo Slovenského národného archívu, bolo objasniť stav a spôsob zabezpečenia sociálnej a zdravotnej starostlivosti obyvateľov Slovenska prostredníctvom vrcholných inštitúcií štátnej správy, pôsobiacich v tejto oblasti v rokoch 1918 – 1928. Príspevok Daniely Tvrdoňovej s názvom *Školstvo pre mládež úchylnú, alebo školská starostlivosť o zdravotne a mentálne postihnuté deti v období I. ČSR* poukázal na vnímanie zdravotného postihnutia spoločnosťou v prvej polovici 20. storočia, pričom predstavil rôzne typy školských zariadení, ktoré v tomto období pôsobili na území Slovenska. Autorka pre krátkosť času podrobnejšie priblížila len fungovanie Domova slovenských mrzáčkov v Slávnici a Štátneho ústavu pre hluchonemých v Jelšave.

Dvojica autorov Pavol Tišliar z Katedry etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave a Branislav Šprocha z Infostatu – Výskumného demografického centra si pripravila dva príspevky. Prvý sa dotýkal inštitucionalizácie sociálnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku v 20. a 30. rokoch 20. storočia. V druhom príspevku autori analyzovali úmrtnosť a s ňou úzko súvisiaci zdravotný stav obyvateľstva v rokoch 1919 – 1937, čo im do určitej miery umožnilo

identifikovať hlavné problémy vtedajšieho zdravotníctva, ako aj upozorniť na zmeny, ktoré nastali v chorobnosti a zdravotnom stave obyvateľstva.

Peter Koval'z Inštitútu histórie FF Prešovskej univerzity sa v príspevku zaoberal zdravotnou starostlivosťou v meste Prešov po vzniku Československej republiky. Poukázal v ňom na základné problémy v oblasti zdravotníctva, s ktorými sa mesto muselo v sledovanom období vysporiadať, na zdravotný stav

obyvateľstva, šírenie jednotlivých ochorení, či rozvoj zdravotníckych zariadení v meste. Stav verejného zdravotníctva v okrese Šaľa v medzivojnovom období sledovala Judita Kováčsová zo Štátneho archívu v Bratislave, pobočka Šaľa. V záverečnom príspevku konferencie sa Juraj Kallo z Katedry všeobecných dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave venoval vývoju zdravotnej starostlivosti v Považskej Bystrici, pričom jadro príspevku tvoril opis komplikovaných okolností,

ktoré sprevádzali výstavbu štátnej okresnej nemocnice v rokoch 1945 – 1957 v meste.

Veríme, že podujatie prinieslo mnoho zaujímavých poznatkov z oblasti zdravotníctva, sociálnej starostlivosti a osvetu a taktiež otvorilo možnosť spolupráce a vzájomnej diskusie medzi odborníkmi z viacerých vedeckých oblastí, zaoberajúcimi sa touto problematikou. ■

Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti - dejiny, súčasný stav a perspektívy

LUBOŠ KAČÍREK
PAVOL TIŠLIAR

V dňoch 13. – 15. 11. 2012 sa na Filozofickej fakulte UK v Bratislave konala medzinárodná vedecká konferencia *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*. Konferenciu pripravila na domácej pôde Katedra etnológie a kultúrnej antropológie – odbor Muzeológia a kultúrne dedičstvo v spolupráci so Slovenským národným archívom, SNM-Prírodovedným múzeom a Múzeom mesta Bratislavy. Záštitu nad podujatím prevzal aj minister kultúry SR Marek Madarič.

Na konferencii odznelo 57 príspevkov od 64 prednášajúcich. Zastúpenie mali odborníci zo Slovenskej a Českej republiky z univerzitných pracovísk, múzeí s celoštátnou pôsobnosťou i so špecializovaným zameraním a vedec-kých a pamiatkových inštitúcií. Konferencie sa zúčastnili aj zástupcovia ministerstiev kultúry oboch štátov.

Konferencia bola rozdelená do viacerých blokov členených podľa tematického zamerania príspevkov. Úvodná časť príspevkov sa venovala dejinám múzejného fenoménu, počiatkom formovania múzeí, vzťahu štátu, respektíve ideológie zasahujúcej do činnosti múzeí, ich právneho postaveniu a legislatíve vo vzťahu k jednotlivým múzejným činnostiam a pôsobeniu

slovenských múzeí združených v Zväze múzeí na Slovensku a ich sekciám.

Účastníci konferencie venovali pozornosť aj oblasti teórie muzeológie, osobitnú pozornosť vyvolala problematika digitalizácie kultúrneho dedičstva ako úloha, ktorej sa v súčasnosti venuje osobitná pozornosť v rámci všetkých pamäťových inštitúcií. Ako však zaznelo, nemôžeme zabúdať, že na prvom mieste musí byť ochrana originálneho predmetu ako pramenného dokladu o vývoji prírody a spoločnosti pre budúce generácie.

Výrazné zastúpenie na konferencii mali príspevky zamerané na oblasť múzejnej prezentácie, respektíve múzejnej a galerijnej pedagogiky. Referujúci sa zameriavali predovšetkým na prezentáciu neformálneho vzdelávania v múzeách a galériách, spolupráci múzeí/galérií so školami a spôsobom, ako podchytiť záujem verejnosti o návštevu múzeí.

Sekcia archívnictvo a knihoveda približovala archívne a knižničné kultúrne dedičstvo, záchranu archívnych a knižničných dokumentov na území Slovenska, pôsobenie inštitúcií zameraných na ich záchranu či predstavenie významných archívnych a knižných dokumentov, ktoré sa uchovali na území Slovenska, ako aj spôsoby ochrany, konzervovania a reštaurovania papierových dokumentov.

Rozsiahlu časť prednesených príspevkov tvorili referáty zamerané na ochranu pamiatkového fondu – umelecko-historických či technických pamiatok, ako aj pamiatok ľudovej architektúry, a to v súčasnosti i v minulosti. Ako upozornili zúčastnení, práve pamiatky ľudovej architektúry v súčasnosti najviac podliehajú zániku, respektíve stavebno-technickým zásahom, ktoré znižujú ich pamiatkovú hodnotu, keďže jej vlastnícmi sú prevažne fyzické osoby a zo strany pamiatkových úradov je náročné zabezpečiť odborný dohľad, aj v kontexte v súčasnosti platnej legislatívy.

Časť príspevkov sa venovala problematike hmotného i nehmotného kultúrneho dedičstva a kultúrneho kapitálu, a to v širšom celoštátnom i užšom regionálnom kontexte, vo vzťahu ku globalizácii, jeho inštitucionálnej podpore formou projektov a grantov, ako aj ich využitiu v rámci cestovného ruchu. Diskusiu vyvolal aj problém zásahov developerov do hmotovej štruktúry obcí a miest, respektíve nečinnosť miestnych samospráv pri ochrane a záchrane aj potenciálnych nositeľoch kultúrnych hodnôt (napríklad zanikajúca industriálna architektúra), ochrane urbanistických celkov či ochranných pásiem rezervácií pred nežiaducimi zásahmi zo strany investorov a individuálnych vlastníkov.

Príspevky z konferencie budú po recenznom konaní publikované v novo-vozaloženom vedeckom časopise *Muzeológia a kultúrne dedičstvo/Museology and Cultural Heritage*, ktorý začne vychádzať 2x ročne od roku 2013 a bude ho vydávať odbor Muzeológia a kultúrne dedičstvo na FiF UK v Bratislave. Časopis bude poskytovať priestor na publikovanie vedeckých príspevkov odborníkov z oblasti muzeológie, monumentológie a príbuzných pamäťových odborov, recenzie a anotácie odbornej literatúry, ako aj biografické portréty odborníkov z oblasti kultúrneho dedičstva a príbuzných disciplín. ■



Konferencie konzervátorů-restaurátorů

ZUZANA KRIVOŠÍKOVÁ

V prvej polovici septembra tohto roka sa uskutočnil jubilejný dvadsiaty ročník Konferencie konzervátorů-restaurátorů. Konferenciu, ktorú organizuje Technické múzeum v Brne – Metodické centrum konzervácie v spolupráci s Komisiou konzervátorov-reštaurátorov AMG, tentoraz hostilo Oblastné múzeum v Litoměřiciach. Usporiadáním konferencie mesto nadviazalo na tradíciu, ktorá sa začala v roku 1991 v meste Žďár nad Sázavou.

Cieľom trojdňovej konferencie (11. – 13. septembra) bolo sprostredkovať stretnutie konzervátorov-reštaurátorov pohybujúcich sa prevažne v múzejnej sfére a výmenu informácií a skúseností v oblasti ochrany zbierkových predmetov. Tematicky bol tento ročník zameraný na materiálové a technologické prieskumy, konzervátorské-reštaurátorské zásahy, nové metódy a technológie v oblasti konzervovania, reštaurovania a ochrany kultúrneho dedičstva.

Konferenciu zahájil svojim úvodným slovom starosta hostiteľského mesta Mgr. Ladislav Chlupáč. Ten vo svojom príhovore hovoril o Litoměřiciach ako o meste s viac ako tisícročnou

históriou, ktoré patrí medzi kráľovské mestá a je zároveň jedno z najstarších miest v Českej republike. Taktiež vyzdvihol dôležitú prácu reštaurátorov, konzervátorov a chemikov, bez ktorých spolupráce by nebolo možné zachovať mnohé z historických pamiatok. Starosta Litoměříc zároveň vyjadril poctu tomu, že jubilejný ročník konferencie sa koná práve v tomto meste.

Po jeho vystúpení nasledovali príspevky odborníkov – pamiatkarov, archeológov, chemikov, reštaurátorov, pričom celkovo bolo na konferencii zaregistrovaných 255 účastníkov. Mimoriadne veľká účasť svedčí o jej kvalite a obľúbenosti.

V prvý deň konferencie boli odprezentované zhruba dve desiatky príspevkov, ktoré boli doplnené krátkou diskusiou k problematike. Účastníci mali možnosť si medzi prvými prezentáciami vypočuť aj príspevok Chemickeo-technologického oddelenia Pamiatkového úradu SR s názvom Parciálne výsledky výskumu výskytu fluoritu vo farebných vrstvách (štúdia k technológii maľby gotického krídlového oltára). Autorkou štúdie je vedúca oddelenia CHTO Ing. Jana Želinská, PhD.

Tematika výskytu fluoritu v maľbách na území Slovenska publikum zaujala, pričom vhodne doplnila obsahové zameranie konferencie. Z ďalších vystúpení mohli účastníci konferencie získať viac informácií napríklad z oblasti nových možností odstraňovania organických látok z povrchov pamiatok, či z oblasti reštaurovania mäkkých pergamenových väzieb. Medzi najzaujímavejšie príspevky patrilo vystúpenie venované metóde peptidového mapovania, ktorá bola aplikovaná na analýzu histo-

rických mált. Autorkou tohto príspevku bola Anna Fialová z VŠCHT v Prahe. Už od staroveku sa do mált pridávali rôzne organické aditíva ako mlieko, vajcia alebo krv, ktoré zlepšovali fyzikálno-chemické vlastnosti. Technologické postupy výroby mált s prídavkom prírodných aditív boli odovzdávané z majstra na učna iba ústne a, žiaľ, boli v 19. storočí pod tlakom priemyselnej revolúcie zabudnuté. Znovuobjavenie týchto postupov a predovšetkým identifikácia proteínového prídavku môže napomôcť reštaurátorom historických budov. Pre identifikáciu proteínových aditív bola použitá metóda peptidového mapovania. Zaujímavá bola tiež prezentácia venovaná výsledkom výskumu mikroemulzie, ktorá by ekologicky a šetrne odstraňovala nežiaduce látky – korózne produkty, usadené nečistoty, či už skôr použité konzervačné spevňujúce prostriedky z povrchov pamiatkových objektov.

Po odprezentovaní príspevkov v rámci prvého dňa konferencie nasledovala prehliadka mesta Litoměřice. Účastníci konferencie mali možnosť spoznať toto kráľovské mesto prostredníctvom prehliadky so sprievodcom. Vo večerných hodinách sa uskutočnil aj spoločenský večer pre účastníkov konferencie, ktorý ponúkol priestor aj na neformálnu výmenu informácií.

V druhý deň konferencie sa jednotliví účastníci prezentovali prostredníctvom posterov, kde v stručnej forme ponúkli výsledky svojej práce. Po prezentáciách nasledovala diskusia, v rámci ktorej bol napr. konfrontovaný postup konzervácie drevených nádrží využívajúci roztok polyetylénglykolu s konzervovaním založeným na využití cukrovej vody. Takisto sa črtala možná spolupráca konzervátorov. Práve takáto forma sprostredkovania informácií ponúkla vhodný priestor aj na spoznanie iných názorov a na riešenie konkrétnych problémov.

Súčasťou programu konferencie v druhý deň bola návšteva neďalekého mesta Terezín. Tá bola spojená aj s prehliadkou pamätníka Terezín, ktorý vznikol v roku 1947 na mieste utrpenia desiat tisícov ľudí. V Českej republike je jedinou inštitúciou svojho druhu. Jeho poslaním je uchovávať pamiatku obetí rasového a politického prenasledovania v rokoch nacistickej okupácie. Zároveň má rozvíjať múzejnú, výskumnú a vzdelávaciu činnosť. Ďalej mali účastníci konferencie možnosť pozrieť si kláš-



Litoměřice, Katedrála sv. Štěpána. Foto: autorka.

tor sestier premonštrátok v Doksanoch či Vodný hrad Budyně nad Ohří. Zaujímavou súčasťou prehliadky bola aj návšteva lomu, v ktorom sa ťaží jeden z najznámejších českých minerálov – český granát. Po tejto prehliadke nasledovala aj návšteva Múzea českého granátu v Třebenicích. Budova múzea je pôvodne nemecký luteránsky kostol, postavený roku 1902. Stála expozícia zobrazuje ťažbu a spracovanie českého granátu ako aj historické a súčasné granátové šperky. Medzi exponátmi sú i šperky poslednej veľkej lásky J. W. Goetha Ulriky von Levetzow. Okrem iného tu tiež nájdeme i tretí najväčší český granát vážiaci 2,642 g.

V posledný deň konferencie pokračovali prezentácie účastníkov napríklad na tému konzervácia a uloženie zbierok hracích kariet či neutralizácia čiernobielych fotografií. Po odznení všetkých ôsmich prezentácií bola konferencia ukončená. Podujatie bolo zvládnuté na vysokej profesionálnej a odbornej úrovni, pričom vysoko pozitívne hodnotím nielen samotný priebeh konferencie, ale aj priestor na neformálnu výmenu informácií. ■

ZUZANA KRIVOŠÍKOVÁ

V dňoch 24. – 28. septembra uskutočnili pracovníci Chemicko-technologického oddelenia monitoring stavu drevených chrámov v slovenskej časti Karpatského oblúka zapísaných do zoznamu UNESCO. Osem drevených chrámov (kostolov a cerkví) a jedna drevená zvonica z územia Slovenska boli v júli 2008 zaradené do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Svetové kultúrne dedičstvo (SKD) je súborom takých ľudských diel najrôznejších kultúr, ktorý pochádza zo všetkých častí sveta, a ktorý dokumentuje schopnosti ľudí vytvárať a zabezpečovať podmienky na zachovanie a rozvoj života na Zemi, na jeho užitočné napredovanie a skvalitňovanie. Drevené chrámy z územia Slovenska sú súčasťou tzv. sériového zápisu, podľa ktorého zapísané pamiatky dokumentujú jedinečné, inde neopakovateľné, resp. výnimočné stvárnenie daného stavebného druhu – v našom prípade drevených chrámov.

Do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva sú okrem nášho súboru zaradené ďalšie drevené chrámy z územia Nórska, Fínska, Poľska, Rumunska, Ruska a Ukrajiny. Každý z týchto zápisov dokumentuje inú kultúrnu tradíciu – s odlišným priestorovým a výtvarným poňatím, s rozdielnym charakterom výzdoby, na inom konštrukčnom princípe. Súbor územne rozptýlených drevených chrámov z obcí Bodružal, Hervartov, Hronsek, Kežmarok, Ladomirová, Leštiny, Ruská Bystrá a Tvrdošín bol zapísaný do zoznamu SKD na základe toho, že každý z nich spĺňa požadované podmienky jedinečnosti v zmysle Konvencie o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva.

Slovensko je krajinou, kde sa od dávna stretali, spolu žili a vzájomne sa ovplyvňovali rôzne etnické skupiny s rôznymi kultúrnymi tradíciami a rôznou náboženskou orientáciou. Zapísaný súbor drevených chrámov zo Slovenska je svedectvom práve tejto symbiózy, výsledkom ktorej je individualizovaná inovatívna odlišnosť každého jedného z objektov.

Súbor monitorovaných kostolov pozostáva z ôsmich objektov rôznej konfesionalnej príslušnosti: 3 chrámy sú gréckokatolícke (Bodružal, Ladomirová, Ruská Bystrá), dva chrámy rímskokatolícke (Hervartov, Tvrdošín), tri chrámy a jedna zvonica evanjelické (Kežmarok, Leštiny a Hronsek, ku ktorému patrí aj zvonica).

Aktuálny monitoring spočíval v sledovaní tých faktorov, ktoré pôsobia na zapísané objekty a ktoré môžu ohrozovať samotnú podstatu objektov. V objektoch kostolov sme uskutočnili vizuálnu obhliadku exteriéru a interiéru so zameraním na poškodenie, zavlhčenie, trhliny, napadnutie drevokazným hmyzom a hubami. V rámci interiéru sme sa zamerali na meranie vzdušnej vlhkosti a vlhkosti drevenej hmoty zrubovej konštrukcie a obloženia.

Vzhľadom na materiál, z ktorého sú tieto chrámy vyhotovené a ich vek, za kľúčové ohrozenia treba považovať najmä ohrozenie biotickými škodcami (drevokazné huby, drevokazný hmyz), ohrozenie nepredvídanými prírodnými katastrofami (veterná smršť, množstvo snehu, povodne, úder blesku), úmyselné alebo neúmyselné ataky človeka. Podľa predbežných záverov možno konštatovať, že prostredie areálov všetkých chrámov je upravené, pravidelne udržiavané v čistote a poriadku (kosenie trávy, vyhrabávanie lístia, odprávanie zoschnutých kvetov a pod.). Rovnako aj interiéry všetkých chrámov bol v udržiavanom stave. Podrobné výsledky monitoringu budú zverejnené v správe. ■



Drevený kostol v Bodružale. Foto: autorka.

Technológie, ktoré sa pri ochrane pamiatok neosvedčili

VERONIKA KAPIŠINSKÁ

Posledný tohtoročný seminár z cyklu odborných podujatí pravidelne organizovaných Spoločnosťou pre technológie ochrany pamiatok a Národným technickým múzeom v Prahe prilákal neobvyklé množstvo účastníkov. Dôvodom bola nepochybne

osvedčených, ale aj prekonaných technológiách obnovy. Po rade seminárov prirodzene zameraných na prezentáciu vydatých a nasledovaniahodných obnov pamiatok sa organizátori odvážili vstúpiť na neistú, doteraz málo diskutovanú pôdu a otvoriť nie veľmi



Vila Tugendhat v Brne. Foto: V. Kapišinská.



Stav Kráľovského letohrádku Pražského hradu v roku 2000. Foto: V. Kapišinská.

zaujímavá a hlavne netradičná téma, ktorej provokatívny názov naznačil iný uhol pohľadu na doterajšiu ochranu pamiatok a nové možné smerovanie vývoja diskusie o nových i starých,

populárnu problematiku negatívnych skúseností a diskutabilných postupov v pamiatkovej ochrane. Popri pozitívnych a príkladných výsledkoch sú totiž práve pochybenia, prešľapy a slepé

uličky rovnako veľkým zdrojom ponaučenia. Chybami sa však, pochopiteľne, nikto nechválil rád, a preto sa o nich bežne nájdu len strohé informácie. Túto situáciu sa pokúsili organizátori obrátiť v prospech odbornej diskusie a prostredníctvom seminára na sklonku roka iniciovať rad ďalších podobných podujatí s plánovaným cieľom upozorniť nielen na výhody, ale aj na možné úskalia, riziká a obmedzenia nových postupov a metód obnovy pamiatok.

Hľadanie nových technológií je v dnešnej dobe ponúkajúcej stále vyspelejšie technické, technologické a materiálové novinky nevyhnutnosťou nielen v oblasti pamiatkovej ochrany. Túžba po pokroku, snaha zjednodušiť postupy, skrátiť čas realizácie, znížiť cenu a zároveň zvýšiť zisk, sprevádzané všadeprítomnou reklamou, prinášajú nepreberné množstvo aktuálne „zaručených“ a „všestranne použiteľných“ riešení. Neustále atakovanie novými teoreticky nepreskúmanými a prakticky dostatočne neoverenými metódami a materiálmi, vlastnosti ktorých často dostatočne nepozná ani sám výrobca, však nabáda k veľkej opatrnosti a prvotnej nedôvere. Hlavnou témou seminára sa tak stali konkrétne príklady technológií, ktoré sa pri ochrane pamiatok neosvedčili, s upozornením na príčiny ich zlyhania od nedostatočných znalostí vlastností použitých materiálov a nerešpektovania odporúčaných technologických postupov, cez nedostatok kvalitných prieskumov objektov a ich nekvalifikovanú interpretáciu, až po úpadok odbornej úrovne realizačných firiem a šablónovitú riešenie bez komplexného videnia.

Hneď v úvodnej prednáške Pavel Jerie z NPÚ, ústredného pracoviska v Prahe zhrnul niekoľko „zázračných“ metód, ktoré sa napriek prvotnej veľkej obľube a následnom hromadnom dobovom výskyte ukázali s odstupom času pre pamiatku škodlivé. Patrila medzi ne v minulosti rozšírená metóda izolácie muriva nanesením asfaltového náteru, čo spôsobovalo stúpanie vlhkosti do vyšších úrovní, metóda spevňovania omietok a kameňa fluátovaním na začiatku 20. storočia, ktorá napr. v prípade Domu u Minuty na Staromestskom námestí v Prahe zapríčinila nenávratné poškodenie sgrafitovej výzdoby, rovnako ako spevňujúce materiály na báze epoxidových živíc aplikované s ničivými dôsledkami v 60. rokoch minulého storočia. Samostatnou kapitolou bolo

očarenie betónom a cementom, ktoré s nekritickým nadšením používali v 60. rokoch predovšetkým na zrúcaninách či zámočkových objektoch prostredníctvom injektáže, škárovania cementom, nástrekov torkretom až po aplikovanie cementových omietok bez ohľadu na ich zníženú paropriepustnosť. Zvláštny zreteľ si pritom vyžaduje pomerne široká skupina pamiatok z 19. a 20. storočia, ktorá bola od počiatku vytvorená s použitím cementu a ktorej ochrana je veľmi špecifická a náročná. Takisto sanačné omietky, či syntetické nátery, ktoré sú jedným z dôsledkov úpadku remeselnej zručnosti, môžu v niektorých prípadoch priniesť veľmi dobré výsledky, na druhej strane sa však často neberie do úvahy ich starnutie, vizuálna odlišnosť, komplikované odstraňovanie, poškodzovanie muriva, znížená paropriepustnosť. Tému technologických prehréškov pri obnove pamiatok v rokoch 1965 – 1985 sa podrobnejšie venovala prednáška Jana Bárta. Na špecifický problém rozšíreného používania protipožiarnych náterov dreva, ktoré migrujú do hĺbky, spôsobujú rozvlákňovanie povrchu dreva, a tým postupnú degradáciu drevnej hmoty sa zamerala vo svojom príspevku Irena Kučerová. Upozornila na obmedzenú trvanlivosť týchto chemikálií vyrábaných na báze anorganických solí, ktorá si vyžaduje pravidelné aplikovanie vrstvy v 5 – 7 ročných intervaloch a odstrániť sa dá len mechanicky zbrúsením.

Okrem nevhodného používania niektorých materiálov a technológií boli príspevky zamerané aj na konštrukčnú a statickú stránku obnovy. Prednáška Pavla Jakoubka priblížila príbeh záchranu unikátnej strešnej konštrukcie a strešnej terasy nad ochodzou Kráľovského letohrádku Pražského hradu. Strecha a terasa, ktoré od počiatku vykazovali poruchy a boli preto v minulosti mnohokrát opravované, sú od roku 2007 postupne renovované. Súčasný prístup si pritom vyžiadala podrobné zhodnotenie dopadov predchádzajúcich zásahov, z ktorých najvýraznejšie boli realizované v 20. rokoch 20. storočia pod vedením architekta Plečnika a v 50. rokoch pod vedením architekta Janáka. V tomto čase nainštalovali aj vykurovanie objektu, čo spôsobilo kondenzáciu vody na plechovej krytine. Čiastočným riešením bolo v 90. rokoch obmedzenie vykurovania na temperovanie a vytvorenie systému

vetrania (odvod vzduchu vikiermi a prívod mriežkami z interiéru sály). V roku 2011 po opätovnom rozobratí strechy a nevyhnutnom použití hydroizolačnej fólie museli, žiaľ, už odstrániť poškodené historické šablóny medenej krytiny, ktoré nahradila krytina s umelou medenkou. Kategóriu úspechov a omylov statického zabezpečenia stavieb zastúpila prednáška Jiřího Starého o chybných statických riešeniach pri obnove nosných konštrukcií vily Tugendhat v Brne, venovaná základovým pätkám vily založeným v nepriaznivých geologických podmienkach na sprašiach svahovitého terénu. Niektoré z pätiék

stredí na nevhodnom type pamiatky tak opäť potvrdilo komplikovanosť a vysokú odbornú náročnosť oblasti pamiatkovej ochrany, kde žiadna technológia neprináša záruku bezchybného výsledku. Dnes sme postavení pred dôsledky týchto vo svojej dobe moderných spôsobov opráv, s ktorými sa musíme vysporiadať. V snahe predísť nechceným škodám je preto dôležité predovšetkým podporovať odbornosť, hľadať príčiny, starostlivo zvažovať dôsledky a v neposlednom rade myslieť dopredu na situáciu, ktorá nastane po dožití použitých materiálov. Takto netradične formulovanú tému seminára,



Budova Národného technického múzea v Prahe, tradičné miesto konania seminárov.
Foto: V. Kapišinská.

zapustených do ílového podlažia prostredníctvom studní začali vplyvom porušenia kanalizácie vykazovať deformácie. Vážna situácia vyvolala georadarové merania pätiék, avšak ich nesprávna interpretácia vyústila do niekoľkých návrhov nevhodných riešení. Nakoniec však boli po predchádzajúcej rozsiahlej diskusii základy vily zaistené šetrným a zároveň účinným spôsobom na nových studniach bez použitia mikropilot s ohľadom na pamiatkový charakter objektu. Seminár uzavrela prednáška Pavla Fáru venovaná nevhodným spôsobom sanácií vlhkého muriva.

Pripomenutie technológií, ktoré priniesli namiesto očakávaného progresu naopak sklamanie, či boli nepremyslene použité v neprimeranom pro-

ktorý predznamenal rad ďalších v nasledujúcich ročníkoch, možno chápať ako výzvu na rozmyšľanie a zároveň varovanie, ktoré nám dáva šancu predísť chybám a poučiť sa na omyloch. ■

Spracované s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0375-10.

Patrimonium, kultúra, pohostinnosť. Benediktínske kláštory ako miesto stretnutia

HENRIETA ŽAŽOVÁ

Banská Bystrica sa v dňoch 19. – 20. septembra 2012 stala miestom stretnutia benediktínov, odborníkov v oblasti výskumu dejín benediktínskej rehole i laikov zaujímavých sa

o duchovné a materiálne dedičstvo tejto rehole v strednej Európe. Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (FHV UMB) s Benediktínskym opát-

stvom v poľskom Tyńci spolu so Štátnou vedeckou knižnicou (ŠVK), v ktorej obnovených priestoroch sa podujatie konalo, zorganizovala konferenciu pod patronátom Medzinárodného vyšehradského fondu. Partnermi boli benediktíni zo Sampora, maďarskej Pannonhalmy a metropoly Česka – Prahy.

Úvodné príhovory predniesli za organizátorov Rastislav Kožíak (FHV UMB), Michal Gronowski z Tyńca a Blanka Snopková (ŠVK). Prednášky boli podľa tém rozdelené do blokov. Prvý blok Regula ako fundament otvoril Aleš Vandrovec úvahou o pohostinnosti zakotvenej v biblii v protiklade k životu v samote a odlúčení od vonkajšieho sveta ako jedného z pilierov benediktínskej regule. Napriek tomu aj regula obsahuje kapitolu o pohostinstve, prijímaní hostí v benediktínskych kláštoroch – chudobných (charita), hľadajúcich (misijná činnosť), hostí, ktorí chcú získať niečo z duchovného života mníchov. O. W. Zatorski osvetlil vzťah medzi regulou sv. Benedikta a politickou spoločnosťou, rodinou i konkrétnym človekom. Dlhé trvanie – benediktínske fundácie v krajinách stredovýchodnej Európy bol názov druhého bloku, ktorý zahájil M. Gronowski. Zdôraznil absenciu písomných prameňov k začiatkom šírenia rehole v centrálnej Európe a podrobnejšie analyzoval situáciu v Poľsku, kde bolo zriadených do 13. storočia 6 benediktínskych kláštorov. O pomeroch v Uhorsku a na Slovensku informoval Vincent Múcska. Benediktínski misionári v Uhorsku pôsobili už v 70. rokoch 10. storočia (napr. Bruno zo Saint Gallen). Potom nasledovala misia o dve desaťročia neskôr, keď boli založené najstaršie kláštory v Pannonhalme, Zalaváre a i. Do polovice 11. storočia to boli len kráľovské fundácie, neskôr aj rodové. Prvé kláštory boli v blízkosti biskupských sídiel, len pri Ostrihome nie je doložený benediktínsky kláštor. V. Múcska prezentoval aj argumenty súvisiace s datovaním vzniku kláštora na Zobore. Dnes nie je jasné, či kláštor bol založený už vo veľkomoravskom období, alebo až za čias kráľa sv. Štefana. Benediktínske fundácie v Čechách predstavil na základe písomných prameňov i zachovaného architektonického dedičstva Dušan Foltýn. Najvýznamnejším bol benediktínsky kláštor na Pražskom hrade, pričom dôležitú úlohu zohrali aj ženské kláštory. Prívlastok najstaršieho kláštora na Morave patrí Kláštornému Hradisku pri Olomouci, ktorý azda v 11. storočí



Kláštor benediktínov v Skalke nad Váhom. Foto: M. Kalinová.



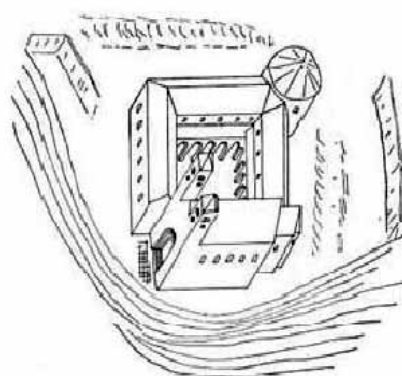
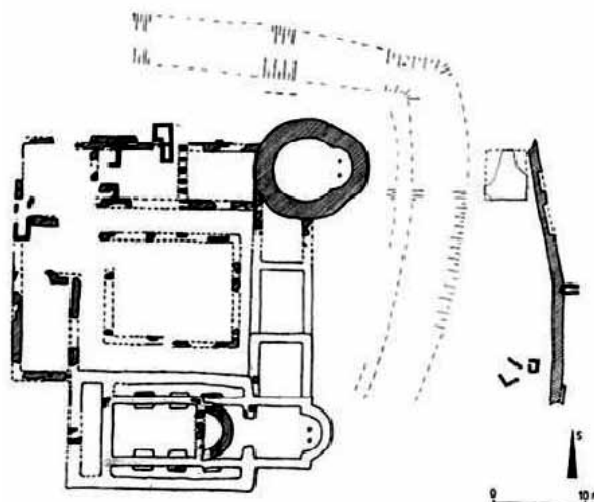
Křížová chodba v benediktínskome kláštore v Hronskom Beňadiku. Foto: M. Kalinová.

spoluzakladala aj uhorská princezná Eufémia. Posledná prednáška druhého bloku „preniesla“ poslucháčov do 20. storočia. Norbert Kmeť opísal udalosti súvisiace s likvidáciou kláštorov a politiku komunistického režimu voči reholiam v Československu. Napriek akciám v roku 1950, keď sa rušili kláštory, si komunisti neskôr uvedomili, že cirkev úplne nezlomili, stále bol napríklad záujem o výučbu náboženstva. Po roku 1968 generálna prokuratúra zrušila uznesenie o právnej existencii reholí. V roku 1985 boli rehoľníci na púti v Šaštíne už v habitoch, sami sa rehabilitovali. V bloku o architektúre a umení referovali aj zástupkyne Pamiatkového úradu SR. Ako prvý však vystúpil Marcin Szyma, ktorý sa zameral na krížové chodby v stredovekých poľských kláštoroch benediktínov. Prehľad pamiatkových obnov na príklade benediktínskych kláštorov v Hronskom Beňadiku, Skalke nad Váhom a Krásnej nad Hornádom poskytla Naďa Kirinovičová. Pamiatkové hodnoty benediktínskych kláštorov na Slovensku tvorili ústrednú tému prednášky Michaely Kalinovej. Auditórium upozornila na historické, spoločenské, krajinné, urbanistické, architektonické, vedecké, technické, výtvorné a umeleckohistorické hodnoty objektov patriacich do pamiatkového fondu Slovenskej republiky. V bloku o hmotných pamiatkach sa prezentovali archeológovia. Marián Samuel oboznámil prítomných s najnovšími výsledkami archeologických výskumov zoborského kláštora v Nitre. Už od roku 1942 sa uskutočňovali v tomto objekte archeologické vykopávky Ľ. Kraskovskou, A. Habovštiakom, P. Bednárom, H. Chorvátovou a posledne od roku 2001 M. Samuelom. Všeobecný prehľad o archeologických výskumoch benediktínskych kláštorov na Slovensku podal Michal Slivka.

Prvý blok druhého dňa bol venovaný problematike pohostinnosti v praxi. O. Jozef Brodňanský priblížil pohostinnosť benediktínov v Sampore, ktorý majú pre hostí k dispozícii dom s 23 miestami. Mateusz Zduński hodnotil rekolekcie v kláštore v Biskupowie v Poľsku. Predmetom ďalšieho bloku bola turistika. O kladoch a záporoch využívania versus ochrany pannohalmského kláštora rozprával Ákos Pottyondy. Jan Školník sa podelil so skúsenosťami v realizácii úspešných projektov neziskového občianskeho združenia Agentura pro rozvoj Broumovska s cieľom obnovy a sfunkčnenia kláštora s príslušným parkom v Broumo-

ve. Objekty patria reholi, no park ako súčasť mesta je využívaný na rôzne festivaly umenia. Areál slúži aj univerzite tretieho veku. Agentúra získala 11 mil. eur na obnovu objektov, ktoré po ukončení v roku 2014 budú slúžiť Inštitutu krásnych umení a Inštitutu prírodovedného vzdelávania. Marta Sztwiertnia predniesla až dva príspevky. Prvým prispela k poznaniu turistického ruchu v opátstve v Tyńci, druhým v rámci bloku o vzdelávaní k téme múzejnej výchovy v tomto kláštore. Aktivity občianskeho združenia na záchranu a obnovu sakrálnych objektov v Skalke nad Váhom predstavil Marián Horváth. Tento rok zorganizovali už 5. ročník stretnutia umelcov Ora et ars, vybudovali malú krížovú cestu, ponúkajú sprievodcov počas letnej sezóny a participujú aj na projektoch cezhraničnej spolupráce. Partnerom im je Rajhrad na Morave. V poslednom bloku o infraštruktúre boli referáty zamerané na výstavbu. Józef Kanik predstavil obnovu kláštorného areálu v Tyńci a Michal Mária Kukuča oživenie benediktínskych ideálov na Slovensku po roku 1989 a plány do budúcnosti.

Doplňkový program tvorila prehliadka po centre Banskej Bystrice a exkurzia na Pustý hrad pri Zvolene s výkladom odborníkov. Referáty z konferencie budú publikované v zborníku, ktorý bude syntetizujúcim príspevkom o účinkovaní benediktínov v centrálnej Európe v minulosti i prítomnosti. ■



Krásna nad Hornádom, pôdorys a rekonštrukcia benediktínskeho kláštora. Autor: B. Polla.



Pustý hrad pri Zvolene. Foto: M. Kalinová.

František Florián Rómer (1815 Bratislava – 1889 Oradea)

PETER BUDAY

Na jar roku 1907 hostila Bratislava účastníkov 34. schôdze Uhorského spolku lekárov a prírodovedcov. V rámci jej programu bola na Františkánskom námestí blízko Mariánskeho stĺpa odhalená busta Františka Floriána (Flóris) Rómera od Alojza Stróbla. Mesto ňou vzdalo hold svojmu slávnemu rodákovi, po ktorom už v roku 1891 premenovali Zámočnícku ulicu. Návrh na tento krok, ako aj umiestnenie pamätnej tabule v budove múzea, predostrel na požiadanie Uhorskej pamiatkovej komisie Jozef Danko, prepošt bratislavskej kapituly.¹

Spomínaná udalosť podnietila mestského knihovníka Emila Kumlika² k napísaniu vedcovej biografie publikovanej v priebehu mája a júna 1907 na stránkach denníka *Nyugatmagyarországi Híradó*.³ Práca o Rómerovi vznikala popri inom autorovom diele venovanom bratislavskému vojenskému súdu v roku 1849.⁴ Ako podotkol, veľká časť zhromaždeného pramenného materiálu sa týkala práve Rómerovej osoby. Ukázalo sa, že zozbierané údaje by mohli tvoriť solídny základ pre ďalšiu publikáciu. Potom, čo sa verejnosť mala možnosť zoznámiť s osobnosťou F. Rómera v dennej tlači, Kumlikova séria článkov uzrela svetlo sveta aj vo forme brožúry v maďarskej a nemeckej mutácii.⁵ Pisateľ mal na čom



stavať. Ak si porovnáme členenie Kumlikovho textu s rozsiahlou pamätnou rečou Viliama Fraknóiho v časopise *Századok* (1891)⁶ zistíme, že majú takmer totožnú štruktúru. Vklad bratislavského autora k poznaniu Rómera – človeka, kňaza, vedca a pedagóga – spočíval v prvom rade v poukazaní na jeho roky strávené v rodnom meste prostredníctvom písomností a výpovedí ešte žijúcich členov jeho príbuzenstva. Sám priznáva, že *jeho práca ani zďaleka nepodáva vyčerpávajúci obraz o význame Floriána Rómera pre vedu. To, že túto úlohu doteraz nesplnilo pero žiadneho, oveľa povolanejšieho odborníka možno pripísať tej slabosti ľudského charakteru, že ... príliš rýchlo zabúdame*.⁷ Hoci Kumlikov text je v zásade konglomerátom z najrôznejších zdrojov, nemožno mu uprieť literárnu kvalitu a brilantnú štylizáciu: *...moja snaha bola zacielená predovšetkým tým smerom, aby som mojím prešporským rodom ponúkol populárno-náučný text..., ktorý by sa vyhýbal lacným frázam, prázdnemu hromadeniu slov a suchých faktov*...⁸ Dalo by sa, samozrejme s istou dávkou zveličenia, skonštatovať, že Kumlik pokračoval tam, kde skončil samotný Rómer. Využil ponuku Alexandra Vutkoviča (*Vutkovich*), šéfredaktora a majiteľa miestneho národne orientovaného denníka a pomocou „populárnym“ jazykom formulovaného životného príbehu sa postavil proti zabúdaniu vlastnej spoločnej minulosti.

Kým v prípade Viktora Miškovského, Kornela Divalda alebo Jozefa Könyökiho domáca odborná verejnosť (znovu) objavila ich prínos pre monumentológiu, meno Františka Rómera v nej rezonuje v oveľa menšej miere. Uvedené osob-



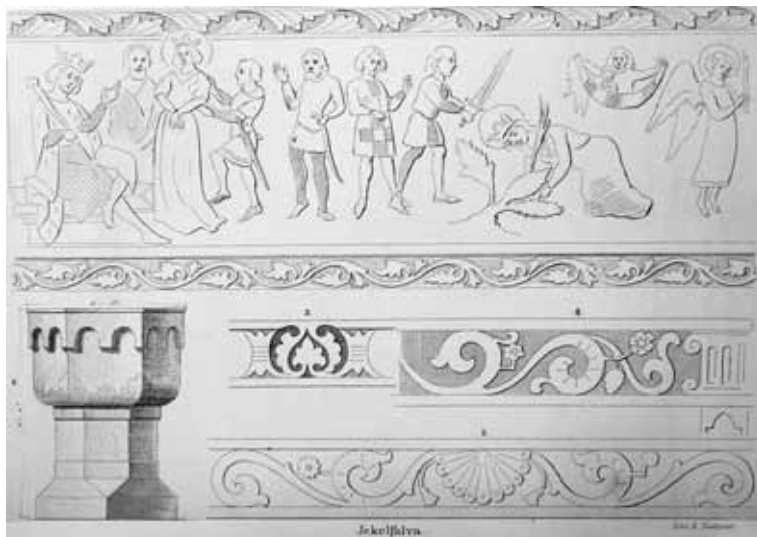
Prvý diel *Műrégészeti Kalauz* (Archeologický sprievodca) z roku 1866

nosti sú nám istotne „bližšie“ tým, že svoje aktivity sústredili na regióny ležiace na území dnešného Slovenska. Rómerova činnosť, naopak, prekračovala hranice, a to nielen geografické. Snažil sa mať prehľad o domácej i zahraničnej scéne a hľadal miesto vlastnej krajiny na mape kultúrnej Európy. Stal sa v medzinárodnom kontexte rešpektovanou autoritou archeológie, odboru, ktorý v Uhorsku zakladal, propagoval a ako prvý aj prednášal. Zásadnou mierou zasiahol do rozvoja domácej muzeológie, pamiatkovej starostlivosti, dejín umenia či etnografie. Je nutné zdôrazniť, že toto mimoriadne rôznorodé vedecké dielo preklenujúce prírodopisné a humanitné disciplíny vznikalo v turbulentnej dobe, ktorú Rómer vonkoncom neprežíval v úlohe pasívnej figúry.⁹ Stojí preto za pozornosť pripomenúť si nevšedný osud tohto Bratislavčana, pričom našim východiskom bude už spomínaný Kumlikov text.

František Rómer (*Rammer, Rommer, Római*) prišiel na svet v rodine remeselníka Franza Rammera st. a Anny Vetserovej 15. apríla 1815. Otec, majiteľ obuvníckej dielne s názvom *Zum schönen Wiener*, bol do radov mešťanov prijatý len niekoľko rokov pred narodením svojho prvého syna. Pretože patrila medzi zámožných členov mestskej spoločnosti, mohol dopriať svojim potomkom kvalitné vzdelanie. František ml. navštevoval od roku 1820 elementárnu školu farnosti sv. Martina. V duchu miestnej tradície si okrem rodného nemeckého jazyka osvojil aj maďarčinu a slovenčinu, ktorú sa učil počas roka stráveného v trenčianskom katolíckom gymnáziu. V štúdiách pokračoval v rodnom meste. Podľa svedectva školských protokolov bol vynikajúcim študentom. Zaujímal sa najmä o latinskú poéziu, neostal však iba pri jej zbieraní a čítaní, ale sám ju aj tvoril. Svoje vzdelanie si ďalej rozširoval u pannonhalmských benediktínov, do zväzku ktorých vstúpil 16. októbra 1830. Rómerov vzťah k reholi a k cirkvi vôbec bol prinajmenšom zložitý. Rešpektoval ju predovšetkým ako šíriteľku vzdelanosti, na druhej strane však odmietal konzervativizmus a intoleranciu v kruhoch jej predstaviteľov. Kňazské povolanie zrejme nechápal ako životnú úlohu, ale ako prostriedok k budovaniu vlastnej vedeckej a pedagogickej dráhy.

V Pannonhalme a Bakonybéle absolvoval štúdiá filozofie a teológie. Voľné chvíle trávil bádáním v knižnici a archíve opátstva, kde sa oboznámil s dielami rádových historikov Móra Czinára, Damiána Fuxhofferera a Bonifáca Maára. Svoju pozornosť obrátil na diplomatiku. Obsah ním prepísaných listín konzultoval s domácimi i zahraničnými autoritami doby. Výsledky svojej práce ponúkol Uhorskej vedeckej spoločnosti (*Magyar Tudós Társaság*), vďaka čomu sa pomaly dostával do povedomia odborného publika. Dňa 26. júla 1838 bol vysvätený za kňaza. Od jesene nasledujúceho roku nastúpil na miesto učiteľa maďarského a latinského jazyka na rehoľnom gymnáziu v Győre. Čoskoro však začal vyučovať aj prírodopis, chémiu, astronómiu a poľnohospodárstvo.

Do Bratislavy sa vrátil v roku 1845. Dúfal, že Kráľovská akadémia mu ponúkne širšie možnosti uplatnenia, no miestne pomery a konflikty so staršími členmi učiteľského zboru ho prinútili rezignovať z týchto idealistických predstáv. Počas dvoch rokov mali muži prísnych mravov, ktorí svoju závisť mas-



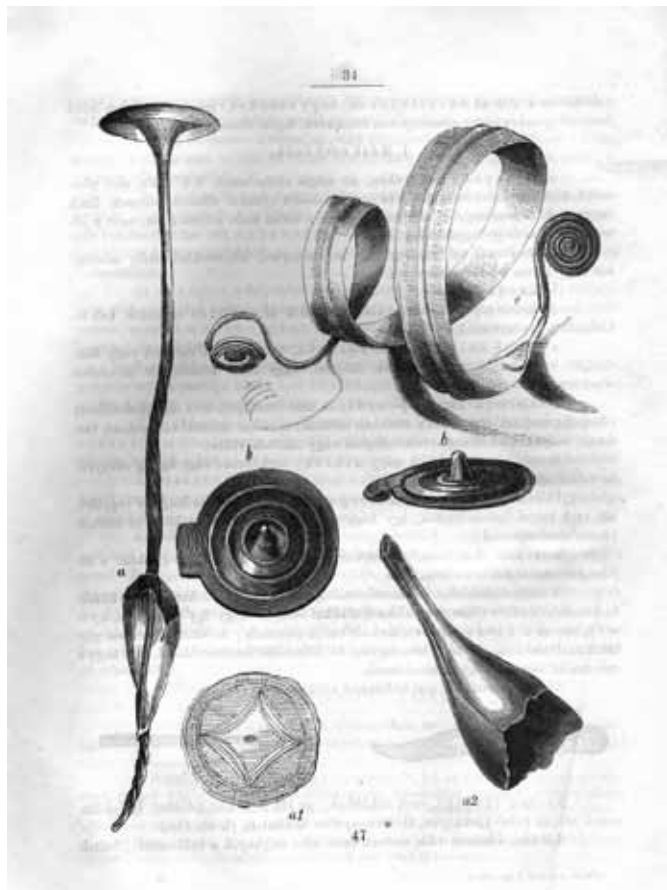
Reprodukcia z Rómerovho diela *Régiképek Magyarországon* (Staré nástenné malby v Uhorsku, 1874) – Jaklovce, nástenné malby, ornamentálne pásy a krsitelnica.



Reprodukcia z Rómerovho diela *Régiképek Magyarországon* (Staré nástenné malby v Uhorsku, 1874) – fragmenty malieb v Péceli (Maď.)

kovali rúchom svätosti dosť dôvodov na to, aby boli nespokojní s mojim pôsobením.¹⁰ Kolegom sa stali trňom v oku Rómerova popularita a aktivity mimo školy. Jeho semináre navštevovali okrem „domácich“ aj študenti evanjelického lýcea a úradníci. V petržalskom sade založil bylinkovú záhradu, kde organizoval i verejné prednášky. Zostrojil bleskozvod pre vežu Dómu sv. Martina, funkčný ešte na začiatku 20. storočia. Snažil sa o usporiadanie školských zbierok, začal sa zúčastňovať schôdzí Uhorského spolku lekárov a prírodovedcov. *Nepáčilo sa im, že som celé dni v múzeu, že často chodím po okolí, väčšinou so svojimi poslucháčmi, a že z týchto ciest sa nevraciam presne na večeru. Stačilo to, aby proti niekoľkým z nás boli napísané sťažnosti a aby sme boli – na nemalé pobúrenie triezvo zmýšľajúcich – pokarhaní pred celým domom. Od tej chvíle som stratil akúkoľvek chuť k reholi...¹¹* Obľuba, ktorú si Rómer za dva roky získal medzi patriciátom, kompenzovala nevôľu a prekážky na pôde domovskej ustanovizne. Po krátkom uvažovaní prijal miesto učiteľa mladého arcikniežaťa Jozefa.

Napriek tomu, že sa mu v októbri 1848 ponúkala možnosť zostať na kniežacom dvore, odmietol ju. Pod vplyvom revolučného diania sa pridral k honvédom. K tomuto kroku povzbudzoval aj akademickú mládež. 13. novembra 1848



Ocelorytinové ilustrácie z *Műrégészeti Kalauz* (1866), výber predmetov z bronzovej doby

vyšla v *Pressburger Zeitung* Rómerova výzva, ktorou ich volal do radov povstaleckej armády. Vojská kariéra mnícha a kňaza trvala iba niekoľko mesiacov. Počas nich sa podieľal na opevňovacích prácach v Győre, Komárome, Budíne a Váci a zúčastnil sa aj niekoľkých ozbrojených stretov. Po dobytí budínskeho hradu bol povýšený do hodnosti kapitána a získal aj miesto pedagóga vojenskej akadémie Ludovica, tento post ale vzhľadom na neskorší vývoj nikdy nezastával. Vojenský súd konaný v Bratislave v roku 1849 odsúdil Rómera na osem rokov v očkách za účasť na rebélii a verbovanie študentov. Väznili ho v Bratislave, neskôr vo Viedni a Olomouci. Prepustený bol 24. apríla 1854 na základe amnestie udelenej pri príležitosti svadby Františka Jozefa I. s Alžbetou Wittelsbachovou. Rómerov život sa v nasledujúcich rokoch odohrával pod dohľadom polície a úradov. Vo svojich žiadostiach adresovaných Miestodržiteľskej rade zdôrazňoval, že sa zmieril s cirkvou a jeho politické postoje sú nenapadnuteľné. Sľuboval lojalitu a oddanosť svojmu povolaniu, aby sa čím skôr zabudlo na jeho minulosť. Po priaznivej odozve ho prijal ako súkromného učiteľa provízor kniežacích majetkov v Bratislave, Anton Suborič. Neskôr učil aj synov grófa Karola Erdődiho. Hoci prejavil záujem o faru po svojom zosnulom bratovi Jozefovi v Magyarkimle (Maďarsko, župa Moson), vyššie inštanície jeho žiadosti nevyhoveli. Do roku 1857 bol totiž stále vedený ako podozrivá osoba.

Po rehabilitovaní začína nová etapa Rómerovho života charakterizovaná horúčkovitou činnosťou dotýkajúcou sa azda každej oblasti monumentológie. *Život je krátky a ja musím ešte dohnať veľa rokov.*¹² Ako dodáva Jozef Hampel, (Rómer) svojou nevyčerpatelňou aktivitou akoby si želal vynahradiť meškanie jednej generácie. Koncom 50. rokov 19. storočia sa vrátil do Győru a znovu nadviazal kontakty s Ar-



Reprodukcia z Rómerovho diela *Régi falképek Magyarországon* (Staré nástenné malby v Uhorsku, 1874) – fragmenty malieb z Dömölkü (Maď.)

noldom Ipolyim pôsobiacim vtedy na fare v Zohore. Práve Ipolyiho príklad bol kľúčový pre Rómerov návrat k obľúbeným štúdiám jeho mladosti, k archeológii. Svojho „učiteľa“ pravidelne informoval o zisteniach z ciest po krajine. Spoločne skúmali zvony zo Sv. Jura a zrejme aj táto skúsenosť ho podnietila k zverejneniu výzvy vo *Vasárnapi Újság*, v ktorej žiadal duchovných o prepisy alebo odtlačky textov na zvonoch v nimi spravovaných kostoloch. Rómer v týchto rokoch často prispieval do regionálneho periodika *Győri Közlöny*, kde uverejnil i sériu textov o Bakonskom lese (*mad. Bakony*). V knižnej podobe sa *Bakonský les, prírodopisný a archeologický náčrt*,¹³ tešil nebyvalému záujmu širokej verejnosti. Neprekvapuje, že inšpiráciu pre knihu poskytli Ipolyiho *Obrazy z ciest po Žitnom ostrove* (1859) vychádzajúce pôvodne vo *Vasárnapi Újság*.¹⁴ Rómer začal spoločne s Károlyom Rátom v Győri vydávať pod názvom *Győri Történeti és Régészeti Füzetek* prvý odborný historický časopis v Uhorsku. Darilo sa im to najmä vďaka podpore rábskeho biskupa Jána Simora, ktorý umožnil Rómerovi, aby prednášal o archeológii v jeho diecéznom seminári. I keď sa v Győre tešil všeobecnej úcte, prostredie malého mesta s jeho limitmi začal postupne vnímať ako brzdu vlastných, oveľa vyššie nastavených ambícií.

V roku 1862 odchádza do Pešti, kde mu priatelia sprostredkovali miesto archivára Maďarskej akadémie vied. Vnímal to ako istý návrat do čias svojich pannonhalských štúdií. V byte v dome Trattner-Károlyi sa pustil do kurzov paleografie, ktoré navštevovali neskôr známi členovia Uhorskej historickej spoločnosti, medzi nimi aj Viliam Fraknoi. Ticho okolo jeho osoby však nemalo dlhé trvanie. Ešte v roku 1862 totiž prijal post riaditeľa katolíckeho hlavného gymnázia v Pešti. Rok na to prevzal po Ipolyim funkciu predsedu Archeologického výboru akadémie vied. V roku 1865 organizo-

val 11. schôdzu Spolku lekárov a prírodovedcov v Bratislave. Pri tejto príležitosti bola v Grasalkovičovom paláci otvorená výstava priemyslu, umenia a archeológie. V tlači vyšla kniha *Pozsony és környéke* (Bratislava a okolie), do ktorej prispel kapitolou o pamiatkach bývalého korunovačného mesta.¹⁵ O dva roky neskôr bolo aj jeho zásluhou založené mestské múzeum. Za prípravu expozície uhorského umenia na svetovej výstave v Paríži (1867) panovník udelil Rómerovi titul kráľovského radcu.

Nové, autonómnejšie postavenie Uhorska v monarchii našlo odraz i v dynamickom rozvoji domáceho školstva a vedy. V Rómerovej dráhe znamenali roky po vyrovnaní stúpanie na rebríčku odborných pozícií a tým aj stále širší dosah na dobové dianie. V roku 1868 založil časopis *Archaeológiai Értesítő* (AÉ) a stal sa prvým univerzitným pedagógom archeológie v Uhorsku. Ako šéfredaktor a dlho jediný spoľahlivý prispievateľ AÉ musel obsah prvých ročníkov koncipovať veľmi heterogénne. Počiatkový slabý ohlas ho však zjavne sklamal. *Ak vedecký útlm potrvá aj v budúcnosti, ... tak na časopis budem môcť s pokojným svedomím napísať namiesto „rediguje“, „píše“ Florián Rómer.*¹⁶ Pochopil, že ak chce z AÉ vytvoriť životaschopný projekt, nevystačí si len s entuziazmom a širokou varietou tém. Efektným krokom sa v tomto smere ukázalo byť zaangažovanie bývalého žiaka, arcikniežaťa Jozefa, v radoch spolupracovníkov AÉ.

Rómer v nasledujúcich rokoch zbieral prejavy uznania svojej dlhoročnej práce. Bol vymenovaný za kustóda archeologickej zbierky Maďarského národného múzea (1869). V spolupráci s Jánom Xantusom pripravil uhorskú etnografickú expozíciu na svetovej výstave vo Viedni (1872). Začiatkom 70. rokov sa intenzívnejšie venoval výskumu uhorského historického odevu a ľudového remesla. Presadzoval myšlienku založenia domácej umeleckopriemyselnej školy po vzore viedenskej, ale jeho predstava sa dočkala realizácie až s odstupom času. V roku 1874 vydal korpus o stredovekom nástennom maliarstve v Uhorsku sumarizujúci jedno desaťročie systematického bádania.¹⁷ Zúčastnil sa tiež medzinárodného kongresu archeológov v Štokholme. Výsledkom Rómerovho tamajšieho vystúpenia bolo zorganizovanie ďalšieho kongresu v Národnom múzeu v Budapešti v roku 1876.

V tomto období definitívne opustil benediktínsku rehoľu a stal sa laickým kňazom. Prijal kanonické stallum v Ipolyiho diecéznom sídle v Oradei (Nagyvárad) a titul opáta z Jánoviec. Na obnove tamajšieho románskeho kostola, ktorý ako prvý uviedol do literatúry, sa podieľal aj vlastnými prostriedkami. Vo svojom pracovnom zaníetení nepoľavil ani po odchode z hlavného mesta. Oživil činnosť biharského archeologického a historického spolku a dohliadal na výskum Kostola sv. Ladislava vo Varadíne. V roku 1888 ešte raz navštívil Slovensko. V lokalite Hradisko pri dnešných Jánovciach-Machalovciach viedol svoj posledný archeologický výskum. Koncom júna si v sprievode mestského archívára Jána Batku prezrel bratislavské múzeum. Tak ako pri iných príležitostiach, ani teraz sa nezabudol zastaviť v rodnom dome. O niekoľko mesiacov neskôr, 18. marca 1889 zomrel vo svojom poslednom pôsobisku.

Vstup do najstaršieho kresťanského reholného spoločenstva, aktívna účasť v revolúcii v rokoch 1848 – 1849, väzenie a rehabilitovanie ako kľúčové momenty poznamenali smerovanie Rómerovho života. Hoci k archeológii (vo vtedajšom vnímaní zahŕňajúcej celé spektrum príbuzných disciplín) si už v mladosti vytvoril úzky vzťah, bol to skôr pomer nadšen-



Rimavské Janovce, bývalý benediktínsky kostol. Foto: Archív PÚ SR.

ca – dokumentaristu, zatiaľ bez snahy o exaktnejšie uchopenie videného. Pomerne široký priestor v začiatkoch svojej vedeckej kariéry venoval prírodopisu a histórii. Po zlomovej „revolučnej“ epizóde ukončenej cisárskou amnestiou sa archeológia dostala do popredia odborného záujmu F. Rómera. Na tomto poli zohral úlohu zakladateľa, pričom však svoj záber neustále rozširoval na ďalšie, dovtedy okrajovo vnímané javy ako ľudové umenie, historický textil a umelecký priemysel. Pre dejiny umenia objavil niekoľko dovtedy takmer nepoznaných domácich regiónov. Jasným dokladom hodnoty tohto rozsiahleho dedičstva je fakt, že v mnohých smeroch je dodnes neprekonané a aktuálne. ■

¹ *Archaeológiai Értesítő*, 11. kötet, 4. füzet, 1891, s. 381-382.

² Emil Kumlik (1868 Bratislava – 1945 Budapešť) študoval na bratislavskej akadémii. Medzi rokmi 1894 – 1900 pracoval na tlačovom oddelení úradu ministerského predsedu v Budapešti. Neskôr bol vedúci mestskej bibliotéky v Bratislave. Po založení Alžbetinej univerzity bol vymenovaný za riaditeľa školskej knižnice. Písal najmä práce z odboru práva a knihovedy. Po roku 1918 sa odsťahoval do Budapešti, kde zastával post riaditeľa Univerzitnej knižnice.

³ KUMLIK, Emil. Rómer Ferenc Flóris élete és működése (1815 – 1889). In *Nyugatmagyarországi Híradó* (ďalej *NyMH*), 19, 1. mája 1907, č. 100 (I. časť), 19. júna 1907, č. 138 (XV).

⁴ KUMLIK, Emil. *A szabadságharc pozsonyi vértanui*. Pozsony : Stampfel Károly, 1905.

⁵ KUMLIK, Emil. *Rómer Ferenc Flóris élete és működése*. Pozsony : Angermayer Károly kiadása, 1907. Ako faksimile: Šamorín : Méry Ratio, 1996. ISBN 80-88837-05-7.

⁶ FRAKNÓI, Vilmos. Rómer Flóris emlékezete (1815 – 1889) In *Századok*, 25, 1891, s. 177-199.

⁷ KUMLIK, *NyMH*, 1907, 16. júna, č. 136, s. 3, ref. 3.

⁸ KUMLIK, *NyMH*, 1907, 1. mája, č. 100, s. 2, ref. 3.

⁹ Prehľad jeho bibliografie, napr.: ROTTLE, Ferenc (ed.). *Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos. Egyház, műveltség, történetírás*. Budapest : Gondolat, 1981, s. 333-342. ISBN 963 281 008 2.

¹⁰ KUMLIK in *NyMH* 1907 (ref. 3), 16. mája, č. 111, s. 2.

¹¹ Ibidem.

¹² KUMLIK in *NyMH* 1907 (ref. 3), 30. mája, č. 122, s. 3.

¹³ RÓMER, Flóris. *A Bakony, természettajzi és régészeti vázlat*. Győr : Sauerwein Géza, 1860.

¹⁴ IPOLYI, Arnold. *Csallóközi uti-képek*. Bratislava : Kalligram, 1993. ISBN 80-7149-016-4.

¹⁵ RÓMER, Flóris. Pozsony régészeti emlékei. In KORNHUBER, Andreas a kol. *Pozsony és környéke*. Pozsony : Wigand F. K., 1865, s. 245 – 312.

¹⁶ KUMLIK in *NyMH* 1907 (ref. 3), 2. júna, č. 124, s. 2.

¹⁷ RÓMER, Flóris. *Magyarország régészeti emlékei. III. kötet. Régi falképek Magyarországon*. Budapest : Eggenberger-féle Akadémiai könyvkereskedés, 1874.



Bakonský les, prírodopisný a archeologický náčrt (úryvok)

FLÓRIS RÓMER

RÓMER, Flóris. *A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat*. Győr : Sauerwein Géza, 1860, s. 103-109.

Kapitola XIV.

Tehly z Bánku. – Réde. – Kamene s nápismi z Cseszneku. – Náhrobok grófa Imricha Esterháziho. – Ťažké čítanie. – Na kalvínskej fare. – Kde treba hľadať. – Načo som sa narodil. – Zbierka grófký. – Cirkevná klenotnica.

Velký páni – ako zaiste vieš, môj milý Feri! – môžu vo svojich obydliach podľa ľubovôle a nálady striedať deň s nocou. Hoci lúče slnka pobádajúce k práci nemohli preniknúť do mojej spálne, predsa som sa zobudil v obvyklom čase. Nemal som pokoj, pretože tehly z Bánku, o ktorých som včera v Szolgagyőre toľko počul, ma nenechali spať. Môj gróf bol zaneprázdnený novopostavenou mláťačkou, a tak som sa musel vybrať do blízkeho, mnohými šľachtickými rodinami obývaného Bánku sám. Zavítal som najprv k urodzenému pánovi Hunkárovi, ktorý mi daroval jednu tehlu s kolkom CASSIVS. Tú som okamžite vyslobodil z dna papierového koša, aby – myslel som si – žiarila medzi svojimi ostatnými druhmi v našej zbierke. Nechajúc si vysvetliť miesto nájdania daru, prešiel som si role za obcou. Pozbieral som veľa úlomkov a narazil som aj na stopy akéhosi vykurovacieho zariadenia, hypocaustu. Nadarmo som vyhladal bohatý prameň pri jednom z domov, rímske tehly použité v jeho obrube už totiž zmizli. O to väčšie šťastie ma stretlo u urodzenej pani manželky Štefana Molnára, kde som okrem ručného mlyna získal i niekoľko pekných tehál, ktoré pochádzali zo základov nejakej pivnice ležiacej na konci domu. V tomto chotári bola v roku 1835 nájdená pekná Bakchova hlava z medi, opatrovaná dnes v pannonhalmských zbierkach. Opísal som zvony a poskytnúc niekoľko užitočných rád pánovi učiteľovi, ktorý ma všade s najväčšou ochotou a záujmom sprevádzal, naplnil som voz svojim úlovkom a vybral som sa na cestu späť. Potešilo ma, že z grófovho dvora sa akurát chystal koč do Győru, aspoň som mohol zozbierané predmety poslať domov. Povedal som sluhovi, nech prinesie z domu debnu, aby som do nej vložil tehly. Jeho urodzenosť sa začudovala po vypočutí môjho rozkazu, no o to väčšie bolo jeho prekvapenie, keď som tehly, ktoré iba jednoducho hodil do debny starostlivo vybral, s najväčšou opatrnosťou zabalil do tvrdého papiera a položil do slamy, snažiac sa tak ochrániť ich od trenia. Iba krútil hlavou...

Ako cieľ našej najbližšej cesty sme si určili Réde (Bakonyréde). Táto obec s panským domom radiacim sa medzi najkrajšie v kraji leží na okraji strašlivého Bakonského lesa. Pekný kostolík stojí uprostred sadu premeneného na krásnu promenádu lemovanú tienistou alejou. Oproti sú domy majera a veľkolepý skleník a napokon sa medzi malebne usporiadanými skupinami stromov otvára šire, kvetnaté priestranstvo, ktorého ozdobou je nádherný kaštieľ používaný panstvom len ako letné sídlo, pretože zimné obdobie spolu s páni zo Szombathely trávieva v bratislavskom dome, t. j. aspoň v našej krajine.

Panskú rodinu sme zastihli pod košatým dubom, jedným zo starodávnych pozostatkov niekdajšieho Bakonského lesa vzbudzujúcich rešpekt. Mier priviedol domov mladého grófa, budúceho vlastníka a pána tohto majetku. Strach o tento drahý život vymizol z kruhu jeho blízkych a divá príroda ožila dobrou náladou jeho druhov v zbrani, zábavou, jazdami na koňoch a poľovačkami. Réde bez hostí je nepredstaviteľná rovnako ako Bakonský les bez stromov, pretože láskavé prijatie sa tu snúbi s aristokratickou bezstarostnosťou.

Medzi moje prvé povinnosti patrilo zaznamenať a nakresliť ojedinele zachované tesané kamene rozpadávajúceho sa hradu Csesznek, opusteného na vyšší rozkaz iba na začiatku tohto storočia. Nemalú radosť som spôsobil grófovi Imrichovi staršiemu, keď som očistiac od machu kameň situovaný kedysi podľa všetkého nad bránou, prečítal nikým nevyhlásený nápis na ňom. Na najširšom kameni stálo: *Anno domini milesimo CCCCXX quarto tempore domini Sigismundi romanorum hungariae bohemiae etcetera regis* (V roku Pána 1424, v časoch pána Žigmunda, kráľa Rimanov, Uhorska, Čiech atď.). Na dlhšom kameni pod ním vidno spojený erb Gorjanských a Celjských; nasleduje vo veľkom písmene N *Nicolai de Gara regis hungari*, po ňom stojí erb Gorjanských; v pokračovaní na druhom kameni takej istej dĺžky vo veľkom P: *alagini filius Palatin...* Jednu stranu kameňov usporiadaných na spôsob katafalku tvorí mohutná hlava leva s otvorenou tlamou a prevítaným krkom; slúžil ako chrlič, ako to možno vidieť ešte na starých kostoloch a kaštieloch. Na jeho čele je osemkrát skrútený had Gorjanských s korunou, chrlič je preto súdobý s nápisovými kameňmi. Oproti nemu stál jeden drsný rímsky kameň s poréznym povrchom s náznakom nedbalo načrtnutého obrysu ženy. Pretože neobsahuje text a ani miesto jeho nájdania som nedokázal určiť, na tomto mieste ho iba jednoducho spomínam.

Odtiaľto som sa vybral do kostola, kde na stene visí vlajka nesená počas korunovácií uhorských kráľov pánom vlajkonosičom. Rozhodne zaujímavejší je ale ihlanovitý náhrobok, ktorý skrýva pozostatky jedného zo slávnych členov rodiny, grófa Imricha Esterháziho, zakladateľa tunajšieho kaštieľa. Na postamente z čierneho mramoru nesúcom nápis stojí biela tabuľa znázorňujúca hold postupimskej mestskej rady, keď predala kľúče mesta hrdinskému grófovi. Hrdinov portrét v okrúhlom ráme napravo drží jeden anjel, kým naľavo sa o erb Vesprímskej župy, ktorej bol (Esterházi) hlavným županom opiera smútiaca postava. Pod pyramídou korunovanou hlavou smrtky ležia symboly vojenského triumfu.

Žiaľ, nápis na tomto pomníku čochvíľa celkom zmizne. Miestni šarvanci – podobne ako v hrobke v Ganne – vylamujú svojimi nožkami písmená zo žltej medi pripevnené k mramorovej tabuli pomocou klinčov. A tak o pár rokov iba prázdne diery budú svedectvom toho, že tu kedysi existoval azda aj historicky pozoruhodný text; presne tak ako na rímskom triumfálnom oblúku v Suse, pod Mont Cenis, ktorej kovové písmená ukradla akási barbarská ruka a kvôli nej je táto pamiatka už od nepamäti predmetom vedeckých sporov.

V niektorých dlhších riadkoch sa už sotva nájdú písmená, no napriek tomu som sa pustil do sifyzovskej roboty a po po-

rovnání dier – za pomoci anekdot od jeho urodzenosti Antona Hunkára – po hodine unavujúcej práce som rozlúštil hádanku, čo pred časom pokladali aj okolostojaci za nemožné. Nápis čítam takto: *Cineribus et memoriae Emerici e Comitibus Eszterházy de Galantha, in exercitu Caes. Aug. Summi secundi ordinis Strategii, Praefecti Leg. Equit. Ord. Hung ... a Cubiculis et Consiliis intimatis, Provinciae Veszprim. Supremi Comitibus, militavit strenue Annos XXXIX, Potsdamo spoliis opimis dives rediit Anno MDCCCLX. Honoribus e re publica functus vixit annos LXIX. M. VIII. D. II. Decessit die II. Junii MDCCCLXXXII Jaurini, elatus funere publico, et in loco deliciarum suarum ad aedes has e testamento conditas Patri optimo bene merenti filii obitum lugentes posuere Pietatis causa.* (Pozostatkom a pamiatke grófa Imricha Esterháziho z Galanty, ktorý bol v armáde jeho výsosti cisára podplukovníkom a veliteľom uhorského jazdeckého pluku komorník a vnútorný radca a tiež hlavný župan Veszprémskej stolice. 49 rokov hrdinsky slúžil vojsku. Z Potsdamu sa vrátil s bohatou vojnovou korisťou v roku 1760. Zastávajúc verejné úrady žil 69 rokov, 8 mesiacov a 2 dni. Zomrel 2. júna 1792 v Győre. Do hrobu v mieste preňho tak milom ho sprevádzal slávnostný smútok ľudu. Pochovali ho v zmysle testamentu v tejto kaplnke, ktorú mu vystavali synovia oplakávajúci jeho smrť.) Nachádza sa tu ešte niekoľko sčasti maďarských, väčšinou však latinských nápisových tabúl z mramoru; k nim sa však vrátim v obšírnejšej práci.

Vyšiel som aj do veže; zvony sú novšie, no napriek tomu tiež majú istý význam pre dejiny zvonolejárstva. Zaujímavejšie sú údaje, ktoré som získal v dome kalvínskeho duchovného. Zbor patrí medzi staršie a aj tu, tak ako u našich protestantských spolubratov všeobecne, som sa stretol s najväčšou snahou a dôslednosťou pri zachovávaní tradícií sledovateľných už do čias reformácie. Starý kostol v Réde stál na mieste dnešného kalvínskeho, ale aká bola jeho podoba, o tom sa, v mimochodom veľmi zaujímavej kronike cirkvi, nehovorí. Skutočnosť, že zbor si už v roku 1675 zadovážil zvon z Viedne svedčí o tom, že sa tu už v tom čase konali služby božie. Pri príležitosti dlhšieho pobytu budem môcť poslúžiť aj niekoľkými anekdotami z tureckých čias.

Veľakrát sa mi vysmievali zato, že kvôli nejakým starožitnostiam som schopný zaklopať na každé dvere. Smiali sa, ba mnoho razy aj samotní majitelia popreli, že vlastnia takéto klenoty, pretože na ne zabudli alebo ich nepokladali za hodné povšimnutia. Ale keď som sa ich začal pravidelne vypytovať a keď som dotýčnych oboznámil s dlhým radom želaných predmetov, a keď im už i deti a manželky začali pomáhať v rozpamätávaní sa, veru vtedy sa otvárali skrine, krabičky, zásuvky; preskúmali sme povaly, komory, pivnice a aj keď sa naše zbierky nerozrástli vždy o kapitálne kusy, obohatil sa, čo takisto nie je zanedbateľné, súpis tých starších. Preto ma priatelia smelo nazývajte starožitníkom – lovcom starín, zatuchlín – vyňuchávačom črepín, zvonov alebo čohokoľvek, je mi to jedno, ba považujem to za väčšiu česť, než by ste ma mali poctiť takými ozdobami ako kartár, ožran, leňoch, rozhadzovač a naničhodník. Vymyslíte si od cifrovanejších cifrovanejšie staré či nové označenia – ale potom von aj s pokladmi – dajte verejným ustanovizniám všetko, čo si sami nedokážete vážiť, čo by ste za krátky čas ako odpad aj tak vyhodili.

Viem veľmi dobre, že na takéto remeslo sa človek musí narodiť. O dôležitosti svojho poslania alebo aspoň o svojom úžitku pre budúce pokolenia musí byť dotýčny tak silno presvedčený – ak sa nechce zbytočne namáhať – ako ja sám,

keď sa nadchýnam pre vec. Aj moji priatelia mi neraz vraveli, že Pán Boh ma stvoril muzeálnym *commis voyageur* (obchodným cestujúcim). A tí čo so mnou cestovali neraz obdivovali moju vytrvalosť, trpezlivosť, šikovnosť, schopnosť presvedčania atď. Ja to považujem za prirodzenú vec bez zásluh; len tomu, kto pre niečo horí sa darí trochu zohriať aj toho druhého. Krútili hlavami, ak som sa vybral po domoch, no keď som sa vrátil z kaštieľov, kňazských a remeselníckych príbytkov, keď moji pomocníci vyložili z košov tehly, nádoby, zbrane, alebo ja som položil na stôl mince, kresby či záznamy z môjho denníka, neraz priznali, že o tomto ani netušili. Preto ešte raz ti hovorím – môj milý Feri! – na také čosi sa človek musí narodiť, lebo veľmi dobre vieš, ja osobne by som nebol schopný si vypýtať ani halier, slovo by mi zmrzlo v ústach a radšej by som zomrel, keby som musel niečo prijať z niečej milosti; ale pre verejné blaho, pre úžitok našej ustanovizne neexistuje obeta, ktorú by som neprinesol a ktorej ťažkosť by ma odrádzali; a to je práve to, čo si ľudia uvedomujú a čomu nemôžu odolať a preto sa niekedy i proti vlastnej vôli stávajú veľkoryšími.

Grófica, vdova z Réde, je potomkom rodiny Viczay, vnučkou pre vedcov našej zeme nezabudnuteľného grófa Michala Viczaya de Hédervár, ktorého ohromné zbierky museli byť z dôvodu nedostatku obetavých rodákov, a tým na večnú škodu tejto vlasti, predané zahraničným obchodníkom. Tí si za jednu čiastku – sťaby za Sibylinu knihu – neváhali pýtať viac, než za koľko sami k tomuto nenahraditeľnému pokladu prišli. Úcta voči pozoruhodnostiam videným v detstve, znalosť starožitností a zdedené nadšenie pre ich zbieranie sú vynikajúcimi vlastnosťami tejto aristokratky so šľachetnou dušou. Tu uchovávané keltské pamiatky, ako aj rímske a uhorské mince, šperky, nádoby, zaujímavé prstene a pečate som na moje veľké prekvapenie už skúmal pri inej príležitosti. Teraz prišiel rad na ešte nevidenú cirkevnú zbierku, akou sa nemôže pochváliť ani mnoho katedrál, čo sa týka umeleckej hodnoty alebo ceny predmetov; a pretože Teba zaujímajú aj podrobnejšie, hľa, niektorými z nich Ťa oboznámim.

Mimoriadne cenná je monštrancia takmer preťažená od perál a drahokamov, ktorá dvíhajúc sa zo šesťuholníkovej základne, pozostáva z valcovitej sklenej nádoby, hrany sú všade lemované stuhami z rubínov; baldachýn a ozdoby celého predmetu sú vykladané zlatými platničkami, hore sa vznáša Duch Svätý v podobe holubice a anjeli po bokoch sú zhotovení zo smaltu. Je tu jeden renesančný kalich, kupa, s tromi emailovými výjavmi: Kristus na Olivovej hore, jeho bičovanie a korunovanie trní. Pod nodusom vidno arma christi, na podnoži sú tri rámy. V jednom z nich je znázornený Kristus nesúci kríž, v druhom Ukrižovanie, v treťom žiari Zmŕtvychvstanie prevedené v emaile. Stredné pole vyplňajú kríže z drahokamov. Základňa kalicha k večeri Pána (cibórium) je zdobená drahokamami. Jej držiak tvorí akási „pokresťančená“ pohanská figúra v brnení a vojenskom plášti, na jej nohách sú rímske sandále; ľavú ruku dvíha hore, v pravej držal pravdepodobne kopiju. Svätý nimbus a krídla sú neskoršími prídavkami. Na kupe vidno bavorský kniežací erb, nad kardiálnym klobúkom svieti dvojité kríž. Veko tvorí guľový segment z achátu, okraje sú pokryté zlatými platničkami a drahokamami, najmä tyrkysom a topásom.

Preklad Peter Buday



Historické pamiatky Bratislavy (úryvok)

FLÓRIS RÓMER

RÓMER, Flóris. Pozsony régészeti műemlékei. In KORNHUBER, Andreas a kol. *Pozsony és környéke*. Pozsony : Wigand F. K., 1865. 312 s. Kapitola 3, s. 281-285 a kapitola 4, s. 285-287.

3. Kostol klarisiek

Dom mníšok cisterciánskej rehole, ktorým tento kláštor pôvodne patrilo, stál už pred rokom 1238; pretože v tom roku rozkázal kráľ Belo bratislavskému grófovi Andrejovi, aby mníškam na večné časy daroval jeden mlyn s dvoma kameňmi na *Chivche*. Pre ne bolo v roku 1244 potvrdené vlastníctvo jedného mlyna a lúky pri potoku Vydrica. Mníšky boli obdarované opäť grófom Bukenom, keď im v roku 1290 vrátil nielen štyri poplužia zeme, ktorú im niektorý z našich predkov pred tatárskym vpádom odcudzil, ale potešil ich aj dvomi vinicami ako odškodným. O sedem rokov neskôr tu namiesto mníšok cisterciatiek nachádzame klarisky z rehole sv. Františka. V listine kráľa Ondreja III. vydané v roku 1297 totiž stojí: *Postquam Cistercienses Moniales...*

Predovšetkým je zvláštne, že kráľ označuje tieto statky darované sestrám klariskám ako majetky dvadsať rokov bez vlastníka, avšak cistercitičky ešte v roku 1290 dostali štyri poplužia ornej pôdy a dve vinice; taktiež je otázne, či sa klarisky vovedené ministrom františkánskej provincie Barnabášom, ktoré *intra muros civitatis eiusdem, in fundo, seu curia, seu area, per eosdem cives Posonienses donata* a postavené pod kráľovu ochranu, usadili na mieste, ktoré predtým patrilo cistercitičkám, alebo sa táto donácia vzťahuje na iný pozemok? Do roku 1324 sa touto záležitosťou zaoberajú ešte štyri ďalšie listiny. V roku 1324 sú potvrdené ich slobody a v roku 1421 kráľ Žigmund potvrdzuje ich výsady; z roku 1429 je známy dokument podobného obsahu, kým (kráľ) v roku 1435 mešťanom rozkázal, aby sa postarali o vozy, na ktorých by sa klarisky mohli vrátiť z Trnavy, kam utiekli pred husitmi. Po roku 1526 sem prišli sestry z Budína, no z obáv pred Turkom čoskoro opustili aj tento kláštor. Teraz boli v budove sústredení chorí a bezmocní z ohrozených predmestí. V roku 1529, v časoch ohrozenia Turkami tu bol sklad múky; v roku 1590 zhorel nielen kláštor, ale aj veľká časť mesta, ako to dokladá [Matej] Bel. Kvôli jeho rozšíreniu bol v roku 1615 zakúpený dom pekára Baltazára Zeczera v Kapitulskej ulici. Môže byť, že starý kláštor bol zrúcaný a nový bol za Pázmaňa postavený. Sem mohol ostrihomský arcibiskup Imrich Lósy v roku 1640 znovu uviesť mníšky, ktoré sa utiahli do Trnavy.

Potom, čo dlhé obdobie strávili vo Varadíne a Trnave, sa aj sestry dominikánky z Nyúl-sziget (Margitin ostrov v Budapešti) na rozkaz cisára Maximiliána usídlili v tomto kláštore prinesúc so sebou relikvie sv. Margity, no miesto ich uchovania nie je dodnes známe. Niektoré z nich vstúpili do rehole sv. Kláry, iné ostali verné sľubu svojmu rádu. Posledná z nich zomrela v roku 1637. Klarisky zrušili 2. marca 1782, ich klenoty boli zakúpené pre mnohé kostoly a aj dnes ich možno nájsť v okolí Bratislavy i vo vzdialenejších krajoch. Hovorí sa,

že len drahokamov a perál mali jednu mericu, keď ich dražili 22. mája 1782. Niektoré (sestry) prešli k uršulinkam, iné k pannám sv. Alžbety a ďalšie hľadali samotu mimo kláštora. Podľa pozemkovej knihy z roku 1439, okrem vyššie spomenutých majetkov, 44 domov na Panenskej ulici platilo kláštoru nájomné za pozemok. Od tejto platby bol oslobodený jediný dom; okrem toho im prináležal ten istý príjem z dvoch domov v *Newstatte*, v Grösslingu mali pôdu atď. O kláštore musíme vedieť toľko, že jej členky patrili k najvyššej aristokratickej vrstve a preto ich nazývali aj uhorskými mníškami. Toľko z historických údajov, ktoré mám.

Čo sa samotného kostola týka, nesie v sebe charakter oveľa neskoršej doby, než aký by zodpovedal jeho starobylému založeniu. Vežu radíme ešte medzi lepšie diela gotiky. Loď a chór [tu vo význame svätyňa] majú tú istú šírku; loď je zaklenutá piatimi poľami, chór dvomi a klenbou polygonálneho záveru. Rebrá tejto úplne jednoduchej krížovej klenby majú tupý hruškový prierez vystupujúci z pásového a vyzlašeného profilu. Hlavice triumfálneho oblúka pozostávajú z polpostáv anjelov držiacich nápisové pásky, ktorých texty by azda mohli osvetliť rok stavby, keby ich nebol celkom zakryl rokokový náter. Zväzky slúžiace ako opory pre oblúk chórového záveru sú zdobené symbolmi evanjelistov, a tými sú na evanjeliovkej strane býk a anjel, na epištolovej lev a orol. Všetky majú krídla a držia stuhu. Ostatné hlavice pozostávajú z masiek (*álczak?*) obkolesených peknými listovými korunami. Rebrá lode spočívajú na konzolách konštruovaných na osemuholníkovom základe; rôznorodo, ale veľmi vkusne sa rozvíjajú, dosadajú na ľudské hlavy a listy a potom – na spôsob pätky – vystupujú zo steny. Okolo kalicha majú kvetinový či listový veniec, alebo sú členené profilmi. Oporné piliere majú tri poschodia (stupne); striedka prvého prechádza pod oknami polygonálneho záveru. K severnej strane chóru [svätyne] sa pripája budova dnešného hlavného gymnázia, na mieste ktorého sa mohol kedysi nachádzať ohradový múr a kláštorná záhrada. Ostenia vnútornej brány sú ešte i dnes viditeľné. Kostol nemá smerom do dvora okná, oporné piliere členia múr v pravidelných rozstupoch a medzi nimi sa zachovali aj stopy jedného gotického vstupu.

Zo starého kláštora sa nič nezachovalo; úctyhodná hmota novostavby celkom potlačila pôvodný menší areál. (Zachovala sa) len štvoruholníková záhradka; smerom ku kapitulskému vršku, na hornom poschodí vidno niekoľko menších okien chodby a ciel, ale aj tie z väčšej časti padli za obeť iným účelom.

Nepochybne najzaujímavejšou časťou celej stavby je veža pôsobiaca zvláštnym dojmom prilby s chocholom. To, čo z nej činí zriedkavosť je, že je päťuholníková, čo bolo dosiahnuté tým, že staviteľ použil medzi dva nárožné piliere výčnelky v tvare konzol, vytvoriac tak piatu stranu. Čo ho primälo k tomu, aby veži dal tento vzhľad? Či to bola túžba vyniknúť alebo nutnosť? Ja sa domnievam, že to druhé, pretože vnútro veže je tak nepatrné, že jediný človek sa v nej ledva dokáže pohybovať. Hovoria, že strecha veže bola predtým prelomená; súčasná pochádza z roku 1703; tak ako ten-

to nápis: *VEN.ABBAT.EVA.BARB.BALASSA REST. ANNO MDCCIII*. Ako chrličie vody slúžia jeden nahý muž, dva psy a fragment zajaca. Ale od nich oveľa väčšiu pozornosť si zasluhujú sochy stojace okolo stien veže, Blahoslavená Panna s malým Ježišom s charakteristicky podanými (postavami) troch svätých kráľov a sv. Alžbeta na nároží; tieto skulptúry patria podľa odborníkov medzi najlepšie, aké boli doposiaľ u nás nájdené. Architektúru označujú za blízku Prašnej veži v Prahe. Každopádne táto veža vyzerá byť neskoršia ako Kaplnka sv. Jána [sv. Jána Evanjelistu pri kostole františkánov]. Významnosť tohto diela uznali aj študenti viedenskej akadémie tým, že ho zakreslili a vydali v 82. čísle Autografií, kde náš rodák Ferenc Schulcz aplikoval namiesto cibulovitej helmice pôvodnú strechu. V Braunovej práci je táto veža (znázornená) vedľa kostola ako pomerne nízka, stojí samostatne, vyzerá byť príliš hmotná a číta päť poschodí zdobených gotickými článkami, hore má drobnú cibulovú strechu. Stavba stojaca blízko kostola je pravdepodobne kláštor. V Arch. Cosm. niet po ňom ani stopy. Kostol na severe stojí samostatne a jeho loď má štyri okná. Veža má nad múrom vystupujúce štítky a nad nimi sa dvíha helmica, ktorú nad stredom zdobí malá koruna. V Belovej práci vidno dnešnú podobu veže a pred kostolom veľkolepý kláštor.

4. Kostol františkánov

Do 14. storočia boli vo vnútornom meste iba tri kostoly. Tretím bol kostol františkánov, *Ecclesia B. Mariae Virginis fratrum minorum*, preslávený počas korunovácií pasovaním rytierov zlatej ostrohy, no jeho stotožnenie s minoritmi [kostolom minoritov] nie je jednoznačné. Za svoj pôvod vďačí víťazstvu kráľa Ladislava IV. nad Otakarom a bol teda votívnym kostolom. Hovorí sa, že kráľ ho začal stavať už v roku 1290, ale až v roku 1297 ho posvätil ostrihomský arcibiskup Lodomer prostredníctvom svojho zástupcu Jakuba, na deň Nanebovzatia Blahoslavenej Panny, keď sa slávi titul kostola. Z tohto obdobia sa zachovalo iba to, čoho sa vo svätyni postavenej v ranom gotickom štýle nedotklo takzvané reštaurovanie. Stĺpy (tu) začínajú takmer 1½ siahy nad podlahou svätyne, v triumfálnom oblúku spočívajú na pozostatkoch niekdajšieho *lectoria*, vo svätyni na konzolách. Na hlaviciach sú namiesto zvitkov (*tekersek?*) listy, stĺpy polygonálneho záveru sú menšie ako ostatné prípory. Listy na svorníku ako aj profily rebier sú svedectvom ranogotického vkusu.

Je pravdepodobné, že aj tento kostol podobne ako kostol v Nagyszöllösi, ktorý patrila tej istej reholi a dnes je mestským farským kostolom, bol vybavený *lectoriom*, to však neskôr, počas úprav v rôznych úpadkových manierach alebo z dôvodu, že sa nehodilo k svätyni, bolo za čias úplnej prestavby lode celkom zbúrané. Horná časť svätyne je novšia tehlová stavba, klenba je prispôbena omietke v lodi, niekdajšie bočné lode boli odstránené, a tak vznikol dnešný dom (sic!) so širokou valenou klenbou. Loď leží o niekoľko schodiskových stupňov vyššie ako krížová chodba, s ktorou je spojená gotickým portálom. V ambite, pred niekdajšími južnými opornými piliermi sú oltáre. Zeiler v roku 1690 píše, že v tejto chodbe boli namalované zázraky sv. Františka a v kostole vidno utrpenie v pekle a očistci. Táto ozdoba zrejme pomaly zmizla, spomínané veľké zmeny sa udiali po mnohých veľkých požiaroch, ktoré v tomto meste tak často spôsobovali škody. O Bratislave teda možno povedať to, čo som si nedávno prečítal v jednom význačnom odbornom časopise:

„Prestavby boli často nutnosťou ako následok opakovaných požiarov minulých storočí, ktorým sa žiadna stavba kostola neubránila (veľa bolo takých, ktoré postihlo toto nešťastie). Menovite sa tieto prestavby týkali vrcholov veží, klenieb lodí (chór je väčšinou klenutý) a striech. Po takýchto požiaroch sa rekonštrukcia musela uskutočniť rýchlo, a keďže chudobná farnosť nato nemala prostriedky, často sa vyhovel len nevyhnutým potrebám. Z toho dôvodu sa vytvorilo niečo, čo bolo v ostrom protiklade s umeleckým zámerom, konceptom zachovalej časti. Častokrát boli prostriedky dostupné, ale vkus a vedomosti vykonávajúceho staviteľa boli na veľmi nízkej úrovni, čoho dôkazom sú vrcholy veží viacerých kostolov.“ *Organ für christl. Kunst. 1865, 117.*

Ak pôjdeme pod strechu kostola, nad triumfálnym oblúkom nájdeme vysoký múr, ktorý smerom k lodi pokrýva tmavosivý náter delený bielymi líniami na štvoruholníky, podobne ako múr dookola. Ten kedysi zjavne niesol drevený strop. Vo východnej časti tohto múru ešte vidno nábeh starého strmého zastrešenia.

Tieto skromné zvyšky prekonáva v našej krajine ojedinelá veža, ktorá pôvodne stála voľne, pretože rímsa pod novšou strechou obieha celý jej obvod a starší odkvap je oveľa nižšie ako dnešný. Z toho môžeme usudzovať, že kláštor bol jednoposchodový alebo pozostával iba z uličného krídla, čo je ale potrebné overiť v tunajšom archíve. Veža je hore šesťuholníková, prechádza do tohto tvaru zo štvorca a bola už raz zbúraná; zrejme dôsledkom požiarov, ktoré pustošili v rokoch 1374 a 1515, zemetrasenia v roku 1578 alebo po škodách spôsobených vojnou. Obnova sa udiala rýchlo a veľmi nedbalo. Podľa svedectva môjho priateľa Schulcza sa vo vnútri veže ešte nachádza celá drevená kostra, na ktorej bola postavená kamenná helmica, čo je samo osebe kvôli zriedkavosti veľmi pozoruhodné. Staviteľia sa vždy snažili o to, aby oprostili takéto smelé a pôvabné stavby od opôr, čo však tu, azda uvedomujúc si časovú tieseň, veľmi obozretne ponechali. Zdá sa byť pravdepodobné, že prázdne polia medzi kamenými rebrami boli už dávno zamurované, pretože helmica je aj na starších obrazoch zobrazovaná v plnej podobe. Chrličie i tu pozostávajú z rôznych figúr. Je tu žid oblečený v prepásanom kaftane jazdiaci na prasati; žena s bujným poprsím, býk, sova, pes, leopard a iné fantazijné tvory. Rímsa, najmä tá s motívom ľalií a tvary listov sa zhodujú s detailmi na veži klarisiek a hradnej bráne. Kresby týchto prvkov na dvoch listoch sa nachádzajú vo viedenských Autografiách II. v č. 83 a 84 z roku 1862. Škoda, že zvonová stolica sa všade dotýka múru veže a – podľa názoru odborníkov – neustálymi otrasmi za krátky čas zničí celú význačnú stavbu. Fúgy v šírke jedného palca, o ktorých sa môže každý presvedčiť, potvrdzujú tento smutný predpoklad, čo úprimného priateľa archeológie zarmucuje o to viac, že takto by sme mohli opäť prísť o jednu z významnejších pamiatok ríše.

*Preklad z maďarčiny: Peter Buday
Preklad z nemčiny: Juliana Reichardtová*





Motto: Princiálnosť = životný postoj

Ak si premietneme doterajšiu životnú a profesionálnu cestu jubilantky (*1942), prekvapí nás bohatstvo počínov a jedinečnosť hĺbky poznania problematiky pamiatkovej ochrany, ktorú dokumentuje množstvo ňou realizovaných architektonicko-historických, umeleckohistorických a urbanisticko-architektonických výskumov a iných odborných prác.

Absolventka Stavebnej fakulty Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave – odbor architektúra a stavba miest (1966) svoju profesionálnu kariéru od počiatkov vstupu do praxe spojila s ochranou a starostlivosťou o kultúrne dedičstvo a národné kultúrne pamiatky Slovenska. Treba povedať, že Ľ. Husovská spĺňa všetky kritériá na zaradenie medzi osobnosti druhej priekopníckej generácie pamiatkarov, ktorí formulovali zásadné a koncepčné materiály dotýkajúce sa požiadaviek na formálno-obsahové naplnenie spracovania odborných pamiatkových výskumov všetkých stupňov. V prípade Ľudmily je to aj spracovávanie prieskumov a rozborov k územno-plánovaciemu procesu v oblasti záchranu nášho kultúrneho dedičstva, ktorému sa venuje najmä po odchode do dôchodku.

Ako architektka spracovávala v tímovej spolupráci zásadný materiál – Koncepciu územného rozvoja Slovenska (2001), časť kultúrne dedičstvo, regulatívy, zásady a smernice (tento materiál pravidelne aktualizuje v ro-

koch 2005 – 2010). Pre územné plány samosprávnych krajov Bratislava a Nitra riešila dokumenty v rokoch 2007 – 2011 a v tom istom roku spracovávala aj rozbery časti kultúrneho dedičstva a národných kultúrnych pamiatok v centrálnej mestskej zóne Nové Zámky.

Principiálny postoj, schopnosť komunikácie pri otázkach, ktoré sa dotýkajú širokého spektra pamiatkarskej problematiky, predstavuje v jej prípade nezameniteľné podrobné poznanie skladby pamiatkového fondu Slovenska, doplnené argumentačnými schopnosťami podporenými dlhoročnou skúsenosťou výkonnej terénnej výskumnej práce. Všetko sú to charakteristické črty jubilujúcej osobnosti architektky, ktoré ju predurčili na výkon funkcie predsedníčky Pamiatkovej rady MK SR, ktorú vykonáva aj v súčasnosti. Angažovanosť, ale aj neutíchajúcu energiu, spojenú s túžbou po sústavnom prehĺbovaní znalostí a vedomostí nielen v odbore, ale aj v príbuzných disciplínach pretavila v roku 1986 do získania vedeckej kvalifikácie kandidátky technických vied, keď obhájila titul dizertačnou prácou na tému Princípy obnovy historickej architektúry na Slovensku. Široký diapazón jej prác v nemalej záslužnej miere dopĺňajú tímové práce v odbore kultúrneho turizmu v rokoch 1987 – 1994. Vtedy v rámci Ústavu turizmu (býv. Výskumný ústav cestovného ruchu a obchodu) pôsobila ako znalkyňa v oblasti privatizácie zariadení cestovného ruchu na Slovensku. Mnohorakosť a rozsiahlosť jej práce naznačila vo svojom príspevku už E. Križanová v roku 2007 (Informátor Archívu PÚ SR č. 36/2007).

Súčasnosť jubilantky je spojená s neúnavnou prácou pri spracovávaní výskumov pamiatok v teréne na území celého Slovenska. Vysoko hodnotíme však pozornosť, ktorú venuje práve častiam návrhu obnovy (v minulosti program pamiatkových úprav), ktoré majú podstatný dosah na ďalšiu životnosť a správne i účelné využitie pamiatok. Práve v tejto problematike je veľmi odborne zdatná a môže byť príkladom, ktorý v dnešnej neprehľadnej a nesúrodeej situácii napomáha tomu, aby zdanlivo proti sebe stojace prvky vždy napokon bolo možné zosúladiť tak,

aby výsledok predstavoval v medziach zákona o ochrane pamiatok a v prospech pamiatok tie najoptimálnejšie podmienky na realizáciu pamiatkovej obnovy. V ostatnom období dlhodobu prácu na terénnych výskumoch a návrhoch na obnovu pamiatok vo významných lokalitách – pamiatková rezervácia Kremnica, objekt radnice (2003 – 2004), areál mincovne (2006 – 2009), meštiansky dom na Nám. SNP č. 1 (2010) v spolupráci s archeologickým výskumom a ďalšie. Pre okresy Banská Bystrica a Ružomberok spolupracovala na identifikácii objektov Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti – Banskobystrický mediarsky podnik a jeho výrobní nasledovníci do 20. storočia (2009, spolupráca Ing. arch. V. Husák). V spolupráci s n. o. Via Mirabilis a PhDr. N. Urbanovou spracovávala tému k cezhraničnej spolupráci Historické pamiatky a turistika bez hraníc medzi regiónom Kluknava a okolie v Slovenskej republike a Abaujvárom a okolím v Maďarsku. V rámci tejto práce osvedčuje svoj rokmi práce nadobudnutý rozhľad v rozvoji turizmu na Slovensku.

Je čerstvou držiteľkou ceny Pamiatkového úradu SR za celoživotné dielo a prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu Slovenskej republiky – Ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej 2012.

Byť pri nej, priateľiť sa s ňou a mať možnosť s ňou spolupracovať je pre mňa česť a šťastie, preto jej k významnému životnému jubileu prajem, spolu s mnohými ďalšími kolegami, ešte na mnohé roky veľa tvorivých síl a zdravia na ďalších cestách životom.

Magdaléna Brázdilová



Ing. arch. Tibor Kalafús

9. 2. 1935 Medzilaborce – 29. 2. 2012 Bratislava

Utiahnutý v ústraní, takže aj bývalí spolužiaci, kolegovia a mnohí priatelia sa smutnú správu dozvedeli, pokiaľ vôbec, so značným oneskorením. Posledný deň februára 2012 skonal dlhoročný oddaný pracovník na poli starostlivosti o slovenské kultúrne pamiatky Ing. arch. Tibor Kalafús. V roku 1959 ako čerstvý absolvent štúdia architektúry a urbanizmu na Fakulte architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT v Bratislave nastúpil, vedno s tromi ďalšími spolužiakmi, do vtedajšieho Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP). V tom čase bol slobodný výber zamestnania citelne obmedzovaný direktívnym rozmiestňovaním absolventov VŠ zavedením tzv. umiestneniek a Kalafús dostal umiestnenku do Stavoprojektu, Krajského projektového ústavu pre výstavbu miest a dedín v Prešove. Hádám to bola sila jeho túžby prispievať k záchrane slovenského pamiatkového bohatstva, čo ho podnietilo k nevhodnej osobnej zaangažovanosti na zmene nucovaného osudu. Skutočnosťou zostáva, že na úradnej listine, ktorá ho smerovala do Prešova, pribudol 18. júna 1959 dodatočne pripísaný text: *Vedenie ústavu na základe osobnej žiadosti inž. Kalafúsa súhlasí s tým, aby menovaný nastúpil do zamestnania u iného zamestnávateľa.* Ako rukolapný argument, že tým iným zamestnávateľom má byť SÚPSOP mohlo architektovi Kalafúsovi poslúžiť, že už roku 1952 (ešte nebol poslucháčom FAPS) zameral barokovo-klasicistický kaštieľ v Gemeri a roku 1958, ako vysokoškolský študent, meral stredoveký Kostol sv. Martina v Horných Zeleniciach. Tieto zamerania sú evidované na začiatku dlhého zoznamu 690 Kalafúsových prác uchovávaných v Archíve PÚ SR. Zdá sa, že zameriavanie historických objektov patrilo k jeho láskam. Len v krátkom časovom období roku 1959, od nástupu do vytúženého zamestnania po odchod na polročnú povinnú vojenskú službu, v rámci prebiehajúceho výskumu nehnuteľných pamiatok zameral 272 hodnotných objektov a zdokumentoval ich na 328 výkresoch. Výsledkom viacročného



Tibor Kalafús v strede

výskumu, súpisu a nadväzujúcej činnosti bolo napokon priekopnícke dielo Súpis pamiatok na Slovensku, za ktoré spracovateľský kolektív, ktorého bol členom, získal prestížnu Cenu Dušana Jurkoviča (1970).

V prvej pätnásťročnej etape zamestnaneckého pomeru v SÚPSOP (1959 – 1974) húževnato vystupoval po rebríčku funkčného zaradenia od nástupného postu inžiniera – asistenta v oddelení pamiatkovej starostlivosti až po vedúce funkcie v projektovej zložke ústavu: vedúceho III. oddelenia študijnej projekcie pamiatok a napokon vedúceho II. architektonického ateliéru v odbore pamiatkovej starostlivosti. V roku 1975, po delimitácii projektovej zložky SÚPSOP na Projektový ústav kultúry (PÚK), dovtedajšia podoba jeho každodenného styku s množstvom rozmanitých pamiatok nadobudla špecifické rysy projektovej činnosti venovanej konkrétnej pamiatke. Projekty, či už malo ísť o konzerváciu, rekonštrukciu alebo iný druh záchrany toho-ktorého pamiatkového objektu, slúžili ako konečný podklad na realizáciu vytýčeného zámeru. V PÚK pracoval najskôr v postavení vedúceho ateliéru a neskôr zástupcu vedúceho projektového strediska hlavného inžiniera strediska. Okrem iného je autorom závažných uskutočnených projektov konzervácie Spišského hradu, úpravy budmerického kaštieľa na Dom slovenských spisovateľov, revitalizácie niekoľkých domov v pamiatkovej rezervácii Spišská Sobota. Pripravoval projektovú dokumentáciu pre hrady Devín a Stará Ľubovňa, Župný dom v Martine a iné. V polovici roku 1987, už poctený rezortným vyznamenaním Vzorný pracovník kultúry (1984),

sa vrátil do materského ústavu, ktorý bol medzičasom premenovaný na Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti (ŠÚPS), a prevzal funkciu námestníka riaditeľa na úseku rozvoja štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Keď si na prahu 90. rokov 20. storočia okolnosti vynútili nečakané rozväzovanie pracovného pomeru s pracovníkmi, ktorí dosiahli dôchodkový vek, ešte stále svieži Tibor Kalafús sa proti odtrhnutiu od práce, ktorej sa venoval celú produktívnu časť života, húževnato búril. Posledné mesiace zamestnania vo vytrvalo reorganizovanom, premenovávanom a sťahujúcom sa Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti či Pamiatkovom ústave pracoval ako „metodik pamiatkovej starostlivosti“ súbežne na referáte hradov a fortifikácií a referáte židovských pamiatok. Napokon 31. marca 1994, po takmer tridsiatich piatich rokoch práce v oblasti ochrany pamiatok, odišiel predčasne na odpočinok. Neodchádzal ľahko. Zdá sa, že vo svojej jednostrannej oddanosti pamiatkam nemal pripravený ekvivalent, ktorým by mohol animovať jeseň života. Trápila ho strata možnosti usmerňovať obnovu artikulárneho kostola v Kežmarku, s pocitom bezmocnosti sa obával o osud kostola v Miloslavove i o kvalitu stavebných úprav Kostola sv. Jakuba v Levoči. Veď ešte nedávno, povedané slovami vtedajšieho riaditeľa ústavu, *bol hodnotený ako odborný pracovník, patriaci medzi najskúsenejších v profesii obnovy pamiatok, ktorý má veľmi dobré teoretické a praktické znalosti od zamerania objektov, ich pamiatkový výskum, prípravnú projektovú dokumentáciu až po autorský dozor* (P. Brtko, júl 1987).

Na dôchodku ho tvrdo zasiahla imobilizujúca rana, ktorá po celý zvyšok života citelne obmedzovala jeho schopnosť pohybu. Roky húževnato vzdoroval osudu v zápase, ktorý sa nedal vyhrať. 29. februára, v nadstavnom závere mesiaca svojich 77. narodenín, mnohostranne činný pamiatkar – výskumník, projektant, teoretik, publicista, organizátor – a priateľský, od prírody žičlivý človek, definitívne podľahol. Ak úprimne želieme jeho odchod, načim vyjadriť i hlbokú vďaku za vykonané obsažné a užitočné dielo, ktoré po ňom zostalo. Ono sprítomňuje jeho pamiatku.

Lubomír Mrňa



Kláštory - výberová bibliografia z fondu knižnice PÚ SR

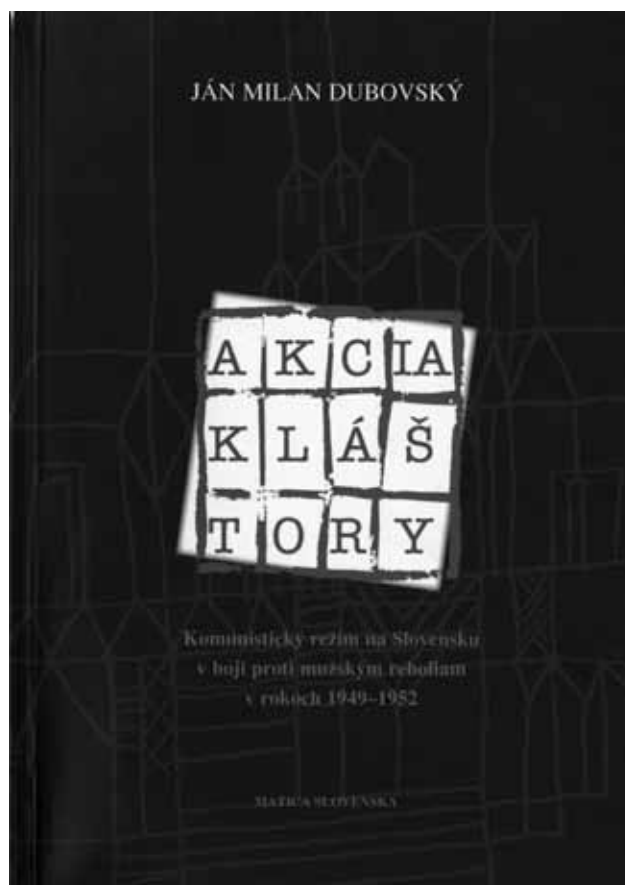
- BAKAY, Kornél. *Szent László király somogyi apátságá. (Somodzske opátstvo sv. Ladislava Kráľa.)* Budapest : Respenna Bt., 2008. 59 s. **Sign. 30056.**
- BALEGA, A. *Stredoveké kláštory a ich osudy na Slovensku : katalóg výstavy.* Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2008. 48 s. **Sign. 29979.**
- BÁRCZI, Géza. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1951. 227 s. **Sign. 5352.**
- BELÉNYESY, Karóly. *Pálos kolostorok az Abaúji – hegyalján.* Miskolc : Typo-Top, 2004. 118 s. **Sign. 31236.**
- BLAŽÍČEK, Oldřich. *Malostranský klášter sv. Josefa. Poklady národního umění.* Praha : Vyšehrad, 1946. **Sign. 1829.**
- BORKOVSKÝ, Ivan. *Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě.* Praha : Academia, 1975. 160 s. **Sign. 19789.**



- BOROVSKÝ, Tomáš. *Kláštory, panovník a zakladatelé na středověké Moravě.* Brno : Matice moravská, 2005. 298 s. **Sign. 29084.**
- BRANIŠ, Josef. *Svatá koruna, bývalý klášter cistercienský.* Praha : Společnost přátel starožitností, 1907. 159 s. **Sign. 10920, Sign. 11768.**
- BUBERL, Paul. *Die Kunstdenkmäler des Zisterzienserklosters Zwettl.* Baden bei Wien : R. M. Rohrer, 1940. 392 s. **Sign. 6350.**
- CASTELLI, Attilio – ROGGERO, Dionigi. *Un Santuario mariano : Il Sacro Monte di Crea.* Casale Monferrato : Fondazione Sant'Evasio, 2000. 224 s. **Sign. 29276.**

- Conservation plan of Hansham monastery area in Suzhou.* Beijing : China Academy. 21 s. **Sign. 25499.**
- COOK, Olive. *English Abbeys and Priors.* London : Thames, 1960. 62 s. **Sign. 15075.**
- DAVIDOV, Dinko. *Hopovo.* Beograd : Jugoslavija, 1964. 61 s. **Sign. 13592.**
- DJURIČ, Vojislav J. *Resava. L'ancien Art Yougoslavie.* Beograd : Jugoslavija, 1963. 53 s. **Sign. 13595.**
- DJURIČ, Vojislav J. *Resava. Kunstdenkmäler in Jugoslawien.* Beograd : Jugoslavija, 1963. 70 s. **Sign. 11820.**
- Documenta Artis Paulinorum. Füzet 3. A magyar rendtartomány kolostorai. T-ZS.* Budapest : MTA, 1978. 389 s. **Sign. 21377.**
- DREXLER, Karl – ILG, Albert. *Stucco-Decorationen in dem reg. Chorherrenstifte Klosterburg bei Wien.* Wien : A. Schroll, 1896. 41 s. **Sign. 6015 - VF.**
- DUBOVSKÝ, Ján Milan. *Akcia Kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským reholiam v rokoch 1949 – 1952.* Martin : Matica slovenská, 1998. 293 s. **Sign. 26932.**
- FAENSEN, Hubert. *Kirchen und Klöster in alten Russland. Stillgeschichte der altrussischen Baukunst von der Kiewer Rus.* Leipzig : Koehler und Amelang, 1982. 204 s. **Sign. 27675.**
- FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie moravských a slezských klášterů.* Praha : Nakladatelství Libri, 2005. 878 s. **Sign. 29041.**
- Fundort Kloster: Archäologie im Klösterreich. Katalog zur Ausstellung im Stift Altenburg.* Wien : Bundesdenkmalamt, 2000. 319 s. **Sign. 30777 - VF.**
- FUXHOFFER, Damian – CZINÁR, Maurus. *Benedictini Pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae. Libri duo totidem tomis comprehensi. Tomus 2.* Pestini : G. Emich, 1860. 240 s. **Sign. 824.**
- GAŽI, Martin (ed.) *Klášter Zlatá Koruna : dějiny, památky, lidé.* České Budejovice : NPÚ, územní odborné pracoviště, 2007. 734 s. **Sign. 30221.**
- GERGELYFFY, András. *A pannonhalmi főmonostor kerengőjének rövid építéstörténete.* Budapest : Országos Műemléki Felügyelőség, 1964. 11 s. **Sign. 11567.**
- GÜNTHEROVÁ, Alžbeta. *Jasov.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958. 126 s. **Sign. 14328, Sign. 14329.**
- HAICZL, Kálmán. *A garamszentbenedeki apátság története.* Budapest : Élet, 1913. 187 s. **Sign. 20246.**
- HOBZEK, Josef. *Kláštory v českých zemích z hlediska památkové hodnoty.* Praha : SÚPPOP, 1987. 146 s. **Sign. 25930, 25673, 27738, 25325.**
- HOFFMANN, Richard. *Das Marienmünster zu Ettal im Wandel der Jahrhunderte.* Augsburg : B. Filser, 1927. 157 s. **Sign. 5856.**
- Hronský Beňadik – Benediktínsky kláštor a kostol.* Malá vlastivedná knižnica č. 26. Hronský Beňadik : Komárňanské tlačiarne a vydavateľstvo, 1995. 16 s. **Sign. 28885.**
- HUBER, Astrid. *Silentium continuum : Architektur der Stille Kartäuserklöster in Europa.* Wien : Bundesdenkmalamt, 2008. 101 s. **Sign. 30051.**

- HURT, Rudolf. *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě. Zv. 1. 1025 – 1650.* Olomouc : Akademie velehradská, 1934. 439 s. **Sign. 11357.**
- CHRISTOV, Ch. – STOJKOV, G. – MIJATEV, K. *Rilskijaj manastir. Istorija – Arhitektura – Rezbi – Stenopisi.* Sofija : BAN, 1957. 316 s. **Sign. 16787, 27480.**
- ILYIN, M. A. *Zagorsk. Trinity-Sergius Monastery.* Moscow : Sovjetsky chudožnik, 1967. 131 s. **Sign. 16402.**
- JANOTA, Igor. *Rehole, kostoly a kláštery v Bratislave.* Bratislava : Marenčin PT, 2008. 180 s. **Sign. 29956.**
- Jasov. Košice : Agentúra Sáša, 1996. 32 s. **Sign. 29268.**
- KANDIĆ, Olivera M. *The Monastery of Gradac.* Belgrade : Institute for the Protection of Cultural Monuments in the Republic of Serbia, 1985. 84 s. **Sign. 27488.**
- KANDIĆ, Olivera M. – MILOŠEVIĆ, Desanka. *Le Monaster de Sopoćani.* Belgrad : Institut pour la protection des monuments historiques de la République socialiste de Serbie, 1987. 50 s. **Sign. 27485.**
- KNAUZ, Nándor. *A Garan-melletti Szentbenedeki apátság.* Budapest : Esztergomi, főképtalan, 1890. 250 s. **Sign. 7432 – VF, 677 – VF, 960.**
- KOŽIAK, Rastislav – MÚCSKA, Vincent. *Rehole a kláštery v stredoveku.* Banská Bystrica; Bratislava : Chronos, 2002. 211 s. **Sign. 28138.**
- KULIĆ, Branka – SREČKOV, Nedeljka. *The Monasteries of the Fruška Gora.* Novi Sad : Prometej, 1994. 191 s. **Sign. 26619.**
- Kulturna dediščina meniškij redov = The Heritage of Monastic Orders.* Ljubljana : MK, 1996. 122 s. **Sign. 26893.**
- LEHMANN, Edgar. *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter.* Berlin : Akademie-Verlag, 1957. 70 s. **Sign. 7260.**
- LEHNER, Ferdinand Josef. *Klášter Bl. Anežky Přemyslovny a obnova jeho.* Praha : Jednota pro obnovu kláštera bl. Anežky, 1896. 18 s. **Sign. 2314.**
- LEVÁRDY, Ferenc. *Pannonhalma.* Budapest : Pannonia, 1965. 75 s. **Sign. 12675.**
- LÍBAL, Dobroslav. *Klášter Hradiště.* Praha : Vyšehrad, 1944. 22 s. **Sign. 2742.**
- LÍBAL, Dobroslav. *Klášter Zlatá Koruna.* Praha : Václav Poláček, 1948. 47 s. **Sign. 2733.**
- MAGIRIUS, Heinrich. *Die Baugeschichte des Klosters Altzella.* Berlin, Akademie-Verlag, 1962. 231 s. **Sign. 10293.**
- Majk – története.* B.m.v, B.v., 1989. **Sign. 28954.**
- MALVASIA, Carlo Cesare. *Il Claustro di S. Michele in Bosce di Bologna, dipinto dal famoso Lodovico Carracci de Altri...* Bologna : Eredi d'A. Pisarri, 1694. 33 s. **Sign. 2801 - VF.**
- MARKUŠOVÁ, Kristína. *Spríevodca po košických kostoloch. Kostol a kláštor dominikánov.* Košice : Historická spoločnosť, 1999. 31 s. **Sign. 27350.**
- MERHAUTOVÁ, Anežka – STEJSKAL, Karel. *St. Georges Stift auf der Prager Burg.* Praha : Obelisk, 1991. 71 s. **Sign. 25896.**
- METTE, Michael. *Studien zu den barocken Klosteranlagen in Westfalen.* Bonn : R. Habelt, 1993. 242 s. **Sign. 26099.**
- METTLER, Adolf. *Kloster Bebenhausen.* Augsburg : B. Filser, 1927. 43 s. **Sign. 6412.**
- MIJOVIĆ, Pavle. *Dečani. Kunstdenkmäler in Jugoslawien.* Beograd : Jugoslavija Verlag, 1963. 59 s. **Sign. 11818.**
- MILOŠEVIĆ, Desanka. *Gračanica Monastery.* Belgrade : Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Socialist Republic of Serbia, 1989. 60 s. **Sign. 27487.**
- NEŠKOVIĆ, Jovan – NIKOLIĆ, Radomir. *L'église Saint-Pierre près de Novi Pazar.* Belgrade : Institut pour la protection des monuments historiques de la République socialiste de Serbie, 1987. 60 s. **Sign. 27486.**
- NEUWIRTH, Josef. *Die Wandgemälde im Kreuzgange des Emausklosters in Prag.* Praha : J. G. Calve, 1898. 91 s. **Sign. 2804.**
- NOVÁČEK, Karel. *Kladrubský klášter 1115 – 1421 : osídlení, architektura, artefakty.* Plzeň : Scriptorium, 2010. 374 s. **Sign. 30957.**
- Obnova a restaurování opatství kláštera Zlatá Koruna 1999 – 2003.* České Budějovice : GIRSA AT, s. r. o., 2003. 48 s. **Sign. 30220.**
- PAHNCKE, Robert. *Schulpforte. Geschichte des Zisterzienserklosters Pforte.* Leipzig : Koehler & Amelang, 1956. 198 s. **Sign. 12871.**
- Paradisum plantavit : Bencés monostorok a középkori Magyarországon = Benedictine monasteries in medieval Hungary.* Pannonhalma : Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001. 752 s. **Sign. 28004.**
- PETRESCU, Stelian. *Odoarele dela Neamțu și Secu.* București : Atelierele Socec, 1911. 106 s. **Sign. 236.**



- PODLECKI, Janusz. *Franciszkańskie sanktuaria : Kazimierz Dolny, Pińczów, Wieliczka.* Kraków : Karpaty-Andrzej Łaczyński, 2000. **Sign. 27306.**
- POCHE, Emanuel. *Kostel a klášter sv. Jakuba v Praze.* Praha : B. Rupp, 1942. 29 s. **Sign. 12335.**
- POCHE, Emanuel – KROFTA, Jan. *Na Slovanech. Stavební a umělecký vývoj pražského kláštera.* Praha : SNKL, 1956. 228 s. **Sign. 5938.**
- POJSL, Miloslav. *Velehrad. Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera.* Brno : Muzejní a vlastivědná společnost, 1990. 246 s. **Sign. 25778.**

- Porta coeli. Předklášteří u Tišnova. Brno : KS SPPOP, 1966. **Sign. 13178.**
- Prepozitúra Panny Márie v Novom Meste nad Váhom. Nové Mesto nad Váhom : Vydavateľstvo TIS, 2010. 35 s. **Sign. 30933.**
- RADOJČIĆ, Svetozar. Kalenić. *Kunstdenkmäler in Jugoslawien*. Beograd : Jugoslavija Verlag, 1964. 23 s. **Sign. 13596.**
- Restaurieren und Leben. *Festschrift zum Abschluss der grossen Stiftsrestaurierung 1978 – 1995*. Melk, 1995. 223 s. **Sign. 29311.**
- ROMHÁNYI, Beatrix F. *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon : Katalógus*. Budapest : Pytheas, 2000. 137 s. **Sign. 28018.**
- Rosa Coeli v Dolních Kounicích. Brno : KS SPPOP, 1965. **Sign. 13644.**



- ROZANOW, Zofia – SMULIKOWSKA, Ewa. *Zabytki sztuki Jasnej Góry : architektura, rzeźba, malarstwo*. Katowice : Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, 2009. 511 s. **Sign. 30983.**
- ROŽMBERSKÝ, Petr. *Dvory plaských cisterciáků. Zapomenuté hrady, tvrže a místa*. Plzeň : P. Mikota, 1999. 46 s. **Sign. 29508.**
- RUPPERSBERG, Albert. *St. Arnual : Geschichte des Stiftes und des Dorfes*. Essen : Verlag des Evang. Preßverb. für Rheinland, 1930. 132 s. **Sign. 5857.**
- Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku : sborník vydáný k 850. výročí založení kláštera. Praha : Unicornis, 1994. 143 s. **Sign. 26382.**
- SCHACHNER, Heinrich. *Das Benediktinerstift Kremsmünster. Seine Geschichte und seine Sehenswürdigkeiten*. Steyr : Prieszel, 1906. 79 s. **Sign. 3335.**
- SCHIER, Wilhelm. *Das Benediktinerstift Melk an der Donau*. Wien; Augsburg; Köln : B. Filser, 1928. 99 s. **Sign. 7472.**

- SOMMER, Petr. *Sázavský klášter*. Praha : Unicornis, 1996. 62 s. **Sign. 27213.**
- SOUKUPOVÁ, Helena. *Anežský klášter v Praze*. Praha : Odeon, 1989. 404 s. **Sign. 25100.**
- Starobrněnský klášter*. Brno : KSSPPOP, 1968. **Sign. 15640.**
- STEHLÍK, Miloš. *Refektář františkánského kláštera v Uherském Hradišti*. Brno; Uherské Hradiště : Státní památkový ústav, 2002. 47 s. **Sign. 29413, 28519.**
- STOJKOVIĆ, Živorad. *Mileševa. Kunstdenkmäler in Jugoslawien*. Beograd : Verlag Jugoslavija, 1963. 61 s. **Sign. 11819, 13593.**
- ŠPIRKO, Jozef. *Starý kláštor minoritov v Levoči*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1940. 39 s. **Sign. 6538, 6521.**
- ŠTEVÍK, Miroslav – TIMKOVÁ, Michaela. *Červený (Lechnický) kláštor*. Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum, 2004. 79 s. **Sign. 28517.**
- TOMBOR, Ilona. *Zsámbék*. Budapest : Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1955. 33 s. **Sign. 6494.**
- TÖRÖK, József – LEGEZA, László. *Kartauziak*. Budapest : Mikes Kiadó, 2001. 61 s. **Sign. 29876.**
- TÓTH, Sándor. *A Hont-Pázmány nemzetség premontréi monostorai*. [Kecskemét] : BT-Press Könyv- és Lapkiadó, 2008. 199 s. **Sign. 30854.**
- VASILIC, Angelina. *Riznica Manastira Studenice*. Beograd, 1957. 68 s. **Sign. 8780.**
- Velehrad*. Brno : KS SPPOP, 1967. **Sign. 14928.**
- VENCKO, Ján. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Lev kníhtlačiarsky a nakladateľský spolok, účastinná spoločnosť, 1927. 375 s. **Sign. 3146.**
- VILÍMKOVÁ, Milada – PREISS, Pavel. *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*. Praha : Vyšehrad, 1989. 336 s. **Sign. 25095, 25858.**
- VISEGRÁDI, János. *A podolini piarista renház története (1642 – 1702)*. Budapest : Stephaneum, 1909, 47 s. **Sign. 3124.**
- VLČEK, P. – SOMMER, P. – FOLTÝN, D. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha : Libri, 1997. 782 s. **Sign. 26576.**
- VORONIN, N. N. *Vladimir, Bogoljubovo, Suzdal, Jurev-Pol'skoj*. Moskva : Iskusstvo, 1958. 341 s. **Sign. 12283.**
- WEYDE, Gizela. *Kostol a kláštor po sv. Alžbete menovaných pánien v Bratislave*. Bratislava : Karol Angermayer, 1922. 21 s. **Sign. 3318.**

WILIŃSKI, Stanisław. *Gotycki kościół pocysterskiego opactwa paradyskiego w Gościkowie*. Poznań : PTPN, 1953. 77 s. **Sign. 11607.**

Juliana Reichardtová



Obr. č. 1



Obr. č. 2

Spoznáte ma?

Vo fonde Archívu PÚ SR sa občas nájdu fotografie objektov s nesprávnym alebo žiadnym popisom. Touto cestou by sme chceli našich čitateľov požiadať o pomoc pri ich identifikácii.



Obr. č. 3



Obr. č. 4



Obr. č. 5

